

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РУБЛЕВСЬКА АННА ВАСИЛІВНА

УДК 811.161.2'37:27-234"18/19"=161.2 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ
В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

03 Гуманітарні науки

035 Філологія (Українська мова)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А. В. Рублевська.

Науковий керівник – **Мацьків Петро Васильович**
доктор філологічних наук, професор

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Рублевська А.В. Семантичні модифікації суспільно-політичної лексики в українських перекладах Біблії XIX–XX століть: лінгвокультурологічний аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності 035 Філологія (українська мова). Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2025.

У дисертації здійснено лінгвокультурологічний аналіз семантичних модифікацій лексикону українських текстів Біблії XIX–XX століть: «Святе Письмо Старого і Нового Завіту» (пер. П. Куліша, І. Левицького, І. Пулюя), «Євангеліє» (пер. П. Морачевського), «Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту» (пер. І. Огієнка), «Святе Письмо Старого та Нового Завіту» (пер. І. Хоменка), «Біблія» (четвертий повний переклад з давньогрецької мови ієромонаха о. Рафаїла (Р. Турконяка), переклад Українського Біблійного Товариства).

Схарактеризовано в діахронно-синхронному ракурсі динаміку лексико-семантичних процесів біблійної суспільно-політичної лексики таких тематичних груп: найменування професій, найменування посад, язичницькі назви, назви соціальних статусів, назви осіб асоціальної поведінки.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання її результатів і в навчальній, і в науковій площинах: під час викладання нормативних дисциплін з історії української мови, перекладознавства, лексикології, лінгвокультурології, стилістики, лінгвістики й міжкультурних комунікацій; у процесі лексикографічного наукового пошуку, під час напрацювання спеціалізованого монографічного масиву, який торкається і семантичної організації суспільно-політичної лексики, і її модифікацій у релігійних текстах.

Підтверджено, що дослідження лексикону Біблії в лінгвокультурологічному аспекті дозволяє висвітлити не тільки мовні, але й

культурні, історичні, релігійні особливості біблійного тексту. Тож лінгвокультурологічний аналіз українських перекладів суспільно-політичної лексики, представленої на сторінках Святого Письма, постає цінним джерелом вивчення закономірностей розвитку української мови від періоду її зародження й до сьогодні.

Апробовано методологію дослідження біблійного тексту, яка базується на застосуванні конкордансних даних біблійного тексту та лексикографічних джерел у поєднанні з традиційними методами дослідження; з'ясовано вплив мовних, культурних, історичних, політичних та економічних чинників на семантику суспільно-політичних лексем.

Схарактеризовано специфіку лінгвокультурологічного аналізу біблійного тексту; окреслено поняття релігійного стилю як функціонального стилю української мови; розглянуто сучасні підходи до вивчення суспільно-політичної лексики; обґрунтовано методику дослідження біблійного тексту в мовознавчих студіях; з'ясовано вплив мовних та позамовних чинників при перекладі СПЛ у біблійному тексті; проаналізовано семантичні особливості суспільно-політичної лексики в текстах українських версій Біблії в лінгвокультурологічному аспекті: відповідність/невідповідність вираження мовних засобів тексту-першоджерела та українських перекладів в аналізованих контекстах, виявлено okazіональні значення лексем.

Дослідження здійснено на лексичному матеріалі виділених тематичних груп Біблії, у яких розглянуто їхні семантичні, стилістичні, культурологічні особливості. Виокремлення поняття «тематична група» базується на основі сукупності слів, які називають предмети або поняття, інтегровані на позамовному ґрунті. Співвідношення в межах тематичної групи відбувається передусім не на внутрілінгвальних лексико-семантичних відношеннях, а на екстралінгвальних, що відрізняє її від поняття лексико-семантичної групи, у якій визначальними є внутрішні мовні зв'язки слів.

У тематичній групі «назви професій» проаналізовано такі найменування: *гандляр, торговець, купець, коваль, слюсар, котляр, виноградар, грошоміняйли,*

митар, канцлер, літописець, наглядач. Простежено їхню варіантність, невідповідність, зумовлену порушенням хронологічних рамок біблійної оповіді (*канцлер, генеральний писар, возний та кобзар*) чи помилковим використанням назв професій (*казаняр, котляр, слюсар чи гусяр*), про які не йдеться в біблійному тексті. Виявлено використання лексем, значення яких змінювалося на різних етапах функціонування української мови (*гандляр, торговець, митник, купець*).

При дослідженні тематичної групи «назви посад» окреслено невідповідність значень таких лексем, як *поліційні слуги, князь, воєвода, гетьман, старійшина, шляхта, отаман, лицарі*. Доведено відповідність першоджерелу вживання назв *ліктор, володар, намісник, правитель, урядовці, доглядачі, суддя, радник, сатрап, заступник*. Водночас лексеми *значний, зверхник, дуки, виконавець, старший, начальник, полководець, пани, уряд* наближено відображають сутність розглядуваних біблійних посад. Тематична група «назви посад» типовий репрезентант складного процесу взаємодії між біблійним текстом та сучасними реаліями в їхньому мовному та історико-культурологічному вимірах.

Тематична група «назви осіб асоціальної поведінки» є найбільш чисельною, вона об'єднує лексеми на позначення осіб девіантної (*розпусник, розпусниця, заводіяка, бунтівник, посіпака* тощо) кримінальної (*злочинець, убийця, злодій, насильник* тощо) та делінквентної поведінки (*неправдомовець, обманець, наклепник, хвалько, чванливий* тощо). Назви *злочинець, лиходій, розбійник, розпусник, брехун, насильник, негідний, лихвар, позикодавець, зрадник* переважно відтворюють оригінал тексту. Спостережена невідповідність, варіантність деяких: *немудрі люди, досвідчений муж, юрба, бунтівник, наглядач, збирач, спустошувач*, зумовлена джерелами перекладу, традиціями, досвідом перекладачів. Застереження викликає використання діалектних слів – *задовжений, здирець*, рідковживаних – *злочинник, знущатель*, авторських новотворів – *забріханець, необрізаносердні, необрізановусі*. Непоодиноким є використання описових конструкцій (*немудрі люди, той, хто*

втручається не у свої справи, хто в боргах, люди негідні, сини-язичники, син-поганець, винахідник зла, той, хто дав позику, ламателі умови).

У тематичній групі «назви соціальних статусів» спостережено невідповідність щодо функціонування назв *джура, товариш, співробітник, слуга-товариш, служитель, рабиня, дворецький, управитель, сердюк, сотник, охоронець* та інші. Така заміна мовних складників у межах біблійного контексту з урахуванням їх функціональних можливостей є не зовсім коректним з огляду на асиметрію назв і щодо лінгвістичного й культурологічного відображення. Деякі номени – *слуга-товариш, співслуга, співраб, співслужник, кіннотчики* – авторські новотвори чи застарілі слова (*доморядник, прибічник, вартівники, одвірні*).

Тематичну групу «язичницькі назви» формують такі найменування, як *чарівник, ворожбит, викликувач, заклинач, знахар, знатник, чорнокнижник, червономовець, той, хто питає померлих, віщун та чаклун* – одиниці переважно з негативним значенням, що відображають історико-культурні особливості народів, згаданих в Святому Письмі, їхні релігійні вірування. У цій групі спостережено подібні тенденції до розглянутих попередніх тематичних груп. Назви *той, хто питає померлих, заклинач, чарівник, ворожбит, віщун та чаклун* є відповідниками першоджерела; лексема *викликувач* – авторський неологізм, назва *червономовець* не зовсім вдалий синонім до слова *чарівник*.

Загалом дослідження проведено шляхом зіставлення мовних одиниць розглянутих тематичних груп з біблійними першоджерелами на основі опрацювання повного списку біблійних кореневих слів авторства видатного американського вченого Д. Стронга (Конкорданс Стронга). Аналіз відповідників здійснювався між словом, що міститься в оригіналі, і способами транслювання відповідного поняття в українських перекладах Біблії з урахуванням норм української літературної мови досліджуваних періодів, що дало змогу окреслити особливості функціонування проаналізованих назв лексико-семантичної системи української мови упродовж XI – XX століть, зокрема виявити первинне значення слів, їхній активний розвиток на

зазначених часових проміжках, простежити стильову специфіку, модифікацію семантичної структури слова.

Ключові слова: лінгвокультурологічний аналіз, українські версії Біблії, національно-культурна специфіка, суспільно-політична лексика, семантика, лексема, біблеїзм, переклад, лексикон Стронга, тематична група, компонентний аналіз, порівняльно-зіставний аспект, структурний компонент.

ABSTRACT

Anna Rublevska. Semantic Modifications of Socio-Political Vocabulary in Ukrainian Translations of the Bible of the 19th–20th Centuries: a Linguo-Cultural Aspect. Qualifying scientific paper on the rights of the manuscript.

The thesis for obtaining Ph.D. Degree in the field of Humanities, Specialty 035 Philology (the Ukrainian Language). Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Drohobych, 2025.

There has been carried out a linguo-cultural analysis on the semantic modifications of the lexicon of the Ukrainian Bible texts of the 19th–20th centuries: “Holy Scriptures of the Old and New Testaments” (translated by P. Kulish, I. Levytsky, I. Puliui), “The Gospel” (translated by P. Morachevsky), “The Bible, or the Books of Holy Scriptures of the Old and New Testaments” (translated by I. Ohienko), “Holy Scriptures of the Old and New Testaments” (translated by I. Khomenko), “The Bible” (the fourth complete translation from the ancient Greek by the Hieromonk Father Raphael (R. Turkoniak), translated by the Ukrainian Bible Society).

There have been characterized the lexical and semantic processes and dynamics of the biblical socio-political vocabulary of the following thematic groups based on a diachronic synchronic perspective: professions names, positions names, pagan names, social status names, names of people with an asocial behaviour.

The practical significance of the thesis consists in the possibility of using its results in both educational and scientific areas: teaching normative disciplines on the History of the Ukrainian Language, Translation Studies, Lexicology, Linguoculturology, Stylistics, Linguistics and Intercultural Communications; in the process of lexicographic scientific research, developing a specialized monographic array, which could cover both semantic organization of socio-political vocabulary and its modifications in religious texts.

It has been determined that the study of the Bible lexicon in the linguo-culturological aspect enables us to highlight not only the linguistic, but also cultural, historical, and religious features of the biblical text. Hence, the linguo-culturological

analysis on the Ukrainian translations of the socio-political vocabulary presented on the pages of the Holy Scriptures becomes a valuable source for studying the patterns of the Ukrainian language development from the period of its inception to the present day.

There has been approved the methodology for studying the biblical text, which is based on the use of concordance data of the biblical text and lexicographic sources in combination with the traditional research methods; there has been revealed the influence of the linguistic, cultural, historical, political and economic factors on the semantics of socio-political lexemes.

There has been characterized the specifics of a linguo-cultural analysis of the biblical text; the concept of a religious style as a functional style of the Ukrainian language has been outlined; modern approaches to the study of the socio-political vocabulary have been considered; the methodology for studying the biblical text in linguistic studies has been substantiated; the influence of linguistic and extralinguistic factors in the translation of the SPL in the biblical text has been clarified; the semantic features of the socio-political vocabulary in the texts of the Ukrainian versions of the Bible have been analysed in the linguo-cultural aspect: correspondence/discrepancy of the expression of linguistic means of the primary source text and the Ukrainian translations in the analysed contexts, and occasional meanings of lexemes have been identified.

The research has been carried out on the lexical material of the selected thematic groups of the Bible, in which their semantic, stylistic, and cultural features have been considered. The process of singling out the “thematic group” concept is based on the set of words that nominate objects or concepts integrated on an extralinguistic basis. The correlation within the thematic group occurs primarily not on intra-lingual lexical and semantic links, but on extra-linguistic ones, which distinguishes it from the concept of a lexical semantic group, in which the internal linguistic links among words are decisive.

There have been analysed the following names in the thematic group “names of professions”: *a tradesman, a trader, a merchant, a blacksmith, a locksmith, a*

boilermaker, a winegrower, a money changer, a tax collector, a chancellor, a chronicler, a overseer. Their variability and inconsistency, caused by the violation of a chronological framework of the biblical narrative (*a chancellor, a general scribe, a porter and kobzar*) or an erroneous use of the professions names (*a potter, a boilermaker, a locksmith or huslar*), which were not mentioned in the biblical text, have been traced. The use of lexemes has been revealed, the meaning of which changed at different stages of the functioning of the Ukrainian language (*a tradesman, a trader, a customs officer, a merchant*).

When studying the thematic group “positions names”, the meaning inconsistency of such lexemes as *police servants, kniaz (prince), voivode, hetman, elder, nobleman, chieftain, knights* has been outlined. The correspondence to the primary source of the use of lexemes: *a lictor, a lord, a governor, a ruler, a government official, an overseer, a judge, an advisor, a satrap, a deputy* has been proven. At the same time, the lexemes *significant, superior, duke, executor, senior, chief, commander, lords, government* approximately reflect the essence of the biblical positions under consideration. The thematic group “positions names” is a typical representative of a complex interaction between the biblical text and modern realities in linguistic and historical cultural dimensions.

The thematic group “names of people with an asocial behaviour” is the most numerous, it unites tokens nominating people of a deviant (*promiscuous, a harlot, a troublemaker, a rebel, a swindler, etc.*), criminal (*a criminal, a murderer, a thief, a rapist, etc.*) and delinquent behaviour (*a liar, a deceiver, a slanderer, a boaster, a braggart etc.*). The names *a criminal, a villain, a robber, a debaucher, a liar, a rapist, an unworthy, a lykhvar, a lender, a traitor* reproduce the original text mostly. The observed inconsistency, variation of some lexemes: *unwise people, an experienced husband, a crowd, a rebel, an overseer, a collector, a ravager* is due to the sources of translation, traditions, and translators’ experience. The use of dialect words – *zadovzhennyi (indebted), zdyrets (a person who rips off others)*, rarely used – *a criminal, mocker*, authored innovations – *zabrikanets (a liar), neobrizanoserdni, neobrichanovussi* is common. The use of descriptive constructions (*unwise people,*

one who could interfere in other people's affairs, one who is in debt, unworthy people, pagan sons, a bad son, an inventor of evil, one who gave a loan, deal-breakers) is common.

There is a discrepancy in the thematic group “names of social status” regarding functioning of the lexemes: *a juror, a comrade, an employee, a servant-comrade, a servant, slave, a butler, a manager, serdiuk, sotnyk, a guard* and the others. Taking into account their functional capabilities, such a replacement of linguistic components within the biblical context is not entirely correct given the asymmetry of names and in terms of a linguistic and cultural reflection. Some nomens – *a servant-comrade, a co-servant, a co-worker, a co-servant, knights* – are authored innovations or obsolete words (*a housekeeper, a supporter, a guard, a doorkeeper*).

The thematic group “pagan names” is formed by such names as *a wizard, a soothsayer, a summoner, a conjurer, a witchdoctor, znatnyk, a warlock, a ventriloquist, the one who asks the dead, a soothsayer and sorcerer* – units with a predominantly negative meaning, reflecting the historical and cultural characteristics of the peoples mentioned in the Holy Scriptures, their religious beliefs. In this group there have been observed similar trends to the above-mentioned thematic groups. The names *the one who asks the dead, a soothsayer, a wizard, a soothsayer, a sorcerer* are equivalent to the primary source; the lexeme *a summoner* is an authored neologism, the name *a ventriloquist* is not quite a good synonym for the lexeme *wizard*.

In general, the study has been conducted by comparing the linguistic units of the considered thematic groups to the biblical primary sources based on the processing of a complete list of biblical root words authored by the prominent American scholar D. Strong (Strong's Concordance). The analysis of correspondences has been carried out between the word contained in the original and the methods of translating the corresponding concept in Ukrainian translations of the Bible, taking into account the norms of the Ukrainian literary language of the studied periods, which made it possible to outline the features of functioning of the analysed names of the Ukrainian language lexical semantic system in the 11th–20th centuries, in

particular to identify the primary meaning of words, their active development during the periods under analysis, to trace the stylistic specificity, and modification of the semantic structure of a word.

Keywords: linguo-cultural analysis, Ukrainian versions of the Bible, national-cultural specificity, socio-political vocabulary, semantics, lexeme, bibliism, translation, Strong's Lexicon, thematic group, component analysis, comparative aspect, structural component.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці у фахових виданнях України

1. Чура А. В. Особливості тлумачення професійних найменувань в українських перекладах Біблії XIX–XX століть. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2022. № 18. С. 84–92.
2. Чура А. В. Тематична група суспільно-політичної лексики «назви посад» в українських перекладах Біблії XIX–XX століть. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2023. № 13. С. 213–221.
3. Чура А. Палітра трактувань терміну «נשיאם» у перекладах Біблії Івана Огієнка, Рафаїла Турконяка та Івана Хоменка. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць / ред.: Ю. П. Бойко та ін. 2023. С. 36–41.

Наукові публікації у періодичних наукових виданнях інших держав

4. Чура А. Асоціальні суспільно-політичні терміни в українських перекладах Біблії XIX–XX сторіч. *Věda a perspektivy*. 2024. № 9 (40). С. 319–328.

Наукові праці в інших виданнях України

5. Чура А. В. Терміни на позначення представників влади у старослов'янській суспільно-політичній лексиці. *Мова і суспільство*. 2016. Т. 7. С. 27–33.

Наукові праці в матеріалах конференції

6. Чура А. До питання про специфіку українського перекладу окремих термінів монархічної титулатури у книзі Пророка Даниїла. *Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*. Переяслав, 2022. С. 113–116.

7. Чура А. Специфіка українських перекладів термінів асоціальних категорій у Посланні до римлян апостола Павла. *Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Тенденції та перспективи розвитку науки та освіти в умовах глобалізації»*. № 94. Переяслав, 2023. С.130–133.
8. Чура А. До питання про релігійні суспільно-політичні лексеми в українських перекладах Біблії XIX–XX століть. *VI Міжнародна конференція курсантів, студентів, аспірантів, ад'юнктів «Культура як феномен людського духу (багатогранність та наукове осмислення)»*. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. 23–24 листопада 2023. С. 435–440.
9. Чура А. В. Аналіз старослов'янських дефініцій воєнного статусу. *Матеріали II Міжнародної студентів та аспірантів науково-практичної конференції «Актуальні проблеми філології та журналістики»*. 2016. С. 201–202.
10. Чура А. В. Аналіз старослов'янських дефініцій монархічного державного статусу. *Матеріали VII симпозіуму україністів Середньої Східної Європи*. 2016. С. 96–107.
11. Чура А. В. Ключові терміни старослов'янської суспільно-політичної лексики: етимологічний дискурс. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 15-річчя заснування кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького*. 2016. С. 65–68.
12. Чура А. В. Монархічні терміни у словнику Ізмаїла Срезневського. *Матеріали XI міжнародної науково практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*. 2016. Т. 11. С. 339–342.
13. Чура А. В. Релігійний аспект старослов'янських дефініції вищих соціальних статусів. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*. 2014. С. 202–205.

14. Chura A. V. Characteristic features of the translation of biblical antisocial terms in the works of Pylyp Morachevskyi, Panteleimon Kulish, Ivan Ohienko, Ivan Khomenko and Rafail Turkonyak. *The importance of philological sciences in the modern world* (October 3–4, 2024. Riga, the Republic of Latvia) Riga Baltija Publishing, 2024. C. 15–18.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІЙНОГО ТЕКСТУ.....	26
1.1. Релігійний стиль як функціональний стиль української мови.....	26
1.2. Біблійний текст у мовознавчих студіях.....	39
1.3. Методика дослідження біблійного тексту.....	58
Висновки до розділу 1.....	73
РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА: ВИТОКИ, СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	76
2.1. Аспекти репрезентації суспільно-політичної лексики в сучасних лінгвістичних студіях.....	76
2.2. Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на переклади суспільно- політичної лексики в біблійному тексті.....	87
Висновки до розділу 2.....	107
РОЗДІЛ 3. ДІАХРОННО-СИНХРОННИЙ РАКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЛЕКСЕМ БІБЛІЙНОГО ТЕКСТУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	109
3.1. Тематична група «назви професій».....	109
3.2. Тематична група «назви посад».....	123
3.3. Тематична група «назви осіб асоціальної поведінки».....	159
3.4. Тематична група «назви соціальних статусів».....	186
3.5. Тематична група «язичницькі назви».....	201
Висновки до розділу 3.....	205
ВИСНОВКИ.....	208
СПИСОК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	215
СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	241
ДОДАТКИ.....	245

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- БК** – Куліш П., Левицький І., Пулюй І. Св'яте Письмо Старого і Нового Завіту. Київ : Укр. Бібл. Т-во, 2003.
- БО** – Огієнко І. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Київ : Укр. Бібл. Т-во, 2012.
- БТ** – Турконяк Р. Біблія (четвертий повний переклад з давньогрецької мови) / пер. і. о. Р. Укр. Бібл. Т-во, 2011.
- БХ** – Хоменко І. Св'яте Письмо Старого та Нового Завіту. Ватикан : Editorial Verbo Divino, 1990.
- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.
- ГЛС** – Греческий лексикон Стронга.
- ЕІС** – Смолій В. А. та ін. Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ : Наукова думка.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка.
- ЕСУМ Ог.** – Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Ю. Мулика-Луцик. Вінніпег : т-во Волинь, 1979.
- ЄЛС** – Еврейский лексикон Стронга (с) Bob Jones University.
- Желех.** – Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар: У 2 т. Львів, 1886.
- РСВТ** – Якубський С., Якубський О. Російсько-український словник військової термінології. Мюнхен : Укр. Вільн. Ун-т, 1928.
- РСГГ** – Російсько-український словник у 4-х томах / ред.: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова. Київ : Червоний шлях, 1924.
- РСІ** – Ізюмов О. Українсько-російський словник: за новим правописом. Харків; Київ : Держ. вид-во України, 1930.
- РСКЄ** – Російсько-український словник / за ред. А. Кримського та С. Єфремова. Київ: Держ. вид-во України УАН, 1924–1933.

СДМД – Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія: проект. Харків : ДВУ, 1930.

СПЛе – Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / І. Я. Вдовичин та ін.; ред. Н. М. Хома. Львів : «Новий Світ-2000», 2015.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х т. М. 1958.

СРУС – Уманець М. (Комаров М.), Спілка А. Словарь російсько-український. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893.

СССЛ – Казимирова І. А., Петрова О. І., Туровська Л. В., Халіновська Л. А., Яценко Н. О. Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991–2022 р.). Національна академія наук України, Інститут української мови. Київ: Наукова думка, 2024. 500 с.

ССУ – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. в 2 т. / ред.: Д. Г. Гринчишин, Л. Гумецька. Київ : Наукова думка, 1978.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

СУМ 1 – Словник української мови : У 20 т. 1-15 (А-П'ЯТЬ) / ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 2021.

СУМ 2 – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. в 2 т. / ред.: Д. Г. Гринчишин, Л. Гумецька. Київ : Наукова думка, 1978.

СУМ 3 – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. У 2-х кн. / ред. Німчук В. (відп. ред.). Київ; Нью-Йорк : НАН України; Укр. Вільна Акад. Наук у США, 2002. 512 с.

СУМ Гр. – Словарь української мови: у 4 т. / зібр. ред. журн. «Киевская старина»; упоряд., з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. Репринтне вид. Київ : Лексикон, 1996.

СУМЄН – Словник української мови. 3-є вид., виправ., допов. / ред.: С. Єфремов, А. Ніковський ; упоряд. Б. Грінченко. Київ : ГОРНО, 1927.

СУН – Ніковський А. Словник українсько-російський. Київ : ГОРНО, 1927.

ЮЕ – Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ :
Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001.

ВСТУП

Суспільно-політична лексика (далі СПЛ) становить відкриту, динамічну й спеціалізовану систему семантично й фразеологічно різних за походженням номінативних одиниць, які віддзеркалюють сферу суспільного розвитку в його політичному, релігійному, культурному, соціальному й економічному вимірах. Генетично СПЛ формується у період виникнення та поєднання її двох компонентів – суспільства й політики. Після завершення процесу цивілізаційного оформлення людства та його мовних здатностей, закономірно виникла держава, яка і до сьогодні є ключовим засобом суспільної організації.

Поряд із клинописом, ієрогліфічними текстами, манускриптами, літописами й хроніками зразковим ілюстратором розвитку давньої суспільно-політичної лексики є Біблія як надійний фактографічний показник лінгвістичного розгортання тогочасних соціумів. Упродовж багатьох століть Біблія залишається найпопулярнішою книгою, впливаючи на духовно-культурний розвиток і становлення ментальності людей. Святе Письмо збагатило мови сотнями стійких образних виразів, вплинуло на формування їхнього лексичного фонду. Святе Письмо та літургія на народній мові сприяли авторитету та утвердженню в якості важливого каналу комунікації в суспільстві. Автентичні біблійні тексти були написані давніми грецькою та єврейською мовами, що спричинило потребу їхнього перекладу іншими мовами світу, зокрема й українською. З огляду на те, що історичні періоди біблійних подій та часу їхнього українського перекладу є надто віддаленими, багато суспільно-політичних лексем змінили власне значення, набрали різноманітних змістових відтінків, а подекуди й втратили первинний зміст.

Актуальність теми дисертаційної праці полягає в з'ясуванні первинного значення біблійних суспільно-політичних лексем на тлі семантичних видозмін останніх на основі їхнього зіставлення в українськомовних перекладах Біблії П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка та їхню відповідність / невідповідність мові-джерелу.

Особливо нагальною така потреба стала після відновлення державної самостійності України, що звільнило українське мовознавство від російсько-радянської атеїстичної доктрини й створило умови для наукового вивчення перекладу Книги Книг.

Мовознавство останніх років досліджує біблійний текст у декількох аспектах: історико-культурологічному (А. Даниленко, В. Німчук, Н. Пуряєва, Н. Піддубна, О. Дзера, Ю. Мороз, М. Тимошик, М. Жукалюк, Д. Степовик, В. Сулима, С. Головащенко, О. Горбач, Г. Арполенко та ін.); лінгвокультурологічному (П. Мацьків, Т. Ботвин, О. Решетняк, М. Скаб, О. Дзера, О. Решетняк, М. Лесюк, С. Лук'янчук, Т. Мороз, Л. Ткач та ін.), лексико-семантичному (Ю. Осінчук, Н. Пуряєва, Т. Мороз, І. Бочарова, Н. Дзюбишина-Мельник, С. Лук'янчук, М. Лесів, О. Антонів, В. Котович, М. Федурко, Т. Сорока, Г. Тимошик, С. Бібла, Н. Піддубна, І. Ворона, І. Павлова та ін.); фразеологічному (Л. Азарова, Л. Горчинська, Т. Пустовіт, Г. Кузь, М. Вергалюк, О. Каракуця, Г. Бурдіна, М. Демський, О. Демська та ін.) синтаксичному (М. Смирнова, С. Харченко, О. Горбач, В. Німчук, Л. Звонська, Н. Рибак, О. Федик та ін.), стилістичний (Т. Вільчинська, Л. Гнатюк, Д. Бойко, Є. Сохацька, Д. Лагудза, Н. Сологуб, К. Гриньків, Н. Каторж, Н. Піддубна, О. Котяш, О. Телєжкіна, Л. Бондаренко, О. Бірюкова, Ю. Браїлко, О. Барташук, А. Ніколаєва, Н. Журавльова, С. Лук'янчук, С. Деравчук, Т. Мороз, Л. Ткач, В. Волочай та ін.).

Предметом розгляду є також деякі тематичні групи лексики біблійного тексту: теонімні номінації, назви людини, назви духовних осіб, назви частин тіла людини, назви родів занять, назви хвороб, назви тварин, назви грошових одиниць (Т. Ботвин), військова лексика (О. Решетняк), антропонімна (Г. Тимошик). Суспільно-політична лексика біблійного тексту не була досі предметом спеціальних мовознавчих, лінгвокультурологічних студій, і, зрозуміло, потребує спеціального наукового осмислення.

Теоретичні засади лінгвокультурологічних досліджень обґрунтовані на основі фундаментальних праць А. Вежбицької, О. Селіванової,

С. Жаботинської, І. Голубовської, Є. Бартмінського, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, В. Кононенка, Л. Мацько та ін., у яких сформульовано засадничі підходи до вивчення та інтерпретації лексики тематичних груп у лінгвокультурологічному аспекті.

Вибір теми дослідження зумовлений спрямованістю сучасної лінгвістики на міждисциплінарну взаємодію. Ізоморфізм мовних і культурних понять, їхня семантична та структурна єдність зумовлюють появу досліджень лінгвокультурологічного напрямку. Такий вибір визначається антропоцентричною парадигмою дослідження мови у її взаємозв'язках з позамовною дійсністю. Дослідження ж Біблії в такому аспекті дозволяє висвітлити не тільки мовні, але й культурні, історичні, релігійні особливості. Тому лінгвокультурологічний аналіз українських перекладів суспільно-політичної лексики, представленої на сторінках Святого Письма, постає цінним джерелом вивчення закономірностей розвитку української мови від періоду її зародження й до сьогодні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Український мовний простір: лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвопоетичний аспекти”. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 7 від 27 квітня 2020 р.).

Мета дисертаційної праці – аналіз семантичних модифікацій суспільно-політичної лексики в українських перекладах Святого Письма XIX–XX ст. у лінгвокультурологічному вимірі.

Мета роботи передбачає виконання таких **завдань**:

- окреслити поняття релігійного стилю як функціонального стилю української мови;
- розглянути сучасні підходи до вивчення суспільно-політичної лексики;

- обґрунтувати методику дослідження біблійного тексту в мовознавчих студіях;
- з'ясувати вплив мовних та позамовних факторів на переклад СПЛ біблійного тексту;
- проаналізувати семантичні особливості суспільно-політичної лексики в текстах українських версій Біблії в лінгвокультурологічному аспекті.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільно-політичні лексичні одиниці в українських перекладах Біблії авторства П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка та Українського біблійного товариства.

Предмет – семантичні особливості суспільно-політичних лексем в українських перекладах біблійних текстів та їхня лінгвокультурологічна характеристика.

Матеріал дослідження – тексти вказаних перекладів Святого Письма, з яких методом суцільної вибірки виокремлено суспільно-політичні номени, виявлено 58 синонімічних рядів, які представляють назви у межах окреслених тематичних груп, встановлено 855 контекстів застосування цих номенів.

Методика дослідження визначається окресленими завданнями, матеріалом і має комплексний характер. Порівняльний метод уможливив вивчення та аналіз множинності значень біблійних суспільно-політичних термінів, діапазон їхніх змістових відтінків, різноманітного тлумачення в мові-носієві, а тому – різних ступенів вад перекладу або його, хоча нечастої, але діаметральної невідповідності. Описовий метод дав можливість перейти від окремих спостережень до висновків та узагальнень. Зіставний метод допоміг встановити ступені відповідності первинного змісту тексту до тексту українських перекладів. Системно-структурний метод був спрямований на вивчення мови як єдиної системи, складники якої пов'язані стійкими внутрішніми зв'язками. Гіпотетичний опирався на наукові припущення, застосовані з метою пояснення певного лінгвістичного явища. Цей процес вимагав верифікації даних й напрацювання стрункої системи доведення, щоб

гіпотеза могла стати теорією, яка містить оригінальність й новизну. Аналітичний метод з'ясовував семантику лексем за допомогою аналізу фонових знань в автентичному біблійному джерелі. Метод компонентного аналізу використано при зіставленні семантичних, лексичних й граматичних систем, базисом якого було розмежування значень мовних одиниць на диференційні семантичні ознаки.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в здійсненні лінгвокультурологічного аналізу й встановленні семантичних варіацій маловивчених номенів у таких тематичних групах суспільно-політичної лексики, як найменування професій, найменування посад, язичинські назви, назви соціальних статусів, назви осіб асоціальної поведінки; у виявленні мовних та позамовних чинників лексичних модифікацій у текстах Біблії; у дослідженні історико-культурологічного підґрунтя формування статусних ознак репрезентантів, позначених відповідними суспільно-політичними лексемами.

Теоретичне значення дисертації визначає те, що отримані результати є певним внеском в окремі сфери перекладознавства, лінгвокультурології, історії української мови, лінгвістики тексту. Так, щодо перекладознавства – апробовано методологію дослідження біблійного тексту, яка базується на застосуванні конкордансних даних біблійного тексту та лексикографічних джерел у поєднанні з традиційними методами дослідження. Щодо лінгвокультурології – з'ясовано вплив мовних, культурних, історичних, політичних та економічних чинників, які помітно впливають на етимологію, семантику суспільно-політичних лексем. Семасіологію української мови доповнено способами і типами семантичних трансформацій та модифікацій.

Практичну цінність дисертаційної роботи визначає можливість використання її результатів і в навчальній, і в науковій площинах. У першому випадку йдеться про викладання нормативних дисциплін з історії української мови, перекладознавства, лексикології, лінгвокультурології, стилістики, лінгвістики й міжкультурних комунікацій. У другому – про лексикографічний

науковий пошук, напрацювання спеціалізованого монографічного масиву, який торкається і семантичної організації суспільно-політичної лексики, і її модифікацій у релігійних текстах.

Особистий внесок дисертантки. Усі вказані в науковому дослідженні результати та висновки отримано самостійно. Чотири статті, опубліковані у фахових виданнях України та в зарубіжних періодичних наукових виданнях, у яких викладено основні положення дисертаційної роботи, а також наукові праці, опубліковані в збірниках матеріалів конференцій, виконані одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційної роботи розглянуто на засіданні кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2021–2025). Головні теоретичні аспекти та практичні результати дослідження викладено в наукових доповідях та апробовано на: конференції-презентації «До 30-річчя незалежності України: історія, сучасність і перспективи», Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав 2022), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки та освіти в умовах глобалізації» (Переяслав 2023), науково-практичній конференції «Україна в боротьбі за незалежність: війна з російським агресором, війна в літературі і мистецтві, філософський та лінгвістичний аспекти війни» (Дрогобич 2022), міжнародній конференції курсантів, студентів, аспірантів, ад'юнктів «Культура як феномен людського духу (багатогранність та наукове осмислення)» (Львів 2023), конференції «Тенденції цифровізації сучасного освітньо-наукового простору» (Дрогобич 2023), конференції «The importance of philological sciences in the modern world» (Рига 2024).

Публікації. Ключові результати дисертаційної роботи апробовано в 14 наукових публікаціях, з них 3 статті – у фахових виданнях України, 1 стаття – у закордонному науковому виданні, 1 стаття – в інших виданнях України, 9 публікацій – у матеріалах наукових конференцій.

Структура й обсяг наукової роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списків наукової та довідкової літератури, додатків. Загальний обсяг роботи – 253 сторінки. Обсяг основного тексту – 204 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІЙНОГО ТЕКСТУ

1.1. Релігійний стиль як функціональний стиль української мови

Загальновідомо, що релігійний стиль відображає духовну свідомість того чи того соціуму в релігійному вимірі. Від низки інших стилів української літературної мови він відрізняється тим, що становить лексичну сукупність, яка фокусує у собі назви на позначення релігійних предметів, процесів, явищ та властивостей. Ще однією його відмінністю є надто складний шлях, який пройшла українська релігійна лексика, не один раз насильно трансформована та заборонена.

Від найдавніших часів мова і релігія суттєво впливали на формування суспільного менталітету, а також на магістральні напрями становлення нації й держави. Не менш значущою є роль релігії у формуванні картин світу соціуму, індивіда, залученні його до різних сфер громадського життя, в утвердженні особистості у світі. Широко розгортаючись у суспільстві, вона виконує низку функцій, покликаних визначити місце людини у ставленні до середовища й самої себе. Тож як явище багатофункційне, що відображає духовні потреби та інтереси індивідів та громад, релігія розробила й виокремила власний лексико-граматичний інструментарій, який створив передумови для визнання мови релігії і, як наслідок, релігійного стилю як окремого лінгвістичного феномена.

Мовну й письмову основу релігійного стилю становить найвідоміший світовий твір – Біблія. Це збірка різних за часом написання та авторством, але єдиних за концептуальним змістом творів, часто – мемуарів про творення світу й християнську віру, визнаних церковними ієрархами канонічними. Лексика релігійного стилю помітно відрізняється від інших стильових конструкцій. Насамперед це фундаментальні лексеми (*Бог, Ісус Христос, Богородиця*), назви

церковних посад (*митрополит, архієрей, священник*), назви обрядовості (*Різдво, Великдень, Трійця*) та лексеми на позначення конфесійних понять (*індульгенція, енцикліка, клірос*) тощо.

Тривала відсутність релігійного стилю в офіційній стилістичній конструкції української мови пояснюється передусім екстралінгвальними політичними зламами на шляху державотворчої історії України та їхнім негативним впливом на українській мовотворчі процеси. Сформувавшись у княжу добу, розвиток українського релігійного стилю у польський, австро-угорський, а особливо в російський імперські періоди був скутий теологічними доктринами цих монархій і зведений до стану меншовартісної вторинності, а в російсько-радянські часи – заборонений як такий. Тому зазначений стиль виявився на узбіччі суспільного, і як наслідок – дослідницького процесів. З цього приводу В. Німчук зазначав, що «релігія розглядалася як реакційний пережиток, з яким нещадно боролися, діяльність дозволених конфесій усіяко обмежувалася. Українська автокефальна православна й Українська греко-католицька церкви були заборонені, а на участь у релігійних відправах можновладці дивилися з підозрою» [151, 28]. А отже, можливостей вільно розвивати, вивчати й вдосконалювати український конфесійний стиль не було.

Однак релігійний стиль – це важливий складник національної мовної спадщини українського народу, яка діє незалежно від політичних трансформацій і до сьогодні, а відтак – має право на посилену наукову увагу. Після відновлення державної самостійності України лінгвісти реанімували процес наукового студіювання релігійної лексики чи не в усіх її напрямках й закономірно поновили присутність релігійного стилю в українському мовознавстві.

Українські мовознавці В. Німчук [155], О. Горбач [61], О. Дзера [278], П. Мацьків [128], П. Дудик [80], Л. Мацько [131], В. Сулима [234], Л. Полюга [192] виокремили етнічну значущість, багату ретроспективу та непересічну вагу релігійного стилю української літературної мови. Як резюмує В. Німчук, «історія культури України, невід’ємною частиною якої є писемно-літературна

мова, не може бути повною без висвітлення питань функціонування української мови у сфері релігії» [151, 28].

Сьогодні українські переклади Святого Письма, релігійний стиль загалом активно досліджуються. О. Дзера розглядає особливості прагматичних та соціокультурних паратекстів Пересопницького Євангелія і п'ятих повних українських перекладів на основі принципу інтердисциплінарності, що поєднує інструментарій перекладознавства, текстології, біблієзнавства, релігієзнавства та історіографії [76], окреслює проблематику біблійного перекладу з погляду гендерних досліджень [277], досліджує вплив перекладів Біблії на формування релігійних і культурних ландшафтів у ранньомодерній Європі [289]. Проблеми обрядової термінології висвітлює Н. Пуряєва [198], лексеми на позначення церковних свят розглядає І. Бочарова [24], історію богослужбової лексики української мови студіює Ю. Осінчук [166], церковну ієрархію аналізує С. Бібла [11], термінологію культових споруд вивчає Н. Піддубна [188], Т. Мороз аналізує особливості козацького лексикону в українському перекладі Біблії П.Куліша-І.Пулюя та в «Словарі української мови» Б. Грінченка [142], лінгвокультурологічний аспект українських перекладів Біблії студіює Т. Ботвин [23], особливості субстантивів у церковній лексиці характеризує О. Антонів [169]. Зазначений перелік є значно ширшим, про що йтиметься далі. Він вказує на те, що релігійний стиль української мови знаходиться у полі посиленої наукової уваги українських дослідників.

Отож релігійний стиль треба вважати чи не найдавнішим у розвитку української літературної мови, оскільки його коріння сягає часів князювання Володимира Великого, наприкінці X ст., коли християнство стало державною релігією в його візантійському форматі. Після остаточного розколу християнства на зламі XI ст., званого як Велика схизма, Русь, що була розташована у центрі Європи, але, зберігаючи східний обряд, прагнула християнської єдності, не вбачала у Великому розколі об'єктивних підстав. Навпаки, політичні обставини диктували необхідність єднання усього християнського світу перед лицем азіатсько-московських загроз, про які

неодноразово попереджали князі Ярослава Мудрий, Володимир Мономах й Данило Галицький.

Уся богословська література, яка потребувала перекладу на старослов'янську мову, була писана грецькою й латинською мовами винятково західноєвропейського походження. Наслідком такого перекладу стало те, що упродовж другої половини XII – кінця XIII ст. функціонував окремий український різновид східнослов'янської редакції старослов'янської мови. Вже у XIII ст. його почали називати церковнослов'янською мовою. Згодом за ним закріплюються нові назви: апостольської, посланницької, пророчої мови тощо [108, 15].

Отже, хоча ознаки релігійного стилю й почали формувалися у племінні часи, а остаточно склалися в період Київської Русі-України із її галицько-волинським відтинком, він залишається одним із найменш досліджених у сучасному українському мовознавчому просторі. Дохристиянський релігійний стиль розгорнувся від найдавніших родоплемінних часів до формування української держави в IX ст. До цього періоду мовознавець П. Мацьків відносить такі лексеми, як *ідол, бовван, кумир, жертовник, капище, требище, святилище, храм, божниця, кумирня, жертва, треба, молитва, волхв* [129, 278].

Після хрещення Русі починається новий період розвитку релігійного стилю, для якого характерна активна поява грецизмів й латинізмів. Він має кілька важливих етапів: початковий – давньокиївська доба (IX–XIII ст.), стиль доби Реформації (XIV–XVII ст.), стиль кінця XVII – першої половини XIX ст. (доба русифікаторської політики), стиль другої половини XIX – 20-х рр. XX ст. (заборона релігії), стиль 30–80-х рр. XX ст. (діаспорний період), стиль кінця XX – початку XXI століття (доба нового відродження).

Спочатку релігійний стиль функціонував здебільшого в усній формі. Однак із приходом християнства виникла потреба у перекладі богословських книг старослов'янською мовою. Отож перекладачі намагалися адаптувати Святе Письмо, надаючи старогрецькому та старогєбрейському тексту

українських граматичних та орфоепічних рис. Тож з XVI ст. в церквах починають використовувати давню українську мову. Про це свідчать переклади фрагментів із Біблії. Передусім йдеться про Пересопницьке Євангеліє – перший з відомих перекладів євангельського тексту староукраїнською писемно-літературною мовою уставом та півуставом з елементами скоропису. Це пам'ятка національного масштабу (ЕІС, VIII, 138).

В. Німчук так окреслює цей період: «Українська редакція церковнослов'янської мови, що найяскравіше виражалася в її українській орфоепії, за відсутності української державності виступала серед тих могутніх духовно-культурних чинників, що охороняли цілісність українців-русинів як етносу. І це всупереч тому, що вони перебували у складі різних держав і різних конфесій (православній і греко-католицькій). Словом, ця редакція створювала єдиний культурно-мовний простір, була і є неодмінною ознакою української церкви, української самобутності, держави духу. Саме через це її не могли терпіти вороги нашої оригінальності – різні денаціоналізатори, нівелізатори, вона різала їм слух» [151, 30].

Ідея запровадження української мови як церковної імпонувала не всім. Окремі діячі, зокрема П. Житецький та М. Онишкевич, вважали, що високою, патетичною та сильною може бути тільки церковнослов'янська мова. Вони стверджували, що українська мова має наслідувати церковнослов'янську. Такі настанови не могли не позначитися на сучасному релігійному стилі, в якому функціонують не тільки власне українські слова, але й лексеми, успадковані від старослов'янської мови [48, 36; 190, 219].

Російська імперія вбачала небезпеку у всьому українському, а тому заборонила проводити служби українською мовою. Могутнім поштовхом для розвитку релігійного стилю у XIX ст. були переклади текстів Біблії М. Шашкевича, П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, а також переспіви псалмів Давида авторства Т. Шевченка

У першій чверті XX ст., 1927 року І. Огієнко публікує «Методологію перекладу Святого Письма та богослужбових книг на українську мову», у якій

вмотивовано аргументує необхідність орієнтації релігійного стилю на закони української літературної мови [159, 33]. Однак російсько-радянська атеїстична влада не тільки заборонила будь-яку релігію, а й не визнавала українців як націю, а тому сімдесят років намагалась асимілювати українців у російський мовно-письмовий простір. Тому релігійний стиль було насильно вилучено із українського лінгвістичного тла. Однак українське духовне, культурне й наукове життя продовжувалось за кордоном, у діаспорі. Історичний аспект стилістики молитовних текстів XIV ст. розробив П. Ковалів [96], опрацював і опублікував низку пам'яток XV–XVIII ст., джерела походження церковно-музичної термінології та мову перекладів Біблії вивчав О. Горбач [57], тематичні підгрупи української церковної лексики стають об'єктом студіювання М. Юрковського [271], Я. Рудницького [207], М. Лесіва [121]. Визначним у розвитку релігійного стилю був 1962 рік. Тоді за сприянням митрополита Іларіона (І. Огієнка) вийшла друком Біблія, перекладена українською мовою, почали друкуватися рідною мовою закордонні молитвослови, збірники проповідей, а згодом виходили телевізійні та радіопрограми, інша релігійна література й періодика, активізувалися діаспорні наукові студії, пов'язані з вивченням особливостей релігійного стилю України. Закономірно, що його повнокровне відродження сталося в останньому десятилітті XX ст. після відновлення державної самостійності України.

Релігійний стиль української мови характеризується низкою особливостей. Передусім – це часта і стійка присутність старослов'янізмів, як одна з найбільш очевидних історично зумовлених ознак, продиктованих києворуським минулим української історії та культури (*пренепорочний, благоговіння, благословення, юродивий, нужденний, стражденний, вседержитель*). На думку науковиці М. Хоміч [262, 257], історично вмотивованою ознакою є термінологічні запозичення з грецької та латинської мов. Йдеться про слова *сакрамент, літургія, фіміам, акафіст, оранта, трапеза*. Дослідниця І. Ворона звертає увагу на запозичення термінів-дублетів. Відомо, що синонімічні пари є прикладом двомовної дублетності, коли один з

компонентів пари є грецьким або латинським, а інший виражений питомо слов'янською лексемою або калькою грецького слова [38, 73]. О. Горбач виділяє такі латинізми у Святому Письмі, як: *єресь, канонік, консисторія, патріарх, церемонія* та інші, а також грецизми: *апостол, догматик, Євангеліє, канон, мінея, служебник, панахида, парастас* [58, 101-117].

Помітною лексико-граматичною особливістю є велика кількість художньої тропіки. О. Ільїна зараховує сюди перифрази (*Христос – Сонце Правди, Син Людський, диявол – князь тьми*), метафори (*хліб життя*), символи (*голуб – символ Святого Духа, а також миру, змії – символ зла, вода – символ очищення від гріхів, вогонь – символ пекла й страждань*) і алегорії (*вовк в овечій шкурі – підступна людина, ягня – невинна людина, змії – зла людина*) [89, 46]. Спостерігається варіативність на різних рівнях релігійного стилю української мови. Скажімо, вчена Н. Пуряєва стверджує, що на лексичному рівні однаково функціонують лексеми *ад* і *пекло*, *завіт* і *заповіт*, *шлюб* і *вінчання*, *ікона* і *образ* [196, 109].

Характерною його ознакою є використання маркованих слів. Дослідниця Н. Дзюбишина-Мельник дає їм таку характеристику: «слова безпосередньо іменують значущі для спілкування з Богом поняття або допомагають відповідним чином налаштувати людину на сприймання Божого Слова». Авторка поділяє марковані слова на два типи. Перший тип – це слова, які пов'язані з означенням понять християнської віри (*Бог, янгол, вино, Отець, завіт, постити, Учитель*). Другий тип – лексика, пов'язана з релігійним стилем, однак її семантика не відображає релігійних понять (*небеса, овощ, уста, благодатний, лоно, скорбіти*) [78, 10].

Істотною ознакою релігійного стилю є стійкі, відтворювані в мові поєднання слів з частково або повністю переосмисленим значенням, що виникли на основі тексту Біблії або біблійного сюжету. Такі фразеологізми активно використовуються в проповідях, промовах, молитвах та інших видах публічних виступів для збільшення емоційного впливу: *людина планує – Бог керує, наріжний камінь, заборонений плід, око за око, камінь спотикання*.

Аналізуючи біблійні фразеологічні одиниці, науковиця М. Вергалюк дійшла висновку, що більшість з них мають специфічні ознаки на семантичному, лексичному, граматичному, стилістичному рівнях, що зумовлено лінгвістичними та екстралінгвістичними чинниками [33, 37].

Книжність, урочистість, піднесеність – прикметні характеристики релігійному стилю. З цього приводу дослідниця М. Хоміч стверджує: «Впливаючи на людські почуття, на душу, як у нас говорять, твори богословського стилю не тільки викликають благоговійні порухи людського духу, але й виховують художній смак, естетичне сприйняття природи, мистецтва, людських стосунків» [262, 47].

З огляду на те, що у сучасному мовознавстві існує багато термінів на позначення лексики, що обслуговує релігійну сферу, виникає потреба розглянути їхню специфіку. А головне – спробувати переконатись, чи різноманітність позначень релігійного стилю є синонімами, чи складовими підстилями із властивими лише їм ознаками.

Сучасна палітра найменувань стилю, що обслуговує релігійні потреби суспільства, є різноманітною: релігійний стиль, сакральний стиль, богословський стиль, конфесійний стиль, біблійний стиль, релігійно-християнський стиль.

Передусім треба зазначити, що на сьогодні термін *релігійний* стиль офіційно залишається всеосяжним й загальновизнаним, а тому домінантним як один із функціональних стилів української мови, ухвалений Інститутом богословської термінології та перекладів на Всеукраїнській науковій конференції 1998 року. ВТССУМ вважає, що цей термін ґрунтується на релігії, як загальному й фундаментальному понятті. В основі релігії лежить віра, що є носієм змістового діапазону планетарної величини (ВТССУМ, 1212). Окрім цього, серед лексики релігійного стилю є терміни, що позначають такі предмети чи явища, в істинності яких не виникає сумнівів. Дослідниця Ю. Чернишова стверджує, що релігія має універсальний характер і є присутня у всіх сферах життя, відповідно і релігійна сфера знаходиться поза стилями мови

[266, 362]. Авторка зазначає, що в такому контексті вказаний термін вживається для позначення всіх підстилів мови, що обслуговують духовну сферу. Його специфіка полягає у змішуванні елементів різних функціональних стилів. Наприклад, молитовний підстиль можна вважати поетичним функціональним середовищем [266, 363].

У наукових розвідках термін релігійний стиль широко використовують українські вчені Т. Коць [106], О. Ципердюк [264], Ю. Чернишова [266], Н. Савелюк [208], П. Мацьків [127], Т. Ботвин [22] та багато інших. Дослідниця Н. Бабич виокремлює такі підстилі: канонічна література, літургіка, проповіді, молитви, катехитика [5, 11]. З. Куньч стверджує, що для назви підстилю релігійного стилю, який обслуговує релігійні відправи та інші обряди, доцільно використовувати термін – *сакральний підстиль*. На її думку, підстиль, який обслуговує богословську літературу, можна визначити як *богословський*, або *теологічний* підстиль. Але, разом з тим, він є і богословським підстилем наукової мови [117, 186].

Окремі українські лінгвісти визначають і пропонують до розгляду і наступні підстилі релігійного стилю. Це *проповідницький* підстиль, як мова церковної проповіді, *молитовний* підстиль, як мова молитов, й підстиль *піснеспівів*, як мова богослужбових пісень. Мовознавець І. Грималовський пропонує власну конструкцію підстилів релігійного стилю, що заслуговує наукової уваги: *сакральний* (Святе Письмо, канонічні молитви), *літургійний* (літургійні тексти), *проповідницький* (проповіді), *науково-християнський* (наукові праці з християнського богослов'я), *навчально-християнський* (катехізиси, підручники з релігії для дітей), *художньо-християнський* (авторські молитви, переспіви біблійних текстів) [64, 170].

Кожен із зазначених підстилів має власні особливості, але їхня об'єднувальна риса – приналежність до релігії та віри, що дозволяє кваліфікувати релігійний стиль як єдине ціле, а його зазначені підстилі як складові частини цієї цілісності.

Назва *сакральний* має інше значення. Відповідна лексема походить із латинської мови й означає святиню, як об'єкт жертвоприношення, тобто має стосунок до релігії та віри ще від дохристиянських часів. Дослідник-мовознавець В. Німчук наголошує на поширенні релігії в рамках переднаціонального явища із пізнішим її розгортанням в окремих етнічних групах. Згодом в цих групах релігійні мови набувають місцевого забарвлення, а відтак – статусу регіональних чи сакральних. Автор зазначає, що «нерідко сакральні мови консервуються як культові мови, перестають уживатися в щоденному живому спілкуванні й набувають статусу так званих мертвих мов (латинська, церковнослов'янська)». Цікаво, що далі науковець слушно зауважує, що багато мовознавців й теософів в минулому трактували українську церковнослов'янську мову як стильовий різновид рідної мови. Тобто український сакральний стиль вони вважали українським варіантом церковнослов'янської мови [151, 28–32].

З цього приводу у ВТССУМ, зазначено, що термін *сакральний* є синонімом до терміну *сакраментальний* і має декілька значень. Перше використовують для опису релігійного культу, тобто обрядовий, ритуальний, священний. Або той, якого дуже цінують та оберігають, тобто заповітний. Друга дефініція використовується на позначення чогось традиційного, усталеного й звичного. Третє значення застосовують для опису чогось, що має погану славу й вважається горезвісним (ВТССУМ, 1284). Як наслідок, через таку палітру значень доречним буде обережне використання терміну *сакральний*. Цю лексему використовують відомі лінгвісти В. Німчук [151], Л. Мацько [130], С. Чемеркін [265], Т. Коць [108], С. Яремчук [273]. Але у їхніх дослідницьких роботах цей термін вживається радше як синонім до найменувань інших термінів на позначення лексики, що обслуговує релігійні потреби соціуму.

Богословський стиль мовознавець С. Яремчук характеризує як такий, що містить у собі назви релігійних уявлень, понять і категорій, а також назви дій, процесів, об'єктів, символів і суб'єктів релігійної практики [273, 98]. Водночас

ВТССУМ, характеризує іменник *богослов'я*, що є синонімом слова *теологія*, як важливу і значну сукупність вчень про Бога й релігійних догматів (ВТССУМ, 90). Тому очевидно, що смислове навантаження богословського стилю, скерованого на позначення релігійної сфери життя соціуму, є ширшим. На його глибше й багаторівневе тлумачення можна натрапити у працях Н. Бабич [4], М. Вереш [34], С. Яремчука [273], Є. Грицака [67], М. Хоміч [262]. Гіпотези зазначених учених зводяться до того, що згаданий термін означає релігійний підстиль і є надто складною конструкцією. Наприклад, Н. Бабич наводить підстильову диференціацію *богословського* стилю, який з її слів поділяється на мову канонічної богослужбової літератури, мову тлумачної літератури, мову популярної, або пізнавальної богослужбової літератури, мову проповідей, мову текстів богослужбових піснеспівів, розмовне діалогічне мовлення священника з парафіянами під час сповідей, богословсько-публіцистичну літературну мову тощо [4, 92].

Однією із найбільш поширених назв таки релігійного підстилю є термін *конфесійний*. Він походить з латинської мови й означає «визнання». Сьогодні термін конфесія фокусує чітко окреслену сукупність віросповідання в межах єдиного релігійного вчення й об'єднання вірян довкола нього. Отже, дослівно конфесійний стиль необхідно розуміти як лінгвістичний комплекс, що забезпечує запити представників окремих конфесій. З цього приводу дослідниця О. Ільїна слушно зауважує, що «і все ж більшість використовує назву конфесійний стиль, адже цей стиль використовують у різних конфесіях для задоволення релігійних потреб носія мови» [89, 45].

ВТССУМ, пояснює термін *конфесійний* як релігійний, духовний і такий, що стосується віросповідання та релігії (ВТССУМ, 570). Лінгвіст І. Грималовський вважає вживання цього терміну недоречним, оскільки він «однобоко відображає суть означуваної релігії» [63, 57]. Однак широке культивування зазначеного терміну є у працях багатьох відомих учених-мовознавців: Н. Дзюбишиної-Мельник [78], П. Дудика [80], Л. Мацько [130], Л. Шевченко [37, 273], Н. Бабич [4], О. Ільїної [89], О. Мирончука [134],

М. Хоміч [262] та інших лінгвістів. Приміром, українські дослідниці Л. Мацько та Л. Кравець виокремлюють право на самостійне існування конфесійного стилю, підкреслюють його важливість й конструюють цілісну систему підстилів. Йдеться про біблійний, молитовний, проповідницький, агіографічний підстилі та підстиль церковних послань. До текстових жанрів автори зараховують Біблію, Євангеліє, богослужіння, молитву, проповідь, псалом, духовну бесіду, видіння, літургію [131, 360].

Своєю чергою, О. Мирончук, стверджуючи, що зазначені стильові конструкції не цілком відображають специфіку функціонування мови у сфері релігії, пропонує іншу розгорнуту класифікацію. Мова йде про поділ конфесійного стилю на такі підстилі: Священного Письма (біблійний), літургічний (богослужбовий), патрологічний (святоотцівський), агіографічний (житійний), проповідницький (ораторський), науково-богословський, церковно-правовий, публіцистичний, канцелярський, катехізичний (навчально-релігійний), паломницький, полемічний, художньо-релігійний, епістолярний, зовнішньоцерковний (міжрелігійний) та усно-розмовний [134, 123].

На відміну від попереднього підстилю, менш поширеним є позначений терміном *біблійний*. Його суть влучно пояснює відомий український політичний і церковний діяч митрополит Іларіон (І. Огієнко) при описі біблійної фразеології: «Багато з цієї біблійної фразеології перейшло до мов всього світу, в тому числі й до нашої мови. І ця біблійна фразеологія й творить так званий біблійний стиль. На жаль, при перекладах Біблії, «для ясности мови», багато ознак цього стилю позатирали» [164, 180].

Отож митрополит широко використовував вказаний термін, а тому визнавав його право на існування. Фрагментарно власні погляди на зазначену проблематику він висловив в унікальній науковій роботі «Українська церква». Попри історизм праці, у її IX, X, XIII й XV розділах автор виразно вказує на окремішнє існування українського *біблійного* стилю та на його прицільне московське нищення [162]. Треба зауважити, що стильова доктрина української релігійної мови авторства І. Огієнка була детально ілюстрована у його

монографії «Біблійний стиль». Однак її було втрачено 1940 року під час пожежі друкарні отців Василіан в окупованій гітлерівцям Варшаві [244, 277].

Сьогодні терміном *біблійний* послуговуються науковці Ю. Мороз [139], О. Мирончук [134], А. Даніленко [73] та інші. Все ж таки вони вживають його як синонім до термінів *конфесійний* чи *релігійний* стиль, не виокремлюючи як самостійний. Очевидно, так відбувається тому, що назва *біблійний* у суспільній свідомості апріорі звужує розуміння терміну до меж Святого Письма, часто в рамках чотирьох канонічних Євангелій, залишаючи за дужками Старий Завіт та увесь діапазон релігійної мови й літератури. Тим більше, що ВТССУМ, пояснює прикметник *біблійний* як такий, що ілюструє події, описані лише в Біблії (ВТССУМ, 570).

На термін *релігійно-християнський* натрапляємо в науковому доробку П. Дудика, де автор доповнює релігійно-стильову дефініцію української мови так: «на розумово-почуттєвих засадах і сформувався своєрідний релігійно-християнський стиль писемного й усного висловлювання, сповненого певних ритуалів, усталених зразків на лексичному й синтаксичному рівнях мовлення» [80, 91]. Утім, ВТССУМ трактує значення прикметника *релігійний* як такий, що базується на будь-якій релігії (ВТССУМ, 1212) а *християнський* – такий, що ґрунтується на вірі у вчення Ісуса Христа.

Отож сформований у києворуські часи, знівельований на етапі польського, австро-угорського й російського поневолення України, заборонений у радянські часи та відроджений після відновлення української державності понад тридцять років тому український релігійний стиль є окремим та стійким лінгвістичним явищем. З огляду на позамовні чинники, він увібрав у себе ознаки чужоземних теологічних доктрин, які ще виразніше підкреслюють його самотність та самодостатність.

Як ключовий та офіційно визнаний релігійний стиль української літературної мови має власні підстили, що сформувалися внаслідок диференціації та уточнення його широкого змістового навантаження. З цього приводу в українському мовознавстві триває дискусія і дотепер. Чи вважати

широку палітру лексем на позначення релігійної термінології відповідальної за духовний розвиток особи й суспільства синонімами, чи це складники єдиного релігійного стилю?

Ймовірно, терміни, які виразно позначають той чи той сегмент функціонування релігійного стилю й часто та однозначно культивуються у наукових працях у зазначеному розумінні, мають право на існування як підстилі. До них необхідно зарахувати *богословський, конфесійний та біблійний*. Термін *сакральний та церковно-релігійний і релігійно-християнський* – це радше синоніми, які виокремлюють не стрижневі значення лексем, а їхні відтінки, тому їхнє підстильове трактування небажане.

1.2. Біблійний текст у мовознавчих студіях

Зародження біблеїстики як науки, що вивчає різні аспекти біблійної літератури, розпочалося в епоху Реформації. Так виглядала спроба лютеран утвердити свій фундаментальний постулат, відомий як *sola scriptura* (лат. – тільки писання). Він підпорядкував Святому Письму інші канонічні тексти, у такий спосіб спричинивши їхнє детальне студіювання. У XVIII ст. основи текстології як дисципліни, що встановлює авторство й автентичність новозавітних текстів, заклав німецький теолог Й. А. Бенгель. У XIX ст. біблеїстика, а разом із нею і текстологія приходять у підросійську та підавстрійську Україну, що спричинило з'яву чисельних праць українських біблеїстів. Серед них І. Максимович, В. Рибінський, брати Я. та М. Олесницькі, В. Іваницький та багато інших [246, 55]. У підрадянській Україні таке розгортання відбувалося лише у контексті марксистської доктрини, що діяла з атеїстичних позицій. Активний розвиток світової біблеїстики та текстології припадає на XX ст., коли було знайдено велику кількість релігійних манускриптів, які значно розширили діапазон наукового пошуку.

У першій чверті XXI ст. українські та зарубіжні мовознавці всебічно дослідили біблійні тексти й опублікували чимало праць. Однак навіть ці фахові

дослідження не ставлять крапку в розумінні надто складного всесвіту, поданого на сторінках особливої книги, що позначається номером один у планетарній літературі. Відтак мовознавче студювання написаного дві тисячі років тому Святого Письма триває і до сьогодні.

Огляд мовознавчих студій біблійного тексту ми структурували за наступною побудовою. 1. Наукові розвідки, що характеризують біблійний текст у лінгвокультурологічному аспекті. 2. Дослідницькі праці лексико-семантичного скерування. 3. Дослідження фразеологічного напрямку. 4. Наукові розвідки синтаксичного спрямування. 5. Монографії правописного характеру. 6. Філологічні напрацювання з історії вивчення релігійного стилю та біблійних перекладів і їхнього впливу на художню літературу.

Лінгвокультурологічний аналіз біблійних текстів становить об'єкт наукового зацікавлення відомого мовознавця П. Мацьківа, який розглядає модель концепту Бог в біблійному тексті як репрезентанта найвищих релігійних та духовних цінностей людства. У вказаному концепті сконцентрована онтологічна, міфологічна, релігійна, духовна константи індивіда та соціуму. Аналіз обраної концептосфери засвідчив, що в сакральному, фольклорному, ідеографічному дискурсах спостерігаються різні співвідношення в системі координат: мовна картина світу – концептуальна картина світу. Автор стверджує, що біблійна картина світу тяжіє до концептуальної, тоді як фольклорна картина світу, власне лінгвістична, об'єктивує мовну картину світу. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу, вербалізуючись у біблійному, фольклорному та діяхронно-лексикографічному дискурсах, експлікує концептуальну та лексичну взаємодію архетипних, символічних, метафоричних, метонімічних, асоціативних, прототипних, стереотипних уявлень українського етносу.

У лінгвістичному дискурсі, культурної універсалії Бог на основі логіко-поняттєвого моделювання, класифікаційної ознаки священності як детермінанти сакрального мовного простору науковець виділив окремі поняттєві поля: священна особа, священна дія, священний предмет, священне

місце, священний час. За допомогою ономазіологічного, семасіологічного підходів, компонентного, дистрибутивного аналізів було відокремлено їхні етимологічні значення, семантичні трансформації, транзитивні явища, конституальні та змінні ознаки в її ядерних та периферійних зонах на номінативному, дериваційному, знаково-семіотичному рівнях.

Прикметною ознакою фольклорного дискурсу, як стверджує П. Мацьків, виступає дуалістичне розуміння Бога, Його творінь, що відображає пракультурний, праісторичний етап світоглядної еволюції наших предків. Аналіз концепту Бог у біблійній картині світу в системі координат когнітивного моделювання та на основі системно-функціонального підходу виявив аксіологічну, прагматичну, культурну семантику мовного знаку у його взаємодії з внутрішньо системною та міжсистемною площинами. Використання теорії поняттєвого поля при дослідженні концепту Бог у лінгвістичному дискурсі, її авторський розгляд на осі діяхронії доповнили концептуальний аналіз дисертаційного дослідження. Включення лінгвокогнітивного інструментарію доповнило методику концептуального аналізу. Сегменти мовної картини світу концептосфери Бог, опрацьовані на основі інтегративного підходу, об'єктивують предметні, понятійні, асоціативні, образні, символічні, ціннісно-оцінні компоненти, фіксуючи культурний досвід етносу чи людства загалом. Це дало змогу автору здійснити системно-структурне моделювання синонімічних зв'язків та словотвірної деривації, виявити факти омонімії та полісемії мовних знаків, з'ясувати їхню специфіку в українському мовному просторі [128, 327-330].

Вивчення семантичних особливостей лексичних одиниць в українських біблійних текстах в діяхронно-синхронному та лінгвокультурологічному аспектах становить є предметом мовознавчих студій Т. Ботвин. Вона проаналізувала такі тематичні групи: теонімні номінації, назви людини, назви духовних осіб, назви частин тіла людини, назви родів занять, назви хвороб, назви тварин, назви грошових одиниць. У них авторка описала семантичні,

стилістичні, культурологічні особливості використання лексем в українських версіях Біблії.

Дослідницький пошук Т. Ботвин відбувається у науково-методологічних та інтерпретаційних координатах лінгвокультурології, що вивчає взаємозв'язок та взаємодію культури та мови і відображає цей процес як цілісну систему функціонування лінгвоментальних одиниць в єдності їхнього інтра- та екстралінгвального змісту. За допомогою лінгвокультурологічного підходу до аналізу українських перекладів Біблії авторкою проаналізовано історичні та сучасні семантичні особливості, відображені в українських біблійних текстах XIX–XX століть, характер їхньої структури та історико-культурні жанри. Авторка робить висновки, що лінгвістичні особливості українських перекладів є важливим сегментом релігієзнавчих та філософських студій, позаяк вони дозволили виявити специфічні риси національних перекладацьких традицій, зумовлені рецептивними, власне конфесійними та лінгвістичними чинниками, осмислити біблеїзми як прецедентні лінгвокультурологічні одиниці [23, 175].

О. Решетняк виокремила лінгвокультурологічні особливості внутрішньої форми біблійних символів, образні еталони, що характеризують мовні номінації, специфіку семантичних процесів, які зумовлюють формування символом з біблійним топонімічним компонентом. На її думку, денотат біблійного оніма, антропоніма, топоніма є підґрунтям емотивно-модальної конотації, тому їм притаманне афективне забарвлення. Водночас авторка зазначає, що із символічним оцінним значенням біблієонім «реалізує загальнокатегорійну властивість, що створює високу образність, експресивність, семантичну дифузність, здатність лаконічними засобами транслювати зміст» [201, 61-66].

Лексико-семантичні дослідження біблійних текстів достатньо поширені в сучасному українському мовознавстві. и

Назви осіб жіночої статі, що функціонують в українських перекладах Біблії XIX–XX століть, вивчають лінгвістки В. Котович та М. Федурко. Дослідниці здійснюють семантичний та культурологічний аналіз обраних

лексем, простежуючи їхні значення на основі лексикографічних та енциклопедичних джерел. Використовуючи Конкорданс Стронга, авторки дійшли до висновку, що назви осіб жіночої статі в українських перекладах Біблії в основному відповідають номенам на позначення обстежуваних назв у біблійному тексті. Окрім цього, вони широко дослідили синоніміїні відношення обраних лексем й окреслили їхні вербально-образний та культурологічний сегменти [104, 172].

Семантико-стилістичні особливості лексики українських перекладів книг Святого Письма другої половини XIX – початку XX ст. перебувають у полі наукового зору Т. Мороз. Вона порівнює норми сучасної української літературної мови з нормотворчими настановами перекладачів Біблії П. Куліша та І. Пулюя. Авторка відібрала, систематизувала, верифікувала й здійснила семантичну, стильову та лексикографічну характеристику обраним книжним та народнорозмовним лексемам. На основі різнобічних історико-культурних і філологічних джерел вона підготувала підсумковий огляд історії перекладів книг Святого Письма українською мовою [138, 5].

Наукова робота І. Бочарової присвячена комплексному аналізу культової лексики як одиниць з подійно-темпоральною семантикою, що мають бінарну денотативну віднесеність і специфічне сигніфікативне значення. Дослідниця стверджує, що найменування релігійних свят мають специфічний вияв як одиниці мови та мовлення і заповнюють аплікативну зону в еквіполентній опозиції, яку утворюють семантичні поля подійності та темпоральності. Авторка наголошує, що координати та обсяг зазначеної аплікативної зони зумовлені синтаксичною позицією найменувань релігійних свят [25, 13]. Аналіз лексем релігійної терміносистеми містить науковий доробок Н. Дзюбишиної-Мельник, яка аналізує використання богословської термінології в різних сферах спілкування, а також використання конфесійної лексики в публіцистиці. Зокрема дослідниця виокремлює три основні тенденції у розвитку релігійного (конфесійного) стилю. Перша – віддалення конфесійного стилю української

мови від старослов'янських впливів, друга – орієнтація на внутрішньомовні ресурси, третя – орієнтація мови перекладу на мову оригіналу [78, 15-19].

Лексичний фонд літературної мови киеворуської доби Х–ХVI ст. студіював П. Ковалів. Поряд із цим, він досліджував історію української церковної мови. С. Лук'янчук на матеріалі оригінальних та перекладних україномовних релігійних текстів дослідила функціонально-семантичні особливості епітетів у релігійному стилі сучасної української мови. Вона прийшла до висновку, що епітети значною мірою сприяють вербалізації релігійної картини світу, оскільки епітетні словосполучення виступають важливими концептуально-смісловими, аксіологічними маркерами релігійної свідомості [123].

Роль церковнослов'янізмів та полонізмів в українській писемній мові ХVII ст. аналізував М. Лесів [287]. У діапазоні його наукової уваги не останнє місце посідало вивчення впливу біблійного тексту на антропонімійну систему української мови [121]. Особливостями субстантивованих іменників у системі богословської лексики цікавилася О. Антонів [169]. Дослідженням богословської лексики, її змінами, фіксованими у пам'ятці, де основні постулати віри пояснювались народною мовою – Почаївському збірнику «Науки Парохіяльні» займається С. Гарбуз [43].

Заслуговують на увагу праці Ю. Осінчука, які присвячені дослідженню особливостей функціонування церковнослов'янської лексики у світських пам'ятках різних жанрів та стилів ХVI–ХVIII ст., що увійшли до джерельної бази українських історичних словників [166]. Автор студіює лексичні й семантичні процеси, що зумовили історичний розвиток лексем на позначення назв богослужінь, обрядів, священнодій та їхніх частин. Учений резюмує, що визначальними способами, якими керувалися давні слов'янські перекладачі церковно-богослужбових книг були запозичення грецьких лексем, кальки грецьких лексем, семантичні кальки грецьких лексем. За твердженням автора, більшість випадків припадає на запозичення та семантичні кальки, через що слов'янські лексеми на початковому етапі розвитку виявляють семантичну

залежність від грецьких прототипів. Таке засвоєння мало свої наслідки: всупереч тому, що більшість полісемічних лексем запозичувалися без зміни повної семантики, значна кількість термінів потрапляла не в усьому обсязі семантичних варіантів, зафіксованих в етимона. Деякі богослужбово-обрядові лексеми в українській мові набували додаткових сем або кількісно змінювали семантичний склад змісту грецьких прототипів [166, 20].

Мовознавець Н. Піддубна розглядає питання взаємозв'язку мови й релігії, відбиття релігійної картини світу в мові, зокрема вербалізацію ключових культурно значущих релігійних концептів й біблійні антропоніми і топоніми в українській мові [187, 261]. Вона пропонує власне розуміння понять «біблійна лексика» та «біблійна фразеологія». За гіпотезою науковиці, до релігійної лексики належать слова, скеровані на позначення понять інших світових релігій: ісламу, буддизму, юдаїзму. Дослідниця погоджується із вже наявним визначенням релігійних фразеологізмів й визнає, що це стійкі, часто відтворювані в мові словосполучення з високим рівнем образності, експресії, абстракції, символіки, узагальнення, з релігійною семантикою або релігійною конотацією і релігійними компонентами. Але зараховує до них, окрім фразеологізмів-бібліїзмів, й релігійні фразеологічні, зокрема паремійні, одиниці фольклорного походження [181, 51].

До широкого кола наукових зацікавлень Н. Пуряєвої належить історія української мови, функціонування української мови в богослужінні, церковно-обрядова термінологія та лексикографія й джерелознавство [199]. Джерела староукраїнських сакральних термінів студіював польський мовознавець українського походження М. Юрковський [285]. Т. Сорока досліджує релігієзнавчий компонент змісту семантичної структури мовних одиниць аксіономенної лексики в українській та англійській мові [224].

У працях Г. Тимошик досліджено латиномовні елементи, представлені у руслі давньогрецького тексту Новозавітного Канону і трансформовані у новочасні україномовні переклади Святого Письма. Як стверджує авторка, латинські біблієантропоніми є органічною складовою біблійної антропонімної

системи, хоча над ними превалюють інші системи найменувань. Йдеться про давньогрецькі та давньоєврейські, а найуживаніші латинські біблієантропоніми функціонують у жанрі новозавітного епістолярію та Діяннях (Діях) апостолів [238, 75]. Дослідниця виявила механізми морфологічної адаптації новозавітного біблієантропонімікону й з'ясувала особливості фонографічного відтворення новозавітного антропонімікону в процесі перекладу [237].

Склад та особливості релігійної термінології вивчала С. Бібла. Враховуючи назви церковної адміністративної ієрархії, авторка проаналізувала склад, джерела й шляхи формування української церковної термінології [11]. Вивчаючи сакральну термінологію автори підручника з термінознавства І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько поділили зазначені терміни на грецькі, латинські запозичення, старослов'янські й утворення на власному мовному ґрунті. Цей процес поєднання свого й запозиченого авторки трактують як такий, що не збагачував мову рецептора, а випробовував, чи здатна вона бути літературною й науковою, чи залишиться лише народно-побутовою і хатньою. Науковиці доводять, що українська мова тяжіла до першої тенденції [110, 30]. Основні термінологічні одиниці теолінгвістики студіює Н. Піддубна. Вона аналізує різноманітні та багатовекторні підходи до їхнього вживання [184], а також вивчає базові терміни сакральної мови [182].

На особливу увагу заслуговує фундаментальна й розлога наукова робота Н. Пуряєвої «Словник церковно-обрядової термінології», у якій авторка проаналізувала лексичне значення та лексико-семантичні зв'язки обраних термінів, а також вивчила їхню варіативність як у контексті змісту, так і в розумінні вираження [31]. Науковий доробок І. Ворони присвячений характеристиці церковно-релігійної термінології. Науковиця стверджує, що специфічними рисами досліджуваної терміносистеми можна назвати легкість проникнення в релігійну термінолексику іншомовних запозичень і створення на їхній основі нових термінів, а також наявність емоційності та експресивності релігійних термінів, присутність діалектних найменувань, застарілих назв, існування великої кількості синонімів [39, 16]. Типи, характеристика та

функціонування семантичних церковно-релігійних термінів-синонімів у релігійній літературі – ще один об’єкт наукового зацікавлення вченої. Авторка виокремлює такі типи синонімії: абсолютна, понятійна, стилістична, поняттєво-стилістична, структурна, словотвірно-морфологічна, фонетично-правописна [40, 79–84].

Дослідниця І. Павлова обстежила лексико-семантичну структуру церковних промов. Авторка виокремила лексичні засоби, які є одним з найважливіших мовних модусів проповіді, передусім релігійних термінів і термінологічних сполук та схарактеризувала їхні текстотвірні властивості. Вона виокремила семантико-функціональні особливості лексичної антонімії, синонімії, полісемії, проаналізувала специфіку вияву загальномовних і контекстуальних синтагматичних зв’язків слова в мові літургій. А також дослідила функціональні можливості перифраз, проаналізувала їхню внутрішню будову і зовнішньоструктурну організацію, ідентифікувала найуживаніші в церковних промовах символи. Окрім цього, було з’ясовано їхню семантико-функціональну специфікацію й обґрунтовано значення фонові інформації та вертикального контексту для розуміння змісту символічного слова [172, 5].

Особливості функціонування антропонімічних фразеологічних одиниць у біблійному тексті вивчають Л. Азарова, Л. Горчинська й Т. Пустовіт. Проведене ними дослідження засвідчило, що основний тип переосмислення – метафора та метафоризація власних назв відбувається на основі подібності до вчинків біблійних персонажів, а наявність антропонімів сприяє більшій експресивності цього типу одиниць [1, 12]. Подібний об’єкт дослідження міститься у науковому доробку О. Решетняк. Вчена аналізує особливості антропонімів як вербалізаторів біблійних концептів. Поруч авторка подає характеристику засобів структурування будь-якого біблійного концепту й досліджує проблему аналізу фразеологічної символіки та парадигми вербалізаторів сакрального концепту. Особливо вона виокремлює атрибути антропонімів із символічним значенням [202, 63].

Семантику, внутрішню форму та стилістичні особливості фразеологізмів-біблеїзмів у діалектному мовленні вивчає Г. Кузь [115, 174]. Цілісний аналіз фразеологізмів біблійного походження в українській мові, їхній склад, семантичну структуру, динаміку та функціонування студіює М. Вергалюк. Авторка проаналізувала різновиди класифікацій біблійних фразеологічних одиниць на матеріалі лексикографічних джерел. Результати дослідження засвідчують, що більшість біблійних фразеологічних одиниць у різних словниках української мови неоднакових періодів мають відмінності на семантичному, лексичному, граматичному, стилістичному рівнях, що зумовлено лінгвістичними та екстралінгвістичними причинами [33, 3]. Дослідження крилатих висловів біблійного походження належить А. Коваль [97]. Дослідниця фіксує зміни у змісті й формі висловів, які відбулися за час їхнього існування в українській мові.

Фразеологізми із компонентом *душа* є предметом розгляду в наукових працях О. Каракуці. Дослідниця здійснила їхню семантичну класифікацію, виокремила фразеосемантичні групи, з'ясувала мотивуючу базу лексико-семантичних варіантів обраної лексики, проаналізувала семантичну структуру фразеосемантичних парадигм, визначила домінуючі типи структурних моделей фразеологічних одиниць [94]. Проблемами богословської фразеології, впливу Біблії та релігійного стилю на збагачення української лексики та фразеології присвятила наукові студії Г. Бурдіна [28].

Треба зауважити, що *синтаксичні* особливості вивчення біблійного тексту ще потребують більшої наукової уваги українських дослідників. Зазначеним зрізом лінгвістичних досліджень займається М. Смирнова. На сторінках своїх робіт вона подає опис характерних особливостей синтаксису проповідей українською, англійською та грецькою мовами. Авторка стверджує, що у біблійному тексті переважають прості речення, наявне використання вставних слів, що передають логічну послідовність думки, характерне вживання дієприкметникових та дієприслівникових зворотів, активне використання поширених звертань та спонукальних речень. Для того щоб

звернути увагу слухача на меті, причині, наслідках дії або явища, у проповідях вживаються складні підрядні компоненти із кількома підрядними. При цьому підрядні частини нанизуються одна на одну [216, 45–52]. Використовуючи матеріал Нового Завіту, С. Харченко аналізує спонукальні речення, стверджуючи, що у структурі спонукальних речень найчастіше функціонують дієслівні предикати фізичної, психоемоційної та мовленнєвої діяльності з інтенціями наказу та прохання в імперативних, перформативних та інфінітивних дієслівних формах [260, 491].

Синтаксичну характеристику окремих перекладів Біблії здійснив О. Горбач. Так, у перекладі М. Шашкевича автор виокремлює обминання об'єкта або предмета в родовому відмінку після заперечного присудка. У перекладі П. Куліша він зауважує, що пасив висловлюється дієсловом з постфіксом *-ся*, рівночасність дії дієприслівникового звороту з дією присудка виражається дієприслівником минулого часу від недоконаного дієслова теперішнього часу. У перекладі А. Кобилянського частими є пасивні конструкції, при чому під церковнослов'янським та польським впливом широко уживаються активні дієприкметники теперішнього і минулого часу [61, 49–59].

Відомий знавець правописної історії української літературної мови В. Німчук запропонував науковій спільноті багато дослідницьких праць, що відображають основні етапи становлення української орфографії та специфічних рис українського алфавіту [149]. Спробу уніфікувати «розбурханий століттями» словник української богословської науки, особливо його проблемні лексеми, і подати рекомендації щодо вжитку богословської термінології на сторінках сучасних наукових видань здійснили М. Петрович та колектив авторів [34]. Лексико-синтаксичними складнощами перекладу Нового Завіту українською мовою займається Л. Звонська [87]. Науковий доробок Н. Рибак присвячений правопису іншомовних слів і власних назв у богословській термінології [203]. Важливість підтримання високої культури мови у біблійних текстах як основного стрижня морально-духовної стійкості людини підкреслює вчена О. Федик. Авторка зокрема зазначає, що вживання

великої літери має не тільки правописне, а й культурологічне, моральне значення. Вона синтезує підкреслену повагу до особи, до народом пошанованих святинь, до речей виняткових і важливих [255, 289].

Історія перекладів Біблії є об'єктом вивчення українських науковців тривалий час. Якісний, фаховий переклад – справа життя І. Огієнка. Він зазначає, що «українізація» церковних текстів розпочалася ще з першими церковними службами, тобто з часів Хрещення Русі [160, 72]. Далі автор характеризує протестантські рухи як причину необхідності перекладів Біблії живою народною мовою різних європейських країн. Зокрема Реформація загострила ідею перекладу Святого Письма, яка на цей час назріла в суспільстві вкрай виразно. І. Огієнко детально пояснює, чому в XVI ст. українська мова стала мовою церкви, однак не мовою богослужінь. Він дорікав церковній та громадській елітам надмірною консервативністю й неготовністю до змін, навіть тоді, коли запит йшов із середини українського суспільства [160, 81].

Поступ українського біблійного перекладу докладно з'ясував відомий вітчизняний дослідник В. Німчук. Він подав детальну характеристику Учительних Євангелій, що містять українські переклади канонічних текстів, які читали переважно церковнослов'янською мовою на недільних та святкових літургіях [152, 23]. Науковець порівняв уривки перекладів різних авторів, описав суспільне сприйняття і національне значення перекладу Святого Письма авторства М. Шашкевича, П. Морачевського, П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка, І. Хоменка, О. Грижі, Ф. Крайняка, Є. Дулумана, перекладацької комісії, що працювала при Київському екзархаті у 1997 року та Канадського перекладацького центру [152].

Окрім згаданих авторів, багато зусиль щодо вивчення ретроспективи українських перекладів біблійних текстів доклала О. Дзера. У полі її наукового зору знаходилися перекладацькі роботи Ф. Скорини, В. Негалевського, М. Лободовського й М. Денисенка (патріарха Філарета). Авторка застосовує власну оцінку критики вказаних перекладацьких робіт, що належала перу

І. Франка, П. Житецького, М. Сагарди, І. Пулюя, Ю. Липи та Р. Зорівчак і подає мовознавчу характеристику таким пам'яткам, як Острозька Біблія, Пересопницьке та Переяславське Євангелія [75]. Особливості національних традицій біблійного перекладу докладно вивчає Ю. Мороз. Науковець пропонує новий поділ національної традиції біблійного перекладу. Йдеться про два періоди від IX до XVII ст. – період українських перекладів Біблії, виконаних церковнослов'янською мовою та від XIX ст. й до сьогодення – період перекладів Біблії, здійснених українською мовою. Ю. Мороз дійшов до висновку, що українська національна традиція біблійного перекладу є однією з найдавніших у Європі, яка увібрала в себе не лише православний досвід, але й надбання католицьких та протестантських шкіл біблійного перекладу [139, 184]. Окремо він характеризує специфіку перекладу Святого Письма, виконаного Українським біблійним товариством [139, 156].

Коротка історія перекладів Біблії українською мовою з ілюстраціями гравюр та фрагментів давнього тексту відображена на сторінках колективної монографії М. Жукалюка і Д. Степовика, у якій стисло і в доступній формі викладено історію чотирьох перекладів: П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка [84]. Дослідниця В. Сулима аналізує Святе письмо у дослідженнях вчених із Наукового товариства імені Тараса Шевченка. В об'єктиві її досліджень знаходяться перші спроби популяризації Біблії П. Кулішем та його співпраця з І. Пулюєм, І. Франком та Г. Барвінок. Окремо авторка зосереджується на рецензіях членів НТШ авторства І. Копача, М. Грушевського, Ю. Тиховського, М. Возняка, О. Огоновського, І. Франка, Б. Лепкого, С. Єфремова, М. Возняка, В. Гнатюка, М. Кордуби та інших. Дослідниця підкреслює, що зазначені особи прискіпливо перевіряли біблійні тексти на відповідність історичним іменам, подіям та археологічним даним. Результати пошуків викликали полеміку та чисельні дискусії в українському науковому середовищі. Вони ініціювали не лише наукові дебати та релігійне протистояння, але пробуджували зацікавлення Біблією [234].

Порівняльну характеристику перекладів П. Куліша та А. Кобилянського здійснив учений А. Даниленко. Він дійшов до висновку, що П. Куліш змінив поняття мови релігійного стилю як таке. Така мова, на відміну від робіт А. Кобилянського та інших галицьких народовців, не була виплекана на ґрунті слов'яно-руської галицької традиції та говірковим етнографізмом Наддніпрянщини. Їй не характерна орієнтація на усно-розмовну стихію, тому автор вважає цей переклад кращим [73, 100].

На історії формування біблійного канону зосереджений вчений С. Головащенко, який аналізує біблійні переклади та видання від найперших до сучасних, характеризує особливості і форми функціонування Біблії як сакрального тексту в іудаїзмі та християнстві. Дослідник з'ясовує вплив біблійних сюжетів, образів, мотивів та символіки на світову і українську духовну культуру [53, 5]. Ще одна визначна постать в історії вивчення Біблії – це енциклопедист О. Горбач. Він є фундатором гіпотези про шляхи християнізації Київської Русі-України у мовознавчо-філологічному аспекті, покладеної на тло найдавніших києворуських пам'яток. Науковець відкидає думку М. Чубатого про існування Тмутороканського архієпископства та заперечує припущення католицьких дослідників Ж. Данзаса і М. Жожа щодо скерування папських ієрархів з Риму до Києва. Він сумнівається у правильності орхідської гіпотези й підтримує моравську, хоч і вказує на деякі її недоліки [61, 25]. Складне становище перекладу на українських землях науковець пояснює православними вимогами дотримання «синодального» тексту та прагненням закордонних біблійних товариств виключення вторинно-канонічних книг зі Святого Письма. Він простежує всі етапи адаптації перекладу і подає детальний аналіз обраних текстів. На його думку, «основна проблематика перекладача пересувається з ділянки вибору діалектної бази перекладу – на ділянку підшукування стилістичних відповідників і, що головне, – реальної вірності перекладу (отже передачі українською мовою палестинської ботаніки й зоології та гебрейсько-левантинсько-грецько-римського побуту), а чи то на «гуманістично-ренесансовий» (чи й «Травестійний») лад їх «українщення»»

[61, 33]. Наукову увагу на першовідкривача перекладів біблійних текстів на живу народну мову – П. Морачевського звертає увагу Г. Арполенко. Дослідниця з'ясовує, у який спосіб йому вдалось поєднати непоєднане: не допустити вільного переказу богослужбового тексту, але перекласти тією українською мовою, якою на той час користувався пересічний народ [2, 220].

Історія релігійного стилю висвітлена в дослідженні В. Німчука «Українська мова – священна мова». Науковець робить спробу охопити проблематику двох богослужбових мов в Україні – церковнослов'янської та української. Він описує розвиток сакральної мови, починаючи від дохристиянських часів, коли про особливості культового мовлення праслов'ян та східнослов'янських племен відомо небагато. За судженнями автора, ця мова так і не стала спільною для всіх слов'ян. Згодом релігійною мовою стає старослов'янська мова давньоболгарської редакції, що поступово стає культовою, набираючи східнослов'янських фонетичних, морфологічних та орфоепічних рис й формуючи східнослов'янську редакцію. Виходячи з фонетичних досліджень Євсевієвого Євангелія, В. Німчук констатує, що з середини XII – кінця XIII ст. функціонує український різновид східнослов'янської редакції старослов'янської мови, який згодом назвуть церковнослов'янською мовою. Існування української редакції церковнослов'янського правопису створювало єдиний культурно-мовний простір, було і є неодмінною ознакою української церкви, української самобутності, держави духу, що по цей день не дає спокою загарбникам. Ці державотворчі позиції й було закріплено в «Граматичі» М. Смотрицького. Згодом становище релігійного стилю на Лівобережжі України дедалі погіршувалось внаслідок русифікаторської політики православної церкви. Автор влучно підсумовує: «Введення російської орфоепії замість української на величезних просторах різко розмежувало живе мовлення нашого народу й мову, якою він звертався до Всевишнього, принизило наше слово, звело українську орфоепію тільки до побутової, а російську звеличило до рангу «єдиної» з ореолом священної» [151, 28–32].

Аналогічні міркування висловлює дослідниця Н. Дзюбишина-Мельник. На основі аналізу Пересопницького Євангелія вона стверджує, що на зламі XVI ст. в церкві використовувалася староукраїнська мова. З 1686 р. під тиском російського імперіалізму релігійний стиль занепадає, але він відроджується з появою перекладів Євангелій у XIX ст. як різновид нової загальнонародної української мови [78, 14–20]. Н. Пуряєва вивчає історію релігійного стилю з акцентом на власне церковно-релігійний чинник його перебігу. Вчена структурує його історію на два періоди – церковнослов'янський та український. До ключових явищ першого періоду належить вкорінення християнства Ярославом Мудрим, проникнення народної мови у літургійну практику під впливом протестантів і католиків. У цей час вона все ж залишалась допоміжною при богослужіннях. Кінець XVII–XVIII ст. ознаменувався втратою митрополії, переходом на церковнослов'янську літургійну мову старомосковського ізводу, усі «близьколітургійні» явища, такі як катехизація, неканонічні проповіді, збірки церковних пісень та інші занепадають. Далі релігійний стиль української мови розвивається у двох ізводах, старокиївському – в Українській греко-католицькій церкві та старомосковському – в Православній церкві. УГКЦ внаслідок реформи церковного обряду, що супроводжувалась дискусіями упродовж першої половини XX ст., перейшла у богослужіннях із сакральної на народну мову. Православна церква у XX ст. означається русифікацією мови і боротьбою за незалежність. До українського періоду авторка зараховує середину XIX – початок XX–XXI ст. Актуалізація проблеми богослужбової мови цього періоду відбувалась в трьох контекстах. Перший – культурно-політичний, пов'язаний з діяльністю народовців, святоюрців і русофілів. Другий – патрисько-єклезіальний, зумовлений необхідністю активізації участі парафіян у богослужбовому житті церкви та необхідністю протистояння католицькому прозелітизму. Третій – філологічний, пов'язаний з дискусією якості перекладів Святого Письма [197].

Дослідниця Н. Піддубна характеризує національний розвиток теолінгвістики дорадянського й радянського періодів у науковій розвідці «Національна українська традиція розвою теолінгвістики: дорадянський і радянський періоди (критичний огляд)». На її сторінках авторка стверджує, що українська теолінгвістика має тривалу й складну історію, оскільки бере початок з XIX ст. Дослідження питань теолінгвістики здійснювалося насамперед представниками наукової школи видатного українського мовознавця О. Потебні та вченими діаспори, які зосередили увагу на аналізі давньої релігійної лексики. У радянські часи в Україні теолінгвістика розвивалася завдяки працям з історії мови й загального мовознавства. Праці І. Набитовича не лише висвітлюють еволюцію релігійного стилю в українській літературі, але й демонструють, як сакральні елементи адаптуються та зберігаються в нових культурних і мовних контекстах [1].

Біблія посідала й посідає особливе місце в українській культурі та літературі в усі історичні періоди розвитку, в кожному з яких використання біблійних мотивів, образів, сюжетних запозичень має власну специфіку [62, 252]. Так, взаємодію художнього та релігійного стилів творчості Г. Сковороди вивчала Л. Гнатюк [51]. У такому ж річищі творчий спадок Т. Шевченка студіювали І. Огієнко [161], Д. Степовик [229], Н. Бойко [19], Є. Сохацька [225], Д. Лагудза [118] та інші дослідники.

Наприклад, сакральну концептосферу та її розвиток в українському культурно-мовному просторі поетичних текстів XVII–XVIII ст. аналізувала Т. Вільчинська [35]. Мову духовної поезії XVIII–XIX ст. досліджував І. Грималовський [63]. Біблійні мотиви та образи в творчості І. Багряного вивчала Н. Сологуб [222]. Сакральні вислови та складнощі їхньої рецепції у творчості Є. Маланюка простежила К. Гриньків [66], а стилістичне використання сакральної лексики та біблійних висловів у творчості Є. Маланюка простежувала Н. Каторж [95]. Стилiстичний потенціал релігійної лексики в щоденниковому дискурсі О. Довженка студіювала Н. Піддубна [185].

М. Стецик та І. Біда досліджують знакові репрезентанти сакрального в мовомисленні Василя Стефаника [231]. Мовностилістичний аспект біблійних мотивів в романі «Жовтий князь» В. Барки досліджував О. Котяш [105]. Релігійну лексику в поетичному трактуванні Д. Павличка – О. Тележкіна [235]. Релігійно-християнську лексику і фразеологію в поезії Д. Загула аналізувала Л. Бондаренко [21]. Сакральні образи у поезії авторів Нью-Йоркської групи студіювала О. Бірюкова [16]. Семантико-стилістичний аспект релігійної лексики у творчості українських поетів, репресованих у 60–80-х рр. XX століття окреслила Ю. Браїлко [26]. Сакральну лексику в поезіях Г. Ісаєнко простежили О. Барташук та А. Ніколаєва [10]. Слова та вирази пов'язані з релігією у мові української народної поезії вивчала Н. Журавльова [85]. Стилістичний аспект молитовних мотивів в прозі Марії Матіос досліджувала Л. Баранська [9]. І. Дмитрів досліджує релігійний символ як прояв *sacrum*-у в художньому творі, акцентуючи увагу на його багатозначності та містичній природі. Особливий інтерес становлять жанри притчі, легенди, філософської поеми та медитативної лірики, які українські поети найчастіше обирали для художнього осмислення біблійних сюжетів [78].

Отже, вивчення біблійних текстів у мовознавчих студіях пройшло складний шлях від повної заборони до пострадянського відродження. З переосмисленням історії й сьогоденних подій вчені дедалі більше відкривають нескінченні грані співіснування мови в релігії та релігії в мові. Здійснені наукові розвідки у галузі лінгвокультурології, лексики, семантики, фразеології, синтаксису, правопису, історії вивчення релігійного стилю – це лише початок. Перспективними є дослідження біблійного синтаксису, морфології, статистичної семантики, парадигматики, генеративної лінгвістики. Молода наука – теолінгвістика – лише набирає обертів, розпочато пошуки нових термінів, обговорюються методики досліджень, особливо методи зіставного і типологічного мовознавства, соціолінгвістики, семіотики, виявляються нові предметні сфери, залучаються нові масиви матеріалу. Можна очікувати, що в найближче десятиліття сформується кілька наукових шкіл зі своїми

особливими напрямками та пріоритетами. Варто замислитись над вивченням проблем, які поки що українське мовознавство кодифікує як нерозв'язані. Наприклад: чи існує об'єктивний еталон якості перекладу? Чи дослідження про походження мови базується на певних джерелах? Як адаптувати біблійні тексти до сучасного українського культурного контексту, зберігши оригінальне значення?

1.3. Методика дослідження біблійного тексту

Проблема методологічного аналізу належить до складних об'єктів наукового пошуку, оскільки існує поза класифікацією останнього. Вона становить фундаментальну основу, що пояснює ключовий спосіб отримання й верифікації нових знань. Розгляд методологічного інструментарію вимагає ґрунтовного з'ясування базових засад наукового пізнання. Тому одним із завдань дисертаційного дослідження була спроба побудови сучасної мовознавчої концепції щодо особливостей перекладу суспільно-політичної біблійної лексики українською мовою та визначення теоретико-методологічної бази запропонованої наукової роботи.

Відомо, що наука є сферою дослідницької діяльності, скерованою на системне отримання відомостей про природу і суспільство [15, 7–9]. Це одна з форм соціальної свідомості, що подає об'єктивну картину розвитку світу. Сьогодні наука стала спеціальним видом занять окремої групи людей, в основі пошукової діяльності яких лежить сукупність наукових інструментів, що становлять методологічну основу наукового пізнання. У її підґрунті знаходиться метод як сукупність прийомів та організацій практичного та теоретичного засвоєння дійсності. Він об'єктивний, оскільки при розробці концепції дозволяє відображати дійсність та її взаємозв'язки.

Отже, метод є програмою побудови та практичного застосування теорії. Одночасно метод є суб'єктивним, оскільки це знаряддя мислення дослідника і тому містить в собі його суб'єктивні особливості. Проблема методу в науці

зводиться до вивчення способів і прийомів наукового пізнання реальності та специфіки їхнього практичного застосування. Метод є одним із найважливіших питань будь-якої науки, оскільки у підсумку йдеться про те, як отримати нове знання та застосувати його в практичній діяльності. За допомогою методів нагромаджується і систематизується емпіричний матеріал. Методи дослідження пов'язані з метою, об'єктом і науковими завданнями, що постають перед дослідником. Специфічні риси об'єкта дослідження визначають як сукупність методів, так і конкретну техніку їхнього застосування, організовуючись у методологію [15, 8].

Як результат, рух наукової думки від незнання до знання керується методологією, яка об'єднує певну кількість методів. Методологія становить вчення про методи пізнання та перетворення дійсності, застосування принципів світогляду до процесу пізнання духовної творчості та практики. У методології виявляються дві взаємопов'язані функції: обґрунтування правил застосування світогляду до процесу пізнання і перетворення світу та визначення підходу до явищ дійсності. Одним із основних завдань наукового пізнання є виявлення причин зміни та розвитку конкретних явищ і процесів.

Відтак методологія являє собою сукупність прийомів дослідження, що застосовується у будь-якій науці відповідно до об'єкта пізнання. Це система принципів і засобів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності. Кожна конкретна наука використовує власну методологію та спеціальні методи. Метою теоретичного дослідження є виділення в процесі синтезу знань суттєвих зв'язків між досліджуваним об'єктом та навколишнім середовищем, об'єднання й узагальнення результатів емпіричного дослідження, виявлення загальних закономірностей та їхньої формалізації. Теоретичні дослідження повинні будуватись на основі детермінованого словосполучення гіпотеза – теорія – концепція і завершуватись формуванням стійкої наукової доктрини або її елементів [114, 29].

Одним із важливих завдань методології є з'ясування природи, призначення і специфіки методів. Сьогодні у мовознавчій науці

використовується ціла система методів. Це загальні методи для всіх гуманітарних наук, які застосовуються із врахуванням особливостей завдань та специфічні методи, що властиві саме лінгвістичному пізнанню, а також запозичені з інших, насамперед суміжних наук, які стали міждисциплінарними.

У сучасному науковому просторі України все більшого значення набуває антропологічна методологія. Її прихильники вважають, що центральне місце має посідати людина як діяльна соціальна істота із власними ідеями й уявленнями, почуттями та суб'єктивним світом. Антропологічний підхід дає можливість оживити мовознавчий науковий процес. Адже лінгвістичні знання – це результат творчості конкретних людей, представників свого часу з притаманним їм світоглядом, мораллю та почуттями. Цей метод спонукає до з'ясування мотиваційної сторони творчості мовознавця до повнішого врахування фактора соціального замовлення [257, 40].

При використанні того чи того методу застосовано й інші загальнонаукові методи. Це аналіз і синтез, індукція і дедукція, опис і зміна, пояснення тощо. Вони є як конкретними пізнавальними засобами, необхідним для реалізації принципів, що лежать в основі провідного методу. Застосовано й необхідні для проведення дослідження принципи, які становлять дослідницьку методику та певний інструментарій, що лежить в основі техніки дослідження.

Однією з ознак звільнення української лінгвістики від псевдонаукових парадигм російсько-радянської окупації упродовж чи не усього XX ст. є формування на сучасному мовознавчому тлі спеціальної галузі – лінгвометодології, скерованої на встановлення закономірностей розвитку мови у синтезі зі свідомістю її представників. А звідси – на інструментарій засобів студіювання мови та її причинно-наслідкових об'єктів.

Не всі українські вчені одностайно погоджуються з магістральною вагою мовознавчо-методологічного вчення. На думку О. Лещака, значна кількість лінгвістів не розглядає методологічні основи дослідження як важливі, позаяк для них наслідування традицій вже є таким [122]. Його бачення розгортає дослідниця О. Селіванова, яка стверджує, що «непослідовність у розмежуванні

методології й аспектів дослідження мови створює підстави для приписування методологічної значущості семантиці, ономасіології, теорії комунікації, прагматиці тощо. Усе це зумовлює нагальну потребу виокремлення особливої галузі мовознавства – лінгвометодології» [212, 712].

Ретроспективно світове мовознавство пройшло наступні фази зміни парадигм напрацювання знань, тобто найбільш загальних підходів до інструментарію їхнього здобуття. Це порівняльно-історична, або генетична парадигма, яка побутувала у XIX ст. й була спрямована на дослідження мовних трансформацій у часі; структуралістська чи таксономічна парадигма, характерна першій половині XX ст., направлена на синхронність лінгвістичного опису; функціональна, або прагматична парадигма, що виникла у другій половині XX ст. й була скерована на вивчення людського чинника у мові; та новітня когнітивна парадигма першої чверті XXI ст., як така, що власноруч зводить воєдино величезну кількість інформації та корелює міждисциплінарні зв'язки між мовою та знанням, мисленням і свідомістю.

Тому утворення лінгвометодології є синергетичним. Тобто самоорганізованим вивченням міждисциплінарних процесів зародження, векторів розвитку та причин розпаду, або інших обов'язково детермінних трансформацій філологічних систем та підсистем. Очевидно, що наприкінці першої чверті XXI ст. процес звільнення українського мовознавства від радянських конотацій завершився, а діапазон лінгвістичних студій розширився настільки, що зазначені парадигми закономірно синтезувались, переросли у лінгвометодологію, яка сформувалась як самодостатня й структурувалась на парадигмальну та міжпарадигмальну методику. Перша означає хронологічну зміну концептуального мовознавчого інструментарію, друга полягає у точному визначенні феномену, який підлягає вивченню на основі міждисциплінарного порівняльного аналізу [213, 78].

Методика дослідження біблійного тексту запропонованого дисертаційного дослідження базується на основі розгортання послідовних етапів із виконанням його наукових завдань. Першим кроком був огляд, відбір,

систематизація та верифікація фактографічних даних. До них належали біблійні тексти, довідникові, енциклопедичні, лексикографічні та інші наукові джерела, спрямовані на розгляд етимологічних та семантичних особливостей згрупованої у тематичні групи суспільно-політичної лексики Святого Письма.

Напрацювання та відбір джерельної бази забезпечували *дедуктивний та індуктивний методи*, на основі яких відбувався рух наукової думки від загального до окремого і навпаки. Ці методи широко застосовуються лінгвістами під час побудови наукових теорій і концепцій. Вони є фундаментальним принципом, згідно з яким мислення йде від конкретного в реальній дійсності до абстрактного в пізнанні, а від нього – знову до конкретного. Як результат, узагальнення фактографічних даних творив метод індукції, що уможлиблював виокремлення та порівняння мовних та культурних особливостей біблійних текстів. На основі дедуктивного методу відбувалося виокремлення окремих заключень, які логічно вийшли із загальновизнаних постулатів філологічної науки [270, 60].

Фундаментальним є започаткований ще у стародавні часи й перший в історії мовознавства *описовий метод*. Це точне й виразне виявлення та порівняння усіх одиниць мови, їхніх особливостей та функцій, а відтак – сукупність процедур інвентаризації, класифікації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ у синхронії. Він уможлиблював процес діагностики та групування лексем у тематичні групи [111, 14]. Як от: «назви професій», «назви посад», «назви осіб асоціальної поведінки», назви соціальних статусів», «язичницькі назви». Відбувалося зведення розрізнених даних в єдине логічно поєднане ціле та інвентаризація матеріалу, тобто визначення фактично наявної його кількості й можливості структурувань.

Після залучення біблійних текстів відбулося виокремлення потрібних лексем та їхнє культурологічне вивчення. Йде мова про *аналітичний метод*. Це експертиза мовознавчих проблем та генерація філологічних гіпотез, які дозволяють їх вирішити [167, 40] та з'ясувати семантику лексем за допомогою аналізу фонових знань в автентичному біблійному джерелі. Широко

застосованим був гіпотетичний аналіз, що опирався на наукові припущення, застосовані з метою пояснення певного лінгвістичного явища. Цей процес вимагав верифікації даних й напрацювання стрункої системи доведення, щоб гіпотеза могла стати теорією, яка містить оригінальність й новизну [71, 38]. Аналітичний підхід забезпечував встановлення степені відповідності, часткової відповідності або й невідповідності семантики слів Святого Письма до застосованих українських лексем перекладу.

Інструментом для фіксування найменших семантичних складових слів у біблійному й українському текстах слугував один із найпродуктивніших методів мовознавчого наукового пошуку – метод *компонентного аналізу*. На цій основі здійснювалося зіставлення семантичних, лексичних й граматичних систем, базисом якого було розмежування значень мовних одиниць на диференційні семантичні ознаки [206, 76]. Для комплексного дослідження лексем, що наповнювали відповідні тематичні групи, було застосовано головний метод лінгвістичного структуралізму – системно-структурний аналіз. Він був застосований на вивчення мови як єдиної системи, складові якої суворо пов'язані стійкими внутрішніми зв'язками [205, 158].

З огляду на те, що в дисертаційній роботі досліджується фіксований хронологічний відтинок, який охоплює українські переклади Біблії у XIX–XX ст., важливим був *синхронно-діахронний метод*, що можна вважати одним із магістральних [214, 74]. Він продукував структурування зазначеного історичного сегменту на етапі XIX ст., де відбувалося формування національної української мови, та період XX ст., в рамках якого творилося становлення й розгортання сучасної літературної мови України з усіма притаманними їм мовотворчими особливостями, тенденціями й ознаками.

У зазначеній побудові йшлося про градацію термінологічної семантики похідних лексем, швидкий розвиток їхніх вторинних значень та наслідкове розгортання синонімії. А згодом і її обмеження. Позаяк цей метод передбачає можливість порівняння певних сегментів мовних закономірностей різних періодів, він же і дозволяє охопити весь вказаний хронологічний відтинок як

єдине ціле. Відтак синхронно-діахронний метод уможливив аналіз тематичних груп одного періоду в одночасному їхньому функціонуванні та визначив семантику лексем на тлі визначеного історичного періоду із притаманними йому політичними, культурними й соціально-економічними ознаками.

Наступним є *зіставний метод* як ключовий інструмент контрастивної лінгвістики, скерований на діагностику відмінних й спільних рис у мовленні й письмі [263, 106]. Він дає можливість вивчення та аналізування множинності значень біблійних суспільно-політичних термінів, діапазону їхніх змістових відтінків, різноманітного тлумачення у мові-носієві, а тому – різного ступеня вад перекладу, або його хоча й нечастої, але діаметральної невідповідності. Адже окремо взяту лексему треба розглядати неухильно до контексту біблійної розповіді й намагатися транслювати первинне значення терміну відповідником, що максимально виразно відображає змістове наповнення автентичного слова. Поряд із цим, згаданий метод дозволяв зрозуміти й висвітлити часом надто строкатий діапазон функціонування суспільно-політичних лексем у біблійних творах, зіставляти зразки перекладів усіх вказаних авторів та вмотивовувати їхній авторський вибір.

Окрім сказаного, на шляху детального порівняння первинного й перекладного текстів відбувалося помітне виокремлення мовних особливостей перекладу, продиктованих специфікою, того чи того українського історико-етнічного періоду. Адже перекладачі апріорі не могли бути ізольованими від політичного, релігійного, культурного й соціально-економічного впливу наявних на момент перекладу реалій.

Використання розглянутих методів передбачало наступну поетапність.

1. Вибірка з текстів українських перекладів слів зі смисловим навантаженням суспільно-політичного об'єкта.
2. Класифікація лексики за тематичними групами.
3. Зіставлення мовних одиниць з першоджерелами. Йшлося про пошук давньоєврейських (для Старого Заповіту) і грецьких (для Нового Заповіту) відповідників слів, поданих у староеврейському тексті Старого Заповіту і грецькому тексті Нового Заповіту. Вони були визначеними на основі

опрацювання повного списку біблійних кореневих слів авторства видатного американського вченого Д. Стронга. Зазначений словник більш відомий як Конкорданс Стронга. 4. Підбір для кожного виявленого відповідника в процесі накладання українських еквівалентів на старосврейські та давньогрецькі терміни. 5. Аналіз відповідників. 5.1. Між словом, що міститься в оригіналі, і способами транслювання відповідного поняття в українських перекладах П. Морачевського; П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького; І. Огієнка; І. Хоменка; Р. Турконяка та Українського біблійного товариства. 5.2. Між способами вираження одного поняття в українських перекладах Біблії з урахуванням норм української літературної мови досліджуваних періодів.

Ілюстративним прикладом зазначеної конструкції може слугувати продемонстроване на сторінках третього розділу розгортання наступної лексеми. В Єврейському лексиконі Стронга давньоєврейське слово **סַר**, *sar* має багато значень, позначаючи регіонального правителя, командира, чиновника, очільника, головного ангела. Слово походить від давньоєврейського дієслова **סָרַר** – панувати, правити. В українських біблійних текстах XIX–XX ст. воно перекладається такими лексемами: *зверхник, начальник, головний, провідник, вельможа, князь, гетьман, вождь, полководець, старійшина, шляхетний, головний, старшина, отаман, урядовці, доглядачі, дуки*.

У більшості фрагментів лексему **סַר** або *sar* І. Огієнко переклав словами **зверхник чи начальник**: *І передав їх Господь у руку Явіна, царя ханаанського, що царював у Гацорі. А зверхником його війська був Сісера, і він сидів у Хорошет-Гагтоїмі (Суддів 4:2); А Господь був із Йосипом, і прихилив до нього милосердя, та дав йому милість в очах начальника в'язничного дому (Буття 39:21). Нечасто зазначений автор використовує й інші слова: **провідник, вельможа, князь, гетьман, вождь**: *І склали умову вони в Беер-Шеві. І встав Авімелех та Піхол, головний провідник його війська, і вернулись вони до краю филистимського (Буття 21:32); І послухався Бен-Гаддад царя Аси, і послав провідників свого війська на Ізраїлеві міста, та й побив Йіона, і Дана, і Авела, Бат-Мааху, і всього Кінерота та всю землю Нефталимову (Буття 15:20); І**

встали моавські вельможі, і прийшли до Балака та й сказали: Відмовив Валаам піти з нами (Числа 22:14); І дати цю одежу та цього коня на руку котрогось із старших князів царевих. І нехай зодягнуть того чоловіка, якому цар жадає чести, і нехай возять його на коні на міській площі, і нехай кличуть перед ним: Так робиться мужеві, якому цар жадає чести! (Естер 6:9). При кожному розі кричить він: І-га! і винюхує здалека бій, грім гетьманів та крик. (Йова 39:25); І сказав вождь Господнього війська до Ісуса: Скинь взуття своє з своїх ніг, бо це місце, на якому стоїш ти, святе воно! І зробив Ісус так (Навина 5:15).

Згадане слово **סַר** *sar* в Біблії Р. Турконяка перекладається як **полководець, старійшина, шляхетний, головний**: *Ім'я його жінки – Ахіноом, дочка Ахімааса. Ім'я полководця: Авенир, син Нура, син родича Саула (1 Самуїла 14:50). Тоді Валак знову послав старійшин – у більшій кількості й поважніших за тих (Числа 22:15). Хто не застидався присутності шляхетного, і не вміє честь віддати мужам, пошанувати їхнє обличчя (Бут. 40:9); І головний виночерпій розповів Йосифові свій сон, і сказав: У моєму сні переді мною була виноградна лоза.*

І. Хоменко перекладає слово **סַר** *sar* як **старшина, отаман, урядовці, доглядачі й дуки**: *Втерляла розум старшина цоанська, старшина нофська збилася з глузду; звели Єгипет з дороги начальники їхніх родів (Ісаїя 19:13); Цей зібрав навколо себе людей і став отаманом ватаги, саме тоді, як Давид побив арамійів. Резон завоював Дамаск і осівся там та й царював над Дамаском (1 Царів 11:24); А ось які були в нього старші урядовці: Азарія, син Цадока, священник (1 Царів 4:2); І поставлено над ними доглядачів при роботах, щоб допікати їм новими тягарами; і будували вони фараонові міста-зерноховища Пітон і Рамсес (Вихід 1:11); Криниця, що копали дуки, князі народу рили берлом та жезлами. З пустині ж двигнулися до Маттани (Числа 21:18).*

Переклад давньоєврейського слова **סַר** *sar*, як бачимо, доволі контroversійний. Автори використали значну кількість лексем, як от: *зверхник, начальник, головний, провідник, вельможя, князь, гетьман, вождь, полководець, старійшина, шляхетний, старшина, отаман, урядовці, доглядачі та дуки*. Не всі

вони вступають між собою в синоніміїні відношення. Синоніміїна варіативність не завжди є доцільною, позаяк віддаляється від значень цього полісеманта. З іншого боку, це свідчення невичерпного лексичного багатства української мови. Однак не усі українські відповідники корелюють зі значеннями, які властиві аналізованому давньоєврейському слову. Так, І. Огієнко використовує слово *зверхник*. Воно походить від праслов'янського **vyrxъ* (ЕСУМ, I, 360). В українській мові з'являється на відтинку XV–XVIII ст. у значенні начальника (СУМ 3, XI, 102). Словники фіксують вживання цього слова в тому ж значенні в XIX – на початку XX ст. (Желехівський, I, 287; СУМ Грінченко, II, 129; СУН, 303; РСГГ, 193). Наприкінці XX ст. номен *зверхник* позначає начальника та є діалектизмом (СУМ III, 467). У XXI ст. фіксується таке ж значення керівника (ВТССУМ, 445; СУМ 1, V, 1107; СССЛ, 153). Тому його використання також не є вдалим. Більш правильним є переклад словом *начальник*. В ЕСУМ, вказано, що слово має старослов'янське походження від слова *начати* – почати (ЕСУМ, IV 53), і означає особу, яка очолює, завідує, тобто керує (СУМ, V 234). Слово відоме з XI ст. (Срезневський II, 296, 348). Упродовж XIX – початку XX ст. вживалось у тому ж значенні начальника (Желехівський, I, 499; СУМ Грінченко, II, 532; РСІ, 274; СДМД, 93; РСГГ, 1463). У XX та на початку XXI ст. воно позначає особу, яка очолює що-небудь, керує кимось, завідує чим-небудь (СУМ, V, 234; ВТССУМ, 745; СУМ 1, X, 1832).

Наступним різновидом перекладу є слово *провідник*. Етимологічно походить від праслов'янського дієслова *vesti* – вести (ЕСУМ, I, 364) і має значення керівника (ЕСУМ Огієнко, IV, 128). Лексема з'являється в українському мовному просторі в кінці XIX – початку XX ст. (Желехівський, II, 767; СУМ Грінченко, III, 459; РСГГ, 224; РСІ, 427). Наприкінці XX ст. спостерігається розширення значеннєвої палітри. Слово називає того, хто вказує дорогу в незнайомій місцевості, працівника залізничного транспорту, того, хто пропагує які-небудь ідеї, погляди, організатора, керівника чого-небудь, того, кому належить провідна, основна роль у чому-небудь, тіло,

речовину, які проводять тепло, звук, електрику, частину стовбура дерева, від якої відходять основні бічні гілки (СУМ, VIII, 134). У XXI ст. так називають того, хто супроводжує туристів, екскурсантів, знайомлячи їх із визначними пам'ятками місцевості, мистецтва, гіда, те саме що верховода, ватажок (ВТССУМ, 1145). Таке слово відповідає значенню номена 'ṛṣ (*сар*).

Застаріла лексема *вельможа* не зовсім корелює зі значенням розглянутого давньогрецького слова. У біблійні часи таких посад й статусів не існувало. Етимологію та семантичний розвиток цього слова вивчав І. Огієнко, на думку якого, *вельможа* – це високопоставлена людина. Лексема утворилась шляхом складання номенів: *вель*, *веле* – багато і *можа* – могти; дослівно – той, хто багато може. Очевидно, первинне значення було абстрактним, але згодом «набуло реального значення стосовно людини» (ЕСУМ Огієнко, I, 207). Внаслідок пізнішої контамінації зі словом *мрѣзь* – муж, лексема набула значення «великий муж». В українській мові слово зазнало польського впливу (ЕСУМ, I, 348). В українському мовному просторі відоме з XI ст. й означає вельможу (Срезневський, I, 240). У тому ж значенні слово зафіксовано в лексикографічних джерелах XIV–XV (ССУ, I, 162), XV–XVIII (СУМ 3, III, 222) та XX–XXI ст. (Желехівський, I, 16; СУМ Грінченко, I, 133; СУН, 66; РСГГ, 57; РСІ, 38). Сьогодні слово зафіксоване як застаріле зі значенням – знатна й багата особа, що обіймає високу державну або придворну посаду, або як іронічне – пихата, чванлива людина (СУМ, I, 324; ВТССУМ, 120; СУМ 1, III, 27).

Доречним для перекладу є застосоване І. Огієнком слово *вождь*. *Вожь* – східнослов'янський рефлекс праслов'янського **vodjь*, утворений від дієслова *voditi* – водити. Відтак старослов'янське слово *вождь* сформувалося під впливом церковнослов'янської мови (ЕСУМ, I, 416). В українській мові відоме з XI ст. (Срезневський, I, 281). Наявне воно й XIV–XV ст. (ССУ, I, 185). У XV–XVIII ст. має кілька значень: провідника, керманича, глави (СУМ 2, IV, 163). Згодом воно починає означати того, хто веде невідомими дорогами або хибним шляхом; з'являється значення – той, хто очолює певну групу людей (СУМ 3, III, 164; Желехівський, I, 116; СРУС, I, 88; РСКЄ, 126; СУН, 139;

PCBT, 28; PCI, 51). Наприкінці XX та на початку XXI ст. номен вжито в значенні керівника війська, племені; ідейного і політичного очільника громадського руху, партії, класу, керманича (СУМ, I, 724; ВТССУМ, 199; СУМ 1, II, 518; СССЛ, 71).

Свій варіант перекладу лексеми *צָר* (*car*) подає Р. Турконяк. У його працях міститься слово *полководець*, відоме з кінця XIX ст. (Желехівський, II, 690). У XX – першій чверті XXI ст. воно означає воєначальника, який керує оперативно-стратегічними військовими з'єднаннями (СУМ VII, 87; ВТССУМ, 1037; СУМ 1, XIV, 2580). Такий переклад не можна вважати точним, позаяк вказане давньоєврейське слово має більш широке змістове наповнення [25, 15]. У згаданому перекладі номен *старійшина* не відображає значення аналізованої давньоєврейської лексеми. Він має праслов'янське походження від лексеми *starъ-jь* – старий, давній (ЕСУМ, V, 398). В XI ст. слово має досить широку палітру значень. Так називали старшого за віком, старшого за часом, старого за значенням, головного, владного, знатного (Срезневський, IV, 499). Далі у лексикографічних працях слово постає лише наприкінці XX ст., коли означає голову первісної громади, який обирався з-поміж старших і впливових її членів, найстарішого та найавторитетнішого члена якого-небудь товариства, колективу, об'єднання (СУМ, IX, 657).

Некоректним вважаємо вживання слова *шляхетний*, яке використав Р. Турконяк. Це запозичення через польське посередництво давньоверхньонімецького номену *slahte* «рід, плем'я» (ЕСУМ, V, 443). Субстантивованій іменник означає високоморальну, щедру, благородну людину (ЕСУМ Огієнко, IV, 514). Словники XIV–XV ст. фіксують значення цього номена як форму титулування шляхти (ССУ, II, 561). На початку XX ст. слово означає когось благородного, шляхетного (СУМ Грінченко, IV, 504). Наприкінці того ж століття так називали особу аристократичного походження, яка відзначається високими моральними якостями, дістала добре виховання (СУМ, XI, 495). У XXI ст. його вживають для опису того, що властиве шляхті, аристократам; такого, як у шляхти, аристократів; належного шляхті,

аристократам; який відзначається витонченістю, досконалістю, елегантністю, вишуканістю (ВТССУМ, 1627). Однак об'єкт перекладу – номен 'רז (сар) не містить у собі таких значень.

І. Хоменко, перекладаючи давньогебрейський номен 'רז (сар), скористався словом *старшина*. Слово має праслов'янське походження й веде початки від прикметника *starъ-jь* – старий, давній (ЕСУМ, V 398). У словниках початку ХХ ст. засвідчено такі значення лексеми: начальство, волосна старшина, а також назва король трефи при грі в цигана (СУМ Грінченко, IV, 199; РСІ, 519). За визначенням лексикографічного джерела кінця ХХ ст., цей номен означає керівну заможну привілейовану верхівку козацтва, офіцерський чин у козацьких військах, військове звання тощо (СУМ, III, 666). На початку ХХІ ст. смислова палітра значно розширилась. Вона означає привілейовану верхівку; старше військове звання; виборну особу, що керувала, відала справами якого-небудь колективу; особу, що обіймала яку-небудь керівну посаду взагалі; начальника; службову особу селянського громадського управління до ХХ ст.; старшого командира у козацьких військах у ХVІІ–ХVІІІ ст. (ВТССУМ, 1396). Отож вживання вказаної лексеми виходить за хронологічні межі описуваних подій.

Номен *отаман* означає провідника, старшого й походить від тюркського слова *ataman*, де *ata* – батько, *man* – великий, старший. Отаманом називали старшого в козацькому курені, старшого провідника (ЕСУМ, Огієнко III, 405). Лексема відома з ХІ ст. (Срезневський, I, 231). У ХІV–ХV ст. це виборний сільський старшина, представник сільської громади у Руському праві (ССУ, I, 156). У ХІХ ст. зафіксоване використання цього слова в українській літературній мові (Желехівський, I, 583). У наступному столітті лексема набирає ширшого змістового діапазону. Йдеться про командувача війська; начальника артілі; отамана чумаків, косарів, риболовів, прикажчиків, пастухів (СУМ Грінченко, III, 74; РСГГ, 11; РСІ, 8). Наприкінці ХХ ст. зафіксовано такі значення слова: виборний або призначений ватажок козацького війська; представник козацької адміністрації у населених пунктах в Україні в ХVІІ–

XVIII ст.; начальник козачих військ і поселень, що виконував військові, поліцейські та адміністративні функції; керівника нерегулярного війська (СУМ, V, 801). У словниках XXI ст. засвідчено ще значення верховоди військових формувань у роки громадянської війни; того, хто очолює яку-небудь виробничу та іншу групу людей; сільського старости на Правобережній Україні і в Галичині (ВТССУМ, 865). З подальшим культивуванням слова з'явилися значення: штаб-офіцерське (старшинське) військове звання в українських військових формуваннях початку XX ст.; як історизм – ватажок, керівник, виборна службова особа в Запорозькій Січі XVI–XVIII ст., курінний отаман, наказний або ватажний отаман в Україні в XVII–XVIII ст. (СУМ 1, XI, 2151). Тому вживання лексеми *старшина* і номена *отаман* руйнують хронологічні рамки біблійної розповіді.

Більш вдалим зразком є використання близьких за значенням слів *урядовці* та *доглядачі*. Перше слово походить від праслов'янського *urědъ*, що прийшло в українську мову під впливом польської (ЕСУМ, VI, 45). Уперше слово фіксується в словнику XIV–XV ст. у значенні особи, яка виконувала певні службові обов'язки в адміністративних та службових органах (ССУ, II, 483). Засвідчене у лексикографічних джерелах XIX ст. (Желехівський, II, 1015; РСГГ, 1040; РСІ, 589). У XX–XXI ст. означає службову особу, чиновника, (СУМ, X, 484; ВТССУМ, 1515; СССЛ, 415).

Друга лексема – *доглядачі* – має праслов'янське походження від дієслова *glěděti* «шукати, стежити» (ЕСУМ, I, 532). Семантичне дослідження показало, що слово з'являється на відтину XV–XVIII ст. у значенні «спостерігач» (СУМ 3, VIII, 80). До початку XXI ст. воно вживається в значенні особи, яка доглядає за ким-небудь, чим-небудь; або «службовця, який наглядав за чим-небудь, завідував чимсь (Желехівський, I, 192; СУМ Грінченко, I, 407; СУН, 200; РСГГ, 141; СУМ, II, 340; ВТССУМ, 311; СУМ 1, IV, 788). Обидва слова – *урядовці* та *доглядачі* наближено відображають зміст першоджерела.

Не досить вмотивованим є використання І. Хоменком слова *дуки*. Воно є запозиченням з італійської чи французької мови й походить від номену *dusa*

«вождь» (ЕСУМ, II, 143). Слово є маловживаним. Його культивування починається в XX ст. Так називали знатного господаря, багача (СУМ Грінченко, I, 453; СУН, 127) або красиву жінку (СУМ, II, 125). У XX ст. словниками позначене як застаріле і називає багату людину, багача, багатія (СУМ 2, 433; ВТССУМ, 331; СУМ 1, IV, 840).

У контексті опису методологічного інструментарію дисертаційного дослідження окремого аналізу вимагає поняття «тематична група», позаяк воно становить основу визначального розділу наукової роботи. Загальновизнаним є те, що тематичну групу наповнюють лексеми, які мають схоже значення [120, 89]. Основою для формування аналізованих тематичних груп було їхнє суспільно-політичне змістове наповнення, тобто здатність концентрувати у собі політичні та соціальні реалії. На такому тлі виокремлюється їхня можливість виражати різновекторні та різнотипні зв'язки між індивідами та соціумами або відсутність таких. Йдеться радше про екстралінгвальні, аніж інтралінгвальні причетності. Позаяк значна кількість тематичних груп віддзеркалює певні суспільні зрізи у їхній багатоповерховій конструкції, вони творять можливість, немов лакмусовий папірець, проявляти цілісні мовні та писемні й культурні пласти, наче вихоплюючи їх із загального цивілізаційного контексту й розгортаючи перед дослідником.

Відповідно до теми дисертаційного дослідження, коло словників, що визначили основні типи термінологічних дефініцій, зібраних в енциклопедичних, тлумачних, історичних та етимологічних словниках, окреслив лексикографічний опис. До словникової бази наукової роботи належать Словник української мови П. Білецького-Носенка, Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусела, Словник української мови за редакцією Б. Грінченка, Етимологічний словник української мови в 7-и томах за редакцією О. Мельничука, Етимологічний словник української мови у 2-х томах за редакцією Я. Рудницького, Матеріали для словника давньоруської мови І. Срезневського, Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., Словник української мови в 11-и томах, Словник української

мови XVI – першої половини XVII ст., Словарь російсько-український за редакцією М. Уманця, А. Спілки (М. Комарова), Російсько-український словник за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, Російсько-український словник у 4-х томах за редакцією В. Ганцова, Г. Голоскевича та М. Грінченкової, Російсько-український словник редакцією О. Голоскевича, Словник українсько-російський за редакцією А. Ніковського, Український стилістичний словник: підручна книжка для вивчення української літературної мови І. Огієнка, Етимологічно-семантичний словник української мови І. Огієнка, Малорусько-німецький словник Є. Желехівського і С. Недільського, Словник ділової мови М. Дорошенка, Російсько-український словник військової термінології С. і О. Якубських, Словник сучасної суспільно-політичної лексики під редакцією І. Казимирової, Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник під редакцією Н. Хоми, Грецький лексикон Стронга, Єврейський лексикон Стронга.

На відтинку першої чверті ХХІ ст. діапазон українських лінгвістичних студій розширився настільки, що хронологічні парадигми розвитку мовознавства закономірно переросли у лінгвометодологію, яка сьогодні сформувалась як самостійна й самодостатня галузь філологічного знання й структурувалась на парадигмальну та міжпарадигмальну методики.

У такому лінгвометодологічному річищі запропонована дисертаційна робота методологічно базується на синхронно-діахронному підході із залученням методів дедукції та індукції, синтезу та компонентного аналізу, а також порівняльного, описового, системно-структурного, функціонального лексикографічного методів та методики аналізу словникових дефініцій. Цей синтезований методологічний підхід дозволив сконструювати загальний інструментарій наукового дослідження, що уможливило виконання його наукових завдань.

Висновки до розділу 1

Мова і релігія взаємодіють на багатьох рівнях, впливаючи на розвиток людства через передачу знань, формування літератури, соціальну структуру та національну ідентичність. Відтак релігійний стиль мовлення відіграє важливу роль у формуванні суспільної свідомості, оскільки не лише передає релігійні ідеї, а й закріплює культурні, моральні та етичні цінності. Він сприяє формуванню соціальної групи, що об'єднана спільними віруваннями. Водночас релігійний стиль мовлення не лише відображає, а й активно формує суспільну свідомість, впливаючи на цінності, традиції, соціальні структури та навіть політичні процеси. Цей стиль характеризується специфічними лексико-граматичними ознаками, які не збігаються з іншими стилістичними напрямками. Тут часто використовуються усталені фрази та повтори, що підкреслює традиційність і канонічність цих висловлювань. Релігійний стиль, що сформувався в княжу добу, у періоди польського, австро-угорського та, особливо, російського імперського правління, зазнав серйозних обмежень через вплив панівних теологічних доктрин, що призвело до його маргіналізації та сприйняття як другорядного. У російсько-радянський період цей стиль зазнав утисків та був забороненим, що остаточно вивело його на узбіччя суспільного та наукового дискурсу.

Сучасна палітра найменувань стилю, що відповідає релігійним потребам суспільства, характеризується значною різноманітністю. Зокрема серед термінів, що вживаються, можна виділити: релігійний стиль, сакральний стиль, богословський стиль, конфесійний стиль, біблійний стиль, релігійно-християнський стиль.

Огляд наукових студій біблійного тексту був систематизований у формі, що відображає різноманітні аспекти його дослідження. Він охоплює аналіз біблійного тексту крізь призму лінгвокультурології, власне мовознавчих досліджень (аналіз лексики, фразеологізмів, граматичних особливостей) та

історико-культурологічних студій, що відображають еволюцію вивчення релігійного стилю і біблійних перекладів.

Застосована у дисертації методика дослідження біблійного тексту розгорталася через низку етапів, які перетиналися з виконанням її наукових завдань. Початковий етап передбачав огляд, відбір, систематизацію та верифікацію фактографічних даних, що охоплювали біблійні тексти, а також довідкові, енциклопедичні та лексикографічні джерела, орієнтовані на вивчення етимологічних і семантичних аспектів, об'єднаних у тематичні групи суспільно-політичної лексики Святого Письма. Цей процес передбачав глибокий аналіз лексичних одиниць та їхнє функціонування в контексті релігійної дискурсивності.

У представленій дисертаційній роботі реалізовано комплексний методологічний підхід, що синтезує синхронний і діяхронний аналіз. Дослідження опирається на широке коло методів, зокрема дедукцію, індукцію, синтез, компонентний аналіз, а також порівняльний, описовий, системно-структурний, функціональний, лексикографічний методи, включно з методикою аналізу словникових дефініцій. Цей інтегрований підхід забезпечує формування наукового інструментарію, що дозволяє ефективно розв'язувати складні дослідницькі завдання, сприяючи глибшому розумінню об'єкта вивчення. Відтак формувалася вибірка текстів, після чого здійснювалася класифікація лексичних одиниць за тематичними групами. Далі проводилося зіставлення з оригінальними текстами, зокрема виявлення давньоєврейських відповідників для Старого Заповіту та грецьких для Нового Заповіту, опираючись на Конкорданс Д. Стронга. Після цього здійснювався відбір українських еквівалентів відповідно до староеврейських та давньогрецьких термінів. Аналіз зосереджувався на співвідношенні між оригінальними словами та їхніми відповідниками в українських перекладах П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка та Українського біблійного товариства. Окрім цього, досліджувалася варіативність вираження одного

поняття в різних українських перекладах Біблії з урахуванням норм української літературної мови певного історичного періоду.

РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА: ВИТОКИ, СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Аспекти репрезентації суспільно-політичної лексики в сучасних лінгвістичних студіях

Суспільно-політична лексика – це сукупність різних за походженням номінативних одиниць, які спеціалізовані лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-політичного життя того чи того соціуму. Вона віддзеркалює державний і громадський стан у їхньому мовному взаємозв'язку та репрезентує способи вираження суспільно-політичних відносин. З плином часу політична лексика зазнавала перманентних трансформацій в усіх сферах функціонування. З огляду на те, що вона відігравала ключову роль у розповсюдженні суспільно-політичних концепцій та формуванні соціальної свідомості населення, потреба в описі цієї лексики стала об'єктивною необхідністю.

Суспільно-політична лексика характеризується певними особливостями, що викликані лінгвістичними факторами і які відрізняють її від науково-технічної термінологічної лексики. Їй не властива така стильова закріпленість, замкненість, яка спостерігається в інших терміносистемах.

Загальна кількість праць, які торкалися семантичної організації СПЛ, є доволі розлогою. Це дозволяє детально простежити їхню генезу. У науковій літературі є чимало дефініцій суспільно-політичної лексики, більшість з яких тлумачать її як сегмент словника або лексичну підсистему мови, що містить назви понять, явищ, осіб та структур зі сфери життєдіяльності суспільства і держави. Як справедливо зауважує В. Жайворонок: «...кожна галузь людських знань має своє коло спеціальних найменувань, але мовне повсякдення втягує ці слова в різностильові контексти і, так би мовити, знімає з цих лексем ореол спеціалізації. Особливо показовими в цьому плані є соціально-економічна та суспільно-політична сфери мовної комунікації, що чутливо реагують на ті чи ті реалії людського життя, відразу зафіксовуючи їх у слові. Проте переважна

більшість цих найменувань незабаром стає широковживаною в різних стилях мовлення, у тому числі й у розмовно-побутовому. Як наслідок цього, стилістика багатьох з них розмивається, вони стають поліфункціональними, часто навіть експресивно забарвленими» [82, 129].

Мовознавиця І. Холявко визначає суспільно-політичну лексику як неоднорідну за складом макроструктуру одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму [261, 3]. Дослідниця визначає основні критерії, які необхідно враховувати при віднесенні слова до суспільно-політичної лексики. Перший – це наявність спеціальних ремарок у тлумачних словниках, другий – присутність пояснень або дефініцій слів у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, загальнополітичних довідниках. Третім критерієм є частотність використання, функціональне навантаження лексеми при умові відповідної поняттєвої співвіднесеності. Четвертий – урахування контекстуальних значень мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників, а також характеру їхніх суспільно-політичних ілюстрацій [261, 6]. Дослідниця О. Карабута під цим поняттям розуміє відкриту систему номінативних одиниць, різних за походженням, які спеціалізовані лексично, тобто створені чи запозичені терміни, семантично, загальноповжиті слова, що отримали термінологічне значення і фразеологічно новостворені словосполучення номінативного характеру для вираження понять, що відбивають сферу суспільно-виробничого, політичного життя [93, 56].

Багатоплановим корпусом слів вважає СПЛ мовознавиця Л. Туровська. Вони різні за поняттєвою та функціональною сферою, але об'єднанні із соціолінгвістичного погляду в один потік вербалізації подій, феноменів державного та громадського життя суспільства в динамічних процесах розвитку мови, в оцінювальних, критичних, дискусійних і врешті актуальних положеннях, властивих певному соціуму в конкретну історичну добу [250, 175].

Лінгвістка О. Мороз розуміє суспільно-політичну лексику як лексичну підсистему, яку складають назви явищ та понять зі сфери суспільно-політичного життя [137, 13].

Наступну дефініцію СПЛ подає вчений-філолог В. Павлик. На його думку, це частина лексичної системи мови, в якій особливо виразно відображені соціальна структура суспільства, світоглядні погляди носіїв мови, способи організації суспільного життя країни, в якій функціонує мова, а також інших держав. Функціонування та розвиток цієї підсистеми іноді прямо, а частіше опосередковано відображають широкий спектр суспільних процесів [170, 477]. Лінгвістка Я. Снісаренко визначає суспільно-політичну лексику як особливу лексико-семантичну підсистему мови, до якої входить найбільш вживана частина суспільно-політичної термінології, назви державних, партійних та інших громадських організацій та закладів, соціальних інститутів, найменувань соціальних реалій та явищ різних країн тощо [220, 138]. Досліджуючи закордонні публікації, вона виокремлює два погляди на поняття «суспільно-політична лексика».

Перша група лінгвістів, серед яких Г. Кларк та Е. Шефер [275, 253], Ф. Фрохок [281, 863] й С. Хогарт [283, 243] визначає її як сукупність лексичних одиниць, що позначають економічні, соціальні та політичні відносини між суспільними класами. Друга група (мовознавці М. Фуркад [280, 9] і Д. Грін [282, 192]) зараховує до такої всі лексеми, що стосуються суспільства. Поряд із цим, вчена Я. Снісаренко зазначає, що більшість визначень об'єднує соціологічне спрямування та фокусування на системі понятійно-сміслових сфер. Дослідниця виокремлює три підходи до вивчення суспільно-політичної лексики – синхронно-описовий, діахронічний, або історичний, та типологічний [220, 139].

Якщо підсумувати сказане, то суспільно-політична лексика має чіткі риси. Серед них обов'язковими є змінний характер СПЛ, пов'язаний з динамічним рухом суспільно-політичного життя, й соціально-ідеологічна

цінність. Виразна наявність загальноновживаних, книжних, просторічних слів, елементів нелітературної мови є невід’ємними рисами цієї лексики [189, 193].

Українські дослідники розпочали систематичне вивчення суспільно-політичної лексики з середини XVII ст. Питомо слов’янська суспільно-політична лексика сягає періоду Київської Русі-України. Розвиваючись разом із суспільством та віддзеркалюючи зміни понятійно-сміслових сфер, відображаючи реакцію на політичні перипетії та соціокультурні явища, вона постійно трансформувалась. Ці зміни зафіксовано у писемних джерелах, зокрема у словниках.

Першим, який подав суспільно-політичні терміни, є «Лексикон славено-латинський» Є. Славинецького, написаний у 1649 р. [150]. 1851 року у Відні опубліковано словник юридично-політичної термінології для слов’янської мови «Юридично-політична термінологія для слов’янської мови Австрії». Його автори – фундатори «Руської трійці» Я. Головацький та М. Шашкевич у співавторстві із Ю. Вислободським [74]. Словник містить пропоновані для вживання українські політико-правові терміни.

Дещо пізніше світ побачив «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» К. Левицького [285]. Підготовлений за сприянням кафедри української мови Львівського університету, він фіксував не лише слова, типові для підавстрійської України, а й терміни, що вживалися на її східних підросійських землях. Вагомий внесок у формування літературної редакції української мови здійснили фундатори «Руської трійці» І. Вагилевич [30] та Я. Головацький [52]. У працях «Грамматика малоруської мови в Галичині» і «Дослідження південноруської мови та її наріччя» вони вивели українську мову із другорядного формату «русинської говірки» й трансформували її у самодостатній лінгвістичний об’єкт, адаптувавши в науковому діапазоні низку суспільно-політичних лексем [30, 181].

Наступне XX ст. було буремним не лише в історичному значенні, але й у формуванні зародків суспільно-політичної лексики. Паралель між перемогами та невдачами національно-визвольних змагань та становлення української

державності дзеркально відображалось на розширенні лексичних одиниць СПЛ. Сказане підтверджує аналіз праці І. Франка «В наймах у сусідів», здійснений лінгвісткою Л. Туровською. Авторка характеризує тогочасну суспільно-політичну лексику як надто хаотичну, що перебувала на стадії усталення власної термінології [250, 176].

З цього приводу не зайвим буде зазначити, що лексика, у сучасному її розумінні, зазнала наукового аналізу пізніше, ніж фонетика чи граматика. Лексичний склад мови був об'єктом радше лексикографії, а не лексикології.

Уперше в українській мовознавчій науці виокремив суспільно-політичні номінації мовознавець А. Москаленко. Він схарактеризував нову лексику української літературної мови кінця XVIII – початку XX ст. У його праці прокоментовано триста як старих, так і нових номінацій на позначення понять різних сфер. Зокрема й соціально-економічної. Це професійні назви робітників і представників різних соціальних прошарків й лексика, що характеризує їхнє економічне становище [143, 91]. Інша наукова розвідка А. Москаленка присвячена лексиці, яка з'явилася на українському тлі в XIV–XVIII ст. Опрацьовуючи її, науковець виявив інновації, утворені на рідномовному ґрунті та запозичені з інших мовних джерел, а також ті лексеми, що гіпотетично могли бути присутніми в давньоруській мові, проте вперше зафіксовані в українській мові в XIV–XV ст. Тут було проаналізовано й назви представників різних соціальних груп [145, 63]. У колективній роботі за участю А. Москаленка було студійовано назви нижчих та вищих верств суспільства києворуських часів. Автори наводять контексти, у яких актуалізовані лексико-семантичні варіанти кожного слова, вказують основні шляхи збагачення складу лексики, зокрема й соціально-економічної [144, 63].

Значний внесок у вивчення історії української літературної мови, становлення її норм і формування стилів здійснив лінгвіст М. Жовтобрюх. На основі публіцистики кінця XIX – початку XX ст. автор подав розлогу характеристику лексики різних семантичних категорій. Це назви суспільних класів і груп, економічних понять, органів влади, державних установ,

громадських організацій та посад, а також номени на означення абстрактних понять. Широко представлена й термінологічна лексика – правнича, військова, наукова і ділова. Водночас звернено увагу на значну кількість слів, які гальмували розвиток української мови [7, 77].

В іншій науковій розвідці М. Жовтобрюх аналізує суспільно-політичну лексику, яка вживалася на сторінках журналу «Основа», започаткованого 1861 року П. Кулішем, М. Костомаровим та В. Білозерським. Привертає увагу виокремлення лексико-тематичних груп на позначення соціальної диференціації населення, назв різних суспільних процесів, явищ, подій, а також окремих найменувань на позначення соціально-економічних понять. Паралельно автор перевіряв наявність нових лексем на позначення нових суспільно-політичних явищ у лексикографічних джерелах, констатує, що тогочасна практика періодичної преси набагато випереджала теорію і лексикографію [83, 313].

Суспільно-політична та економічна лексика була об'єктом дослідження вченої-лінгвістки Т. Панько. У чисельних наукових розвідках вона простежує формування концептуальних засад українського термінознавства у сегментах суспільно-політичної, сакральної, мілітарної термінології та їхні ономасіологічні проблеми. Авторка розглянула процес становлення системи економічної термінології східнослов'янських мов німецького походження [173, 148]. Т. Панько ґрунтовно визначає загальні тенденції розвитку економічної термінології східнослов'янських мов [175], а також аналізує суспільно-політичну лексику на ґрунті концепцій сучасної лексикології [176].

Сьогодні суспільно-політична лексика становить значний інтерес для української лінгвістики, оскільки вона відображає одну з важливих сфер життя соціуму – його політичну діяльність. Такий аналіз став можливим завдяки ретельній розробці теорії лексичної семантики у лексикологічній науці. Основними проблемами вивчення цієї лексичної підсистеми мови є передусім питання лексичної семантики, особливо синонімія та полісемія слів, лексична сполучуваність слів та частота вживання.

На початку ХХІ ст. проблемою вивчення внутрішньої динаміки суспільно-політичної лексики займалося чимало мовознавців. Їхні наукові розвідки є вагомим внеском у загальну скарбницю опрацювання зазначеної проблеми. Зокрема дослідниця Л. Даниленко на основі опрацювання словників та публіцистичних текстів дослідила лексико-семантичні інновації в сучасній чеській мові, зокрема й у суспільно-політичному контексті. Аналіз засвідчив, що переважна більшість із них запозичена з англійської мови. На думку авторки, англізми проходять шлях звукової та графічної, морфологічної й словотворчої адаптації. Одночасно з кількісними змінами спостерігаються процеси неосемантизації – розширення семантичного обсягу відомих слів. Л. Даниленко особливо відзначає високу частотність їхнього вживання у політичній белетристиці та комерційних текстах [72, 110].

СПЛ як відкриту систему, що постійно поповнюється одинцями інших лексичних розрядів, формулює лінгвістка Я.Снісаренко. На її думку, така підсистема гостро реагує на зміни, які відбуваються в житті суспільства [221, 35]. Значну увагу дослідниця приділяє аналізу полісемії та подає характеристику явища, яке творить можливість розширити номінативний потенціал мови без збільшення лексичних одиниць [217, 195]. На прикладі української й англійської мов аналізує особливості лексико-семантичної структури суспільно-політичної лексики й визначає принципи її структурування, виокремивши наступні лексико-семантичні поля: «суспільство», «держава», «політика», «право», «економіка», кожне з яких має складну внутрішню побудову. Семантико-ідеографічна репрезентація досліджуваного лексичного масиву, його якісний та кількісний аналіз дали змогу вченій з'ясувати характерні особливості суспільно-політичного життя України та Великобританії. Було встановлено типи лексико-семантичних відношень лексичних одиниць суспільно-політичного змісту та з'ясовано особливості досліджуваної лексики на рівні багатозначних слів [217, 201].

Мовознавиця І.Холявко проаналізувала сучасну суспільно-політичну лексику української мови, окреслила зміст понять політичного дискурсу й

термінології. З урахуванням парадигматичних та синтагматичних відношень між словами суспільно-політичного пласту лексики здійснила тематичну класифікацію мовних одиниць й визначила напрями їхнього семантико-функціонального розвитку, а також описала механізми мовних змін таких як актуалізація, переконотація та функціонування семантично переосмислених слів. Вчена схарактеризувала модифікації структури значення СПЛ-лексем й розширення та звуження семантичного обсягу слів та обґрунтувала значущість ролі метафор у політичній комунікації. Остання полягає у здатності поняттєвих сфер-джерел сприяти розумінню політичних процесів. Поряд з цим багато уваги присвячено способам експлікації соціально-ідеологічної оцінки [261, 180].

У контексті сучасної суспільно-політичної лексики мови працює вчена О. Мороз. У її працях проаналізовано суспільно-політичну лексику сучасної чеської мови у контексті компонентного аналізу та побудови лексико-семантичних полів з урахуванням парадигматичних і синтагматичних відношень між словами, у яких функціонує та взаємодіє концептуальна, ідеологічна та тематична лексика. Значну увагу відведено вивченню динамічних процесів, які діють у середовищі цієї лексики: метафоризації в оцінювальній функції, неологізації, переосмисленню. Авторка визначила напрями семантико-функціонального розвитку суспільно-політичного корпусу лексики та описала механізми мовних змін. Їй належить думка, що цей вид лексики є широким, багатоплановим каркасом слів, які за поняттєвою та функціональною сферою диференціюються. Але з соціолінгвістичного погляду об'єднуються в один потік вербалізації подій, феноменів державного й громадського життя суспільства в динамічних процесах розвитку мови, в оцінювальних, критичних, дискусійних і врешті актуальних положеннях, властивих даному соціуму в конкретну історичну добу [137, 3-15].

Аналізуючи СПЛ-лексику сучасної публіцистики мовознавець О. Стишов виокремив ряд її основних тематичних груп: 1. Назви регіональних, європейських, євразійських і міжнародних організацій та установ. 2. Номени на

позначення українських політичних союзів, блоків, партій, парламентських фракцій й назв осіб, утворених переважно від прізвищ політичних, громадських, релігійних та інших діячів як України, так і закордоння. 3. Назви політичних та ідеологічних напрямів, концепцій, учень, доктрин, процесів, які відображають реакцію української мови на запити сучасного суспільства. 4. Номени на позначення військового протистояння та бойових дій на теренах східної України. 5. Назви суспільно-політичних дій і процесів, характерних як для української, так і для світової спільноти. Автор зробив висновок, що студіювання обстежуваного виду лексики в українській мові потребує постійного й ґрунтовнішого аналізу, оскільки корпус інноваційних спеціальних одиниць суспільно-політичної царини невинно зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни, що постійно виникають [232, 259].

Отже, аналізуючи розглянутий науковий доробок необхідно констатувати, що політична лексика не лише віддзеркалює картину світу і є вираженням суспільної свідомості, але й, маючи відносну самостійність, здатна впливати на виникнення уявлень і поглядів людини, формувати її суспільно-політичний світогляд. У функціональному плані комунікативна роль політичної лексики полягає у впливі на свідомість членів соціуму та формуванні бажаної політичної думки.

Проте наукове опрацювання проблеми лінгвістичної динаміки суспільно-політичної лексики в біблійному тексті та іншій богословській літературі є недостатнім. Серед незначного доробку виокремлюються праці американського вченого Д. Дрейсбаха, який досліджує різноманітні способи використання Біблії в політичному дискурсі, починаючи від суто літературних і культурних до теологічних, а також від стилістичних до змістовних ліній. Автор зазначає, що визнання цих різних способів використання важливе, оскільки шукати духовний сенс у суто політичних чи риторичних проявах Біблії, чи, навпаки, означає вводити читача в оману. Біблія у суспільно-політичній лексиці використовувалася мотивовано. Передусім для збагачення спільної мови та культурного словника за допомогою виразних біблійних алюзій, фраз, образів

мови, прислів'їв, афоризмів тощо. А також з метою посилення виразності та ваги риторики через її ототожнення з шанованим й авторитетним священним текстом. Ідентифікація та визначення нормативних стандартів й трансцендентних правил для впорядкування та судження про суспільне життя – ще один мотив використання Біблії у суспільно-політичній лексиці. Йдеться про посилення власного авторитету за допомогою біблійних висловлювань, скерованих на підтримку конкретних політичних планів і цілей мовця. «Отримання уявлення про характер і плани Бога, особливо в тому, що вони стосуються Божого контролю над матеріальним світом і, точніше, Його стосунків з людьми та народами» [275, 405]. Так американський вчений пояснив власне бачення Біблії у суспільно-політичній лексиці.

Однак наукове завдання дисертаційного дослідження полягає у протилежній взаємодії: у який спосіб у Біблійних перекладах застосовується, проявляється, конотується тогочасна суспільно-політична лексика.

Насамперед треба зазначити, що біблійна суспільно-політична лексика – це особлива лексико-семантична підсистема номінативних одиниць, які вживаються у Святому Письмі. Сюди належать різні за походженням лексеми, в яких виразно відображені поняття суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму. Ментально вона відображає суспільні переплетіння політики, економіки, релігії та культури у тогочасних соціумах. У такому річищі переклади суспільно-політичної лексики віддзеркалюють історичні, соціальні, політичні, економічні та культурні контексти, в яких були створені й застосовані автентичні СП-лексеми. Тому ключове завдання перекладачів полягало у якомога точнішому відтворенні біблійних СП-номенів на сучасне їм українське мовне тло, що могло відбуватися тільки крізь сприйняття ними минулих й тогочасних СП-реалій.

Узагальнення досвіду попередників сформувало необхідність виокремлення тематичних груп («назви професій», «назви посад», «назви осіб асоціальної поведінки», «назви соціальних статусів», «язичницькі назви») суспільно-політичної лексики, структурні особливості яких потребували

дослідження в контексті українських перекладів Біблії XIX–XX ст. авторства П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка та Р. Турконяка й УБТ.

Одним із головних принципів систематизації мовних явищ є польовий інструментарій організації лексики. Завдяки йому розкривається взаємозв'язок, взаємозалежність та ієрархічність мовних одиниць. Він уможлиблює дослідження не окремих лексем, а систем словникових одиниць та відображення їхніх семантичних зв'язків. Відтак тематичні групи є високоорганізованими та інтегрованими концептуальними сферами, елементи яких взаємно делімітують один одного, а їхня важливість впливає із системи як єдиного цілого. Тому у кожному полі аналізується сфера досвіду, що відображає шкалу цінностей суспільства та особливе бачення світу [220, 27].

Синхронно до суспільно-політичного розвитку соціумів виникали й нові види занять, які згадуються у Святому Письмі. В українських перекладах Біблії тематична група **«назви професій»** є достатньо широкою і водночас неусталеною. До неї належать слова, що констатують присутність широкої палітри професій та ілюструють повсякденне фахове життя в біблійні часи. До цієї групи зараховано лексеми, які означають рід занять, або трудову діяльність, що вимагала кваліфікованих знань, умінь та навичок і була джерелом фінансування власних матеріальних запитів.

Тематична група **«назви посад»** містить в собі номени, які ідентифікують адміністративне становище тогочасних здебільшого державних службовців. Такі найменування з'ясовують суспільну піраміду й систему організації біблійних соціумів та виокремлюють роль індивіда в суспільстві на різних соціальних зрізах.

Тематична група **«назви осіб асоціальної поведінки»** містить лексеми, вжиті для позначення антисуспільної сукупності поведінкових рис, які засвідчують заперечення соціальних норм громадського співжиття. Ці лексеми можна класифікувати за кількома категоріями, що відображають різні види девіантної поведінки – від негативної суспільної ролі до злочинної діяльності.

Тематична група **«назви соціальних статусів»** містить в собі слова, що фіксують певний стан індивіда чи соціальної групи та їхнє особливе становище, продиктоване загальноновизнаними правами та обов'язками, накладеними суспільством на них.

До тематичної групи **«язичницькі назви»** увійшли лексеми на означення представників неавраамічних чи політеїстичних релігій, які знаходилися за межами християнства.

2.2. Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на переклади суспільно-політичної лексики в біблійному тексті

Вивчення дії мовних та позамовних факторів на особливості перекладу суспільно-політичної лексики, застосованої у біблійних текстах, належить до виняткових об'єктів наукового пошуку, позаяк передбачає аналітичний розгляд у двох взаємопов'язаних площинах. Особливо, коли йдеться про роботи таких видатних українських мовознавців та політичних, громадських і релігійних діячів XIX–XX ст., як П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка й авторського колективу Українського біблійного товариства, які здійснювали переклад не із західноєвропейських мов та російського синодального зразка, а послуговувались давньогебрейськими та старогрецькими оригіналами.

Як наслідок, у такому розгляді буде синтезовано наступні сегменти: вивчення впливу на момент перекладу внутрішньомовних семантично-етимологічних метаморфоз, необхідність покращення мовного механізму, наслідки контактування мов й впливу чужої мови на рідну, розвиток мовних антиномій й тенденцій до полегшення вимови та аналіз ролі зовнішньомовних національних, політичних, соціально-економічних, релігійних, культурних та інших факторів на атрибути перекладу обраних лексем СПЛ. Відтак йдеться про інтралінгвальні та екстралінгвальні чинники. Як зазначає Л. Струганець, «ці фактори перебувають у постійній взаємодії і спричиняють кількісні та якісні мовні зміни. Ця теза переважно сприймається як аксіома, що не потребує

доведення. Проте за лаштунками визначених факторів, антиномій і тенденцій часто залишаються історія побутування у мовному просторі і в певний час конкретних слів, а також мовні процеси, які виникли у лексико-семантичній системі під дією тих чи інших чинників. До того ж одні зміни поширюються дуже швидко, інші прокладають собі дорогу досить повільно. Об'єктивна оцінка стану літературної мови та її норм має ґрунтуватись не на суб'єктивних особистих судженнях, а на аналізі історичних закономірностей і сучасних тенденцій розвитку мови» [233, 25].

Тонку межу між мовними та позамовними чинниками добре окреслив мовознавець О. Стишов. Виокремивши інтралінгвальні, дослідник слушно запропонував їхню наступну структуру. Це – системність мови, тенденція до інтеграції її елементів, номінативна безвихідь або потреба в означенні нової реальності та відсутність відповідного поняття у рідній мові, економія мовних зусиль і лінгвальних засобів, потреба в семантичному або стилістичному розмежуванні внутрішньо близьких та водночас різних понять для їхнього уточнення, прагнення до новизни й емоційності тощо [232, 260–261]. У такий спосіб у діапазоні екстралінгвальних факторів сфокусувалися особисті, національні, політичні, соціальні, економічні, культурні, побутові та інші засоби впливу, що знаходяться на певній відстані від внутрішньомовних процесів.

Як зазначалося у попередньому підрозділі, більшість українських науковців, серед яких А. Бурячок [29], О. Мороз [137], Л. Туровська [250], Я. Снісаренко [218], А. Капуш [92], Л. Томіленко [247], О. Турчак [251] та багато інших, трактують суспільно-політичну лексику як динамічну підсистему мови, скеровану на позначення слів, що віддзеркалюють політичні та соціальні об'єкти, явища й процеси, культивовані у житті того чи того суспільства. Якщо залишити за дужками безперервну наукову полеміку щодо правильності термінів «лексика» чи «термінологія», то на перший план виходить надто виразна ознака СПЛ.

Це її перманентна відкритість, не замкненість й виразно стрімка динамічність, як процес постійного семантичного розширення її термінологічного поля синхронного зі швидким політичним й соціальним розвитком тих чи тих громад. З цього приводу Я. Снісаренко слушно зазначала: «Лексична система мови належить до найбільш відкритих систем, а це означає, що словниковий склад мови перебуває у стані постійного динамічного розвитку, який відображається чи то в появі нових слів, чи то у виході окремих лексичних одиниць з ужитку, чи то в зміні значення слів [218, 89]. Помітно виокремлюється й відчутний вплив СПЛ на формування світоглядних картин суспільств та індивідуумів і навпаки. Він діє за формулою – «соціум формує СПЛ, СПЛ формує соціум».

Так відбувалося в усі історичні епохи й мало відчутну дію на усі види діяльності людини. У тому числі й на наукову та мовознавчу. Не став винятком й період XIX–XX ст. у контексті перекладів біблійних творів авторів українською мовою.

У політичному просторі XIX–XX ст. це період, коли український народ продовжував боротьбу за державність, остаточно втративши її у попередньому XVIII ст. В основному вектор такого спротиву був скерований проти східного російського поневолення, закамufльованого в окремі часи різними за конструкцією, але єдиними у суті загарбницькими парадигмами імперського чи радянського гатунків. Не треба забувати й про західне, головним чином австрійське й польське підкорення, яке теж творило негативний вплив на розгортання суспільних процесів в автохтонному українському середовищі.

На мовотворчому й мовознавчому тлі XIX–XX ст. творять четвертий етап формування української мови, який за визначенням видатного українського лінгвіста Ю. Шевельова, простягнувся від часу припинення активних змін у її фонології кінця XVIII – початку XIX ст. й до кінця XX ст., що означилось відновленням політичної самостійності України, а відтак – звершенням формування сучасної літературної мови українців [267, 1024].

Розглядаючи проблему впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників на переклад суспільно-політичної лексики у біблійному тексті, треба виокремити загальну ретроспективу перекладу Біблії українською мовою, яка сягає часів середньовіччя. Її здійснили в обхід характеристики перекладів указаних персоналій, мова про які піде у першій частині цього підрозділу.

Чисельні концепції походження української мови бодай фрагментарно, але визнають, що її увиразнення на фоні праслов'янського мовного середовища відбулося на рубежі X–XI ст. Йдеться про розквіт Київської Русі-України, що настав після її християнізації. Тому поспішною є гіпотеза про український переклад архімандритом Григорієм та писарем М. Васи́лієвичем Пересопницького Євангелія у 1556–1561 рр. як перший зразок такого. Якщо взяти до уваги те, що вкорінення християнства на києворуських землях завершилося наприкінці XI ст., то спроби перекладу Біблії на тогочасну мову українців треба шукати у XII ст., тоді, коли 1187 року було фіксовано термін «Україна».

Перші відомі науковцям зразки перекладу Біблії із давніх грецької та єврейської на українську мову мають коріння із XIII ст. й внаслідок зміщення руського політичного центру до Галичини здебільшого мають західноукраїнське походження. Сьогодні більшість із них є вкраденими й знаходяться в архівах та бібліотеках росії. Наприклад, фрагментарний переклад Четвероєвангелія авторства галицького чи холмського священника Євсевія датованого 1283 р. У момент перекладу він застосував використання галицької говірки, а відтак – фонетичні характеристики, властиві тільки українській мові [153, 352].

Аналогічною хронологією датований переклад галицько-волинського походження Путнянського [215, 161–165] та Холмського [215, 151–161] Євангелій, писаних церковнослов'янською мовою із помітно вираженими рисами української фонетики. Передпересопницький перелік продовжують українські переклади XV ст. До них належать датоване 1401 р. Королівське Євангеліє авторства С. Граматака, що зберігається у закарпатському селі

Королево [100, 24] та переклад давніх єврейських молитов «Махзор», здійснений вихрестом й поліським ченцем Федором десь між 1466 й 1473 рр. [69, V, 339]. Вказані пам'ятки виразно засвідчують продемонстровану перекладачами окремішність української мови, що йде у діаметральний розріз із московською доктриною «єдиної колиски трьох братніх народів».

Переклад Святого Письма українською мовою зразка XVI ст. із мінімальною репрезентацією церковнослов'янської мови ілюструє Пересопницьке Євангеліє також західноукраїнського походження [84]. Замовниками перекладу були представники тогочасної української еліти, що за умов литовського, а згодом польського панування намагалися компенсувати відсутність монархічного роду Рюриковичів й перебрали на себе збереження національної традиції, не лише державної, а й мовотворчої. Йдеться про волинського князя І. Федоровича та княгинь А. Заславську і Є. Чарторийську.

За словами видатного українського славіста О. Бодянского, який увів Пересопницьке Євангеліє до наукового обігу, воно було даром гетьмана І. Мазепи Переяславському кафедральному собору. І. Огієнко стверджував, що Пересопницьке Євангеліє навіть за умов відсутності державності засвідчувало утвердження народної мови, що мала надто широке застосування й панувала в текстах усіх стилів та активно поширювалась на них. Так відбувалося тому, що церковнослов'янська мова була не знаною для місцевих українських соціумів й вимагала спрощення змістового розуміння [158, 9].

Списком із Пересопницького Євангелія є Житомирське Євангеліє, датоване 1571 р. Його переписувач Петро замінив багато церковнослов'янських лексем тогочасними українськими словами загального ужитку [32 III, 672]. Уривки із польської Біблії М. Чеховича переклав у 1581 р. у селі Хорошеве близько Острога волинський шляхтич В. Негалевський. Цей переклад відомий як Хорошівське Євангеліє. Примітки на полях тексту пересічних українських міщан таких як Г. Крутневича та Л. Сидоровича свідчать про широке вживання пам'ятки серед автохтонного православного українського населення Волині

[112, 151]. 1595 року у Луцьку невідомий автор переклав українською мовою уривок із Євангелія від Луки. Сьогодні ця праця відома як Літківське Євангеліє, позаяк вона була виявлена відомим українським палеографом О. Грузинським у містечку Літки, що на Київщині [204].

Незаслужено обійдений потрібною увагою волинського походження Крехівський апостол. Хронологічно він знаходиться поруч із попередніми пам'ятками, тому, що приблизно датований 1563 або 1581 рр., але не пізніше, ніж кінець XVI сторіччя. Це анонімний переклад апостольських діянь й послання апостола Павла до церкви в Лаодікеї, що сьогодні вважається апокрифічним. Зрозуміла, проста, а відтак народна українська мова перекладу писаної польською мовою Берестейської Біблії вказує на українське походження невідомого перекладача. Як і його чисельні відомі й невідомі попередники, автор намагався максимально наблизити будь-які чужомовні біблійні тексти до повсякденної мови тогочасних українців [209, 30].

У першій половині наступного XVII ст. спробу перекласти написану церковнослов'янською мовою Острозьку Біблію здійснив колектив учених монахів Києво-Печерської лаври, який очолював С. Косів, відомий як митрополит Сильвестр, – соратник та наступник фундатора української теології митрополита П. Могили. Ця група перекладачів отримала завдання від П. Могили трансформувати Острозьку Біблію із незрозумілого церковнослов'янського у зрозумілий простому українському читачеві формат народної мови. Окрім цього, для художнього оформлення П. Могилою було запрошено відомого прихильника українського бароко, знаного львівського майстра Іллю, який виконав понад п'ятсот ілюстрацій для майбутнього українського Святого Письма. За словами Д. Степовика, він зробив це мовою свого власного українського мистецтва й бажання українськими очима поглянути на біблійну давнину та на її трактування європейськими мистцями [227, 73]. Але смерть П. Могили у 1647 р., а через десять років й С. Косіва у 1657 р., а головне – антипольський військовий союз Б. Хмельницького із Московським царством, закріплений у Березневих статтях, й подальша

російська політико-релігійна експансія унеможливили здійснення такого надто важливого для українства проєкту.

На останку життєвого шляху у 1669–1688 рр., будучи архімандритом Слєцького монастиря у Чернігові, окремі фрагменти Біблії переклав фундатор української релігійної риторики колишній ректор Києво-Могилянської колегії Й. Галятовський. Ця втрачена праця була написана простою українською мовою, що значною мірою наближало її до народнорозмовної [27, 135].

У першій половині XIX ст. у підросійській Україні у Харкові фрагменти Нового Заповіту переклав видатний український прозаїк й драматург Г. Квітка-Основ'яненко. У підавстрійській Україні 1842 року, за рік до закінчення життєвого шляху, Псалтир, Євангеліє від Івана та фрагменти Євангелія від Матвія переклав духовний просвітитель України й провідник «Руської трійці» М. Шашкевич, який також працював й над перекладом Євангелія від Марка. Низці біблійних сюжетів він додав помітний український та галицький національний колорит і в такий спосіб прагнув наблизити зміст до розуміння простого читача [267].

У грудні 1845 р. одинадцять біблійних псалмів у стилі поетичного римування переклав на українську мову національний символ України Т. Шевченко. Ця праця отримала назву Давидових псалмів. Знаний український перекладач М. Москаленко зазначав, що Т. Шевченко розглядав церковнослов'янську мову як тяглою й природного носія української духовної культури, до якої так чи інакше долучалися прості люди письменницького й неписьменницького середовища, у якому народився, виріс й працював Великий Кобзар [146, 188].

Наступним етапом перекладу біблійної літератури стали 1857–1859 рр. Уперше стилем олександрійського вірша п'ять псалмів переклав визначний український письменник-байкар П. Гулак-Артемовський. У 1859 р. переклад двадцяти дев'яти біблійних псалмів українською мовою здійснив друг і соратник Т. Шевченка, видатний український філолог та історик, знавець давньоєврейської мови М. Максимович. Водночас доступний та вишуканий

лексичний стиль перекладу, поетична майстерність та історико-філологічні знання й літературні вміння, а також не сприйняття малоросійства дозволили автору зберегти зміст оригіналу, що був покладений на тло тогочасної української літературної мови [54, 60].

У 1872–1974 рр. український літератор А. Кобилянський, працюючи учителем у Львівській реальній школі здійснив переклад Євангелія від Луки, а у 1881 р. – Євангелія від Івана [135]. У 1877 р. один із освічених діячів свого часу, харківський письменник, фольклорист, народознавець та перекладач й лікар В. Александров опублікував двадцять примірників перекладу на українську мову Книг Буття, Йова, Вихід і Товита. Згодом у 1883 р. у Харкові світ побачив переклад його авторства Псалтиря із назвою «Тихомовні співи на святі мотиви». Окрім того, є відомості, що він від 1981 року готував переклад чотирьох Євангелій тогочасною українською мовою й писав історію православної церкви для українських шкіл [42, 222].

XX ст. відкрив переклад 1903 року українською і церковнослов'янською мовами Нового Заповіту й Псалтиря авторства львівського богослова й письменника, канцлера греко-католицької архієпархії О. Бачинського, який був батьком знаного українського політичного діяча Юліана. Очевидно, автор прагнув утворити «настільну», а відтак зрозумілу Біблію для галицького духовенства та парафіян у її українському сегменті. Тому праця відзначалась нестандартним підходом й була насичена галицькими лексемами та латинізмами [17, 570]. Подібним стилем перекладу користувався галицький громадський і церковний діяч О. Слюсарчук. У 1904 р. він оприлюднив український переклад Псалтиря, що містив велику кількість галицизмів [210, 34–35].

У 1921 р. у Жовкві опубліковано український переклад Нового Заповіту й П'ятикнижжя Мойсея авторства декана теологічного факультету Львівської богословської академії УГКЦ Я. Левицького [7, 712]. У вересні 1924 р. під головуванням К. Валединського, відомого як митрополит Православної церкви у Польщі Діонісій, було здійснено переклад українською усього мовою Святого

Письма. У 1926–1927 рр. у Києві та Херсоні архієпископ УАПЦ Н. Шараївський оприлюднив переклад чотирьох Євангелія і Псалтиря. У 1935 році *Пісню пісень* переклав львівський поет, член НТШ Б. Кравців. Не позбавлена галицького діалекту робота відзначалась новаторським ліричним підходом [31].

У 1937 р. у Львові був виданий переклад українською мовою з грецького тексту Євангелія, створений греко-католицьким священником й духівником УГА М. Кравчуком [253, 195]. У 1939 р. професор богослов'я М. Кобрин переклав українською мовою всі Апостольські Послання, Апокаліпсис та Псалтир. У 1946 році в Римі переклад Святого Письма здійснив доктор теології, історик церкви, член НТШ Т. Галущинський [35, 334–335].

У 1944–1964 рр. у Римі та Мюнхені Книги Йова, *Пісню пісень*, Святі гімни, Мудрості, Рут, Товита та Юдити та низку неканонічних писань переклав В. Дзьоба. Невідомою залишається доля рукопису перекладу Псалтиря авторства Лева (Лазаря) Березовського – редактора часопису УГКЦ «Місіонер», ректора Української папської колегії святого Йосафата.

У 1985–1991 рр. розпочався період увільнення України від російсько-радянського поневолення, відомий як «перебудова». До найбільш вдалих перекладів Нового Заповіту українського авторства треба віднести переклад із церковнослов'янської мови, опублікований у 1988 р. з нагоди відзначення 1000-ліття хрещення Київської Русі-України. Він був здійснений у 1970–1973 рр. під керівництвом М. Денисенка, знаного сьогодні як колишній патріарх УПЦ КП Філарет [157]. Того ж 1988 року в Римі переклад Нового Заповіту було здійснено під керівництвом архієпископа УГКЦ М.-І. Любачівського. Він насичений західноукраїнською вимовою, позаяк був укладений для потреб галицьких парафіян та священників й греко-католицької діаспори [156, 373].

У жовтні 1989 року старший пресвітер Республіканської ради євангельських християн-баптистів Я. Духонченко запропонував пастору із Канади Г. Деркачу перекласти Святе Письмо на літературну українську мову.

Після його раптової смерті справу перекладу продовжила його дружина Діана та Я. Духонченко й Ф. Смолярчук. За основу було взято переклад

І. Огієнка та російський синодальний переклад [254]. У цей час переклад уривків із Біблії здійснив український історик і теоретик перекладу, редактор видавництв «Всесвіт» та «Дніпро» киянин М. Москаленко [145].

Власне бачення перекладу Біблії із давньогрецької мови продемонстрував український поет Л. Герасимчук. У 1990–1998 рр. він оприлюднив переклади Нового Заповіту, Апокаліпсису, Звершень апостолів та інші фрагменти Святого Письма [45].

У 1996–2001 рр. тривала праця й було опубліковано переклад Нового Заповіту, здійснене колективом авторів Українського біблійного товариства. У 2005 р. світ побачив переклад Біблії авторів міжнародної релігійної організації Свідків Єгови. Від 2006 р. віршований переклад Біблії українською мовою здійснено теологом В. Завалком.

У 2013 році переклад Біблії здійснив український прозаїк й священник ХВС О. Гижа [46], мотивований тим, що праці П. Куліша, І. Огієнка та І. Хоменка містять низку неточностей. Від січня 1993 р. спільно із вченими НАН України та УБТ над перекладом Біблії із давньоєврейської й давньогрецької мов працював ректор Київського біблійного інституту ХВС, доктор теології В. Громов. У 2009 р. було опубліковано його переклад Нового Заповіту із назвою «Вічне Євангеліє» та як додатки – грецький і релігійний тлумачні словники. У 2020 й 2024 рр. відбулося перевидання цього твору [12]. У 2023 році УБТ здійснило перевидання свого примірника перекладу Святого Письма.

Отож переклад Біблії на українську мову пройшов дуже складну дорогу. На шляху непростого розвою однією із центральних персоналій є постать першого перекладача Святого Письма на літературну українську мову П. Морачевського.

Попри відсутність комплексної праці, обставини роботи над перекладом Біблії та стосунки з імперською церковною владою П. Морачевського науковій

спільноті відомі досить детально. Цей аспект розкрили такі науковці, як М. Малюк [125], Г. Самойленко [211], П. Хропко та Ф. Крейда [146], Л. Гнатенко та Т. Котенко [49], А. Стародуб [227], В. Пугач [195] та інші. Вони прийшли до висновку, що всупереч імперським намаганням подати українську мову як нездатну відтворити канонічну біблійну розповідь, П. Морачевський порівняв церковнослов'янський текст із латинським, французьким й німецьким відповідниками та не лише встановив, а продемонстрував можливість такого перекладу. Тому знаний мовознавець П. Житецький стверджував: «усі зусилля Морачевський спрямував на те, щоб не відступаючи від смислу слов'янського тексту внести до перекладу психологічну тканину малоруського мовлення та властиві йому звороти [49, 184].

Мабуть, найбільші труднощі перекладу Святого Письма у П. Морачевського викликала трансляція значень суспільно-політичної лексики. Позаяк саме ці лексеми є надто динамічними й такими, що несуть на собі постійну потребу розуміння, зіставлення, розмежування й зміни та заміни значень автохтонних слів, які вони пройшли на відтинку від використання у Біблії й до моменту перекладу. Або взагалі втратили відповідні значення. Особливо у діапазоні виокремлених у дисертаційній роботі тематичних груп, які ще не були об'єктом детального семантичного й етимологічного розгляду.

Екстралінгвальним прикладом слугує подане у тематичній групі «найменування професій» давньогрецьке слово *τραπέζιταις* чи *трапеедзетаце*, яке в біблійні часи означало професію особи, яка вимінювала гроші. Для означення цієї професії сьогодні в українській мові існує лексема *мінйало*. Але у XIX ст. це слово було знайомим перекладачеві радше у контексті натурального, а не грошового обміну. Тому П. Морачевський переклав слово *τραπέζιταις* добре відомим йому словом *купець*, що у вказаний період передбачав й грошовий обмін.

Для перекладу давньої грецької лексеми *ραβδουχοι* чи *грабдокгос* П. Морачевський застосував добре відоме йому слово *паличник*. У римський час ця біблійна лексема означала слуг, що за допомогою палиць, званих

фасціями, забезпечували громадський порядок серед глядачів під час проведення державних, релігійних, мистецьких і спортивних зібрань. З них виросли посадовці, в обов'язки яких входило представництво та реалізація рішень вищих чиновників – магістратів, сьогодні відомих як *ліктори*. Однак навряд чи перекладач був знайомим із цим словом. Тому він застосував найближчий по змісту український відповідник, який у лінгвальних конотаціях П. Морачевського найкраще віддзеркалював первісне значення біблійного слова. Відтак вжив лексему *паличники*.

Зразок позамовного чинника ілюструє переклад слова *ῥημοσιῦ* або *гегемон*, яке означало посаду провінційного керівника, основною метою якого була протидія особам чи групам, здатним посягати на центральну владу. У штатній римській традиції – це *префект* або *прокуратор*, а у сьогоденній українській мові – це *намісник*. Добре знаючи вказані лексеми, П. Морачевський все ж застосував національно конотоване слово *воєвода*.

Добре ілюструють тонку межу між дією екстра- та інтрамовних факторів впливу на переклади СПЛ приклади із тематичної групи «назви осіб асоціальної поведінки». Слово *ἄνομον* або *аномос*, яке означає порушника встановлених та визнаних правил поведінки, П. Морачевський трансліював лексемами *беззаконник* й *лиходій*. Хоча і в його часи і сьогодні побутували й побутують слова *злочинець* чи *зłodий*, про яких йшлося у біблійному тексті. Але поруч із цим, слова *беззаконник* й *лиходій* також не вийшли із мовного вжитку із тією різницею, що перше слово вважається застарілим, чого у часи перекладу не спостерігалось.

Лексему *αλαζονας* чи *аладзоне* можна перекласти словами *хвалько* або *гордій*. Дослівно вона означає занадто впевненого у власних здібностях особу, що постійно виокремлює себе, а відтак вважаючи себе кращою за інших. У сучасній українській мові відповідником є слово *зарозумілий*. Але для перекладу цього слова П. Морачевський використав не зафіксований у лексикографічних джерелах субстантивованій прикметник *пишині*, що має багато інших значень і не зовсім вдало передає зміст біблійного речення. Тут

автор допустив неточність, яка не є помилкою, але межує із нею. Адже тогочасний лексичний діапазон передачі змісту лексеми *αλαζονας* чи *аладзоне* був надто широким. Це – *хвалько, хвастун, самохвал, гордій, зазнайкуватий, зарозумілий* тощо.

Кулішевий переклад Біблії – це вислід його вродженої українськості, що перемогла у внутрішній металній боротьбі [56, 250; 84, 61]. Про цей період П. Куліш писав у 1893 р.: «у теперішній час в нашій душі оселяє гармонію Біблія, яку перекладаю на найоригінальнішу із всіх слов'янських мов. Робота над словом приносить мені стільки задоволення, що ні задушевна думка про відродження Русі, ні переписка з друзями, яких залишилося лише троє, ніщо не перевищує цього самозадоволення. Поки не закінчу розпочатий переклад, відчуваю себе нездатним до інших занять і задоволень» [190, 78].

У контексті мовного впливу на особливості перекладу показовим може бути давньогрецьке слово із тематичної групи «соціальні статуси». Йдеться про слово *συνδουλος* або *сондолос*. Воно означає вид стосунків осіб, що працюють на одній роботі. У сьогочасній літературній українській мові – це *співробітники, колеги*. За авторства П. Куліша слово *сондолос* було слушно перекладено сполукою лексем *слуга-товариш*, які досить вдало відображають зміст первинного тесту. Річ у тім, що за часів перекладу лексеми *співробітник* та *колега* були мало культивованими у тогочасній українській мові, а поняття соціального статусу не мало чіткого визначення, а тому – авторського розуміння. Тому П. Куліш вирішив скористатися сполукою слів, позначаючи особу, яка об'єднувала два статуси – одночасно була близьким помічником та довіреною людиною. Ще одним зразком мовного впливу є належне до тематичної групи «язичницькі назви» один раз вживане, а відтак – рідкісне слово *φαρμακος*, або *фармакос*. У біблійні часи воно означало *чаклуна*. Це слово було і є присутнім у тогочасній та сьогоднішній українській мові. За автохтонним текстом правильним варіантом перекладу могло бути слово *маг*. Однак П. Куліш застосував слово *чарівник*.

Продемонструємо вплив екстралінгвальних факторів на прикладі лексем тематичної групи «найменування професій». Обов'язки особи, означені давньоєврейським словом *נִתְּנָה* *naveed*, що означало наглядча вищого рангу, який відповідав за проведення громадських чи релігійних зібрань й здійснював контроль за використанням царської казни або був очільником особистої охорони монарха. Схожим, але не ідентичним давньогрецьким словом *γραμματεὺς*, чи *граматеус* у давній Греції називався вчений чиновник, писар або секретар, що не мав вищої влади. На українському мовному тлі вказаним автентичним словам найкраще відповідають присутні у часи перекладу лексеми *наглядч*, *писар*, *секретар*. П. Куліш переклав розглядувану лексему словом *писар*. Тоді як у біблійному тексті йшлося про особу, що володіла значним суспільним впливом, що явно не вказувало на професію рядового писаря. Очевидно, під впливом політичних реалій автор розцінював посаду писаря, послуговуючись конотаціями періоду Гетьманщини, де писарі були досить впливовими, а генеральним писарем була друга після гетьмана особа.

Лише при поверхневому розгляді слово *πράκτωρ*, або *практор* можна трактувати словом *наглядч*. При детальному вивченні його значення є ближчим до статусу *судового виконавця*, а навіть – *прокурора* чи *адвоката*. Але П. Куліш, обрав слово надто широке за змістовим діапазоном, нейтральну лексему *слуга*. Утім у біблійному тексті йшлося про представника тогочасної виконавчої влади – судової адміністрації, а не про пересічного прислужника.

Подібна історія перекладу давнього грецького слова *ἡγεμονία* або *гегемон*, яке дослівно означає *ватажка*, *вождя*, *намісника*, *правителя*, *напутника*. Сьогодні в українській мові це слово має прямий відповідник – *гегемон*. Для перекладу, залежно від біблійних історичних обставин, можна було використати лексеми *гегемон*, *намісник*, *управитель*, *префект*, *прокуратор*, оскільки в тексті йдеться про головного провінційного представника центральної влади. Для перекладу цього часто вживаного слова П. Куліш використав три лексеми: *игемон*, *гетьман*, *староста*. Перше слово вжито доречно. Але застосування слів *гетьман* й *староста* невмотивовано

транслюють читача у щонайменше у києворуські, польсько-литовські та козацькі часи української історії. Натомість значень давньогрецького слова *ἡγεμονία* він не відтворив.

Перлиною перекладацької біблієстики є життєва праця видатного наукового, політичного, релігійного й громадського діяча І. Огієнка.

У екстра- та інтралінгвальному вимірі робота І. Огієнка залишається зразком найбільш влучного транслювання значень суспільно-політичних лексем з урахуванням мовних особливостей, що діяли на момент перекладу. Давалися взнаки не лише його глибоко свідомі патріотичні налаштування, а й ґрунтовні лінгвістичні й історичні знання, широкий політичний кругозір, адміністративний досвід, а головне – вроджений науковий потяг. Сказане добре ілюструє переклад лексем на позначення посад. Мовні особливості добре ілюструє давньогебрейське полісемійне слово *מלך* або *навгад*, позначаючи *монарха, державного адміністративного керівника, очільника провінції, вищого духовного ієрарха, провідника релігійної секти, військового начальника, лідера племені* та ін. Перекладач переважно застосував слово *володар*, позаяк про нього йдеться у біблійному тексті. Однак в окремих фрагментах він використав застарілу на сьогодні лексему *значний* та часто культивований діалектизм *зверхник*. Це було зроблено в тих уривках, де йшлося не про верховного володаря чи його намісника, а про впливову особу, але рангом нижче. Наприклад, про особистого монаршого чи намісницького посланця або довіреного посадовця.

У Святому Письмі частотністю вживання відзначається лексема *קצב* *кзавравш*, яка означає професію *коваля, ремісника, майстра, художника, різьбяр, столяра*. Розуміючи автентичний текст й значення використаного слова перекладу, І. Огієнко застосував лексему *коваль*, тому що в біблійній розповіді йдеться саме про нього. Широковживаний у професійному розумінні давньогебрейське слово *קונה* або *равкал* означає особу, яка з комерційною метою часто переміщалась з одного місця на інше, тобто – *купця* або *торговця*. І. Огієнко обрав тотожну їм лексему *гандляр*. Однак її трансформація в

застарілий діалектизм та зміна значення, що сьогодні означає безпринципну людину, яка торгує совістю, відбулася згодом.

У біблійних текстах лексема на пояснення явища організованої злочинності здебільшого подана словом *גֵּתוּוֹד* або *getood*. Але у давні часи вона могла означати і некерований охлократичний натовп, а не лише організоване бандитське угруповання, що добре розумів І. Огієнко. Тому для перекладу цього слова, залежно від контексту біблійної оповіді, він використав різні відповідники. Найчастіше – це слово *розбійники*. Проте у фрагментах, де мова йшла не так про кримінал, як про натовп, мало місце застосування лексем *розбишаки*, *юрба*, *орда*.

Приклад позамовного впливу засвідчує переклад старогєбрейського дієслова *מְזַכֵּר* *завкар*, яке у дослівно означає *змусити згадати*. Йдеться про чиновника, завдання якого полягало в інформуванні монарха про минулі події та їхній запис, а також у дотриманні правил виконання придворного церемоніалу й у забезпеченні проведення аудієнцій. У більшості випадків українськими перекладачами Біблії XIX–XX ст. це дієслово було перекладено іменником *літописець* або *писар*. І. Огієнко перекладав його іменником *канцлер*, позаяк розумів, що у Біблії мова йде не так про писарів й літописців, як про хоча і незначних, але посадовців. Це слово вживалося на території України в часи Речі Посполитої й означало усіх посадовців, які працювали в державній канцелярії.

Словосполучення *אֵל וְדַרְוִי שְׁמִי וְיִי וְיִי* або *ідегоне давраш але мотг* означає особу, що практикує магію. Дослівно перекладається так: *чарівник, що запитує в мертвих*. І. Огієнко використав для трансляції цього значення юкстапозит *чорнокнижник*. Ще одне слово, яке означає *заклинача, волхва*, – *לְאִישׁ אִישָׁוֹף* (*аишавф*) І. Огієнко переклав словом *заклинач*. У тогочасній та сьогочасній українській мові існує багато відповідників. Це – *маг, чарівник, чаклун, відьмак, характерник, ворожбит, волхв, шаман, хіромант* тощо. У першому випадку він використав найбільш вживане у його часи слово, яке було максимально зрозумілим читачеві та не руйнувало біблійний текст. У другому – він

застосував найближчу за значенням лексему, що правильно трансліювала читачеві значеннєву конотацію слова.

Будучи найбільш кваліфікованим українським перекладачем свого часу, І. Хоменко намагався довести, що переклад спрямований передусім на пересічного читача, а тому має враховувати всю палітру функціональних стилів української мови.

Давньогрецьке *τραπεζίταις* (*трапеедзетаце*), що означало особу, яка вимінювала гроші, І. Хоменко переклав словом – *торговець*, яке позначає людину, що займається грошовим обміном. Їй відповідають також маловживані слова *мінальник* або *мінйло*. Для перекладу лексеми *ανομων* або *аномос* – *порушник, беззаконник, нечестивий* автор використав загальновживані й доступні слова *злочинець* та *лиходій*.

Міжмовна взаємодія могла мати й інші особливості. Слово *ραβδουχοι* чи *грабдокгос*, яке означало осіб, що підтримували громадський порядок, І. Хоменко переклав маловідомою широкому загалу лексемою *ліктор*. Хоча міг загальновживані слова – *наглядач, паличник, слуга, виконавець* тощо. Слово *ψευσταίς* або *псиостаце* означає *брехуна* чи *обманщика*. Поряд із цими словами автор міг використати ще й широкий синонімічний ряд: *неправдомовець, дурисвіт, ошуканець* тощо. Але застосував не зареєстровані в жодному лексикографічному джерелі слова *збріханець* й *лжець*. Перша лексема є авторським неологізмом, а друга – російською калькою.

Позамовний чинник перекладу ілюструє слово *ἡγεμὼν* або *наггед*, яке означає особу найвищого рангу. Ним міг бути монарх, державний адміністративний керівник, вищий духовний ієрарх, провідник релігійної секти, військовий начальник, лідер племені тощо. І. Хоменко послуговується лексемою *князь*, оминаючи слова *володар, цар, монарх* тощо, виокремлюючи у такий спосіб національну конотацію.

Давньогрецьке слово *ῥαβδ*, чи *нагар* означало неодружену молоду особу у статусі залежного або незалежного слуги. У літературній українській мові відповідниками слугують відомі перекладачеві лексеми *раб, слуга, невільник*,

під'яремний, холоп, прислужник, служник, пахолок тощо. Проте І. Хоменко обрав козацьке слово іранського походження *джура*. воно означає молодого січовика, який, навчаючись бойового мистецтва, спочатку виконував обов'язки слуги-зброєносця у досвідченого козака, рідко – реєстровця.

Сьогодні старогєбрейське слово ассирійського походження *מכשף* (*кавшіф*) означає *ворожбита, заклинача, чарівника* тощо. Подібними за значенням є лексеми *фармакоі* або *фармакос*, *חזן*, чи *хартон*. Багато таких язичницьких слів І. Хоменко перекладає, опираючись на лексему *чари*, підкреслюючи її антагонізм із християнським віровченням. Тому й застосовує слова *чарівник, чаклун, чародій*.

Переклад Біблії Р. Турконяка здійснений наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., у якому більшість СПЛ-лексем перекладено новітньою літературною українською мовою. Як зазначає автор, «вперше Старий Заповіт, перекладений не з гєбрейської мови, а з грецького тексту Септуагінти. Це не літературний переклад, а дослівний. Основним для мене було якомога точніше передати оригінальний церковнослов'янський текст Острозької Біблії, що складається з 76 книг. Такого повного списку не має жоден інший переклад» [96].

Вже згадані лексеми *סוחר* (*савкхар*) він передає загальноновживаною лексемою *купець*, а слово *קנא* (*кораме*) – лексемою *виноградар*. Давньогєбрейське *τραπέζίτης* (*трапєєдзєтацє*), яке означає особу, що вимінювала гроші, Р. Турконяк використовує лексему *торговець*, не зовсім точно передає семантику аналізованого слова. Переклад слова *κithαρῳδός* (*катхародас*), яке означало виконавця, що володів музичним інструментом – кифарою. В українській мові такого відповідника немає. Тому перекладач послуговується лексемою, спорідненою з іншим українським музичним інструментом – *гусяр*.

Слово *αλλοτριοεπίσκοπος*, (*аллотрєєпіскопос*) означає людину, яка втручається не у свої справи або безпідставно посягає на чужу посаду. Дослівний переклад – *чужий єпископ*. Відсутність відповідника в українській

мові Р. Турконяк компенсував словосполученням – *той, хто втручається не у свої справи*.

Позамовний вплив на особливості перекладу у Біблії Р. Турконяка наочно ілюструє лексема *נָשִׂי* (*навгас*), що означає *правителя, гнобителя, тирана*. Найбільш вдалий сьогоdnішній переклад іменника – слово *гнобитель*. Однак Р. Турконяк використав лексему *наглядач*. Очевидно, маючи на увазі наглядача як керівника провінції, а не службовця, що спостерігає за виконанням обов'язків або здійснює таємне стеження. Слово *λοιδοροι* (*лойдорос*) позначає того, хто злословить про інших, насміхається, лається, кепкує. Йому відповідають слова *лихослов, лайливець, злорадник, злоязыкий, чорноротий, хулитель* і навіть – *гейтер*. Проте Р. Турконяк використовує розмовне слово *злоріка*.

Словосполучення *וְאִשָּׁר אֶשְׁכֵּחַ* (*ееш нашер навшав*) дослівно перекладається як *особа, яка взяла в борг*. Сьогодні – це *боржник*, неспроможний погасити грошові зобов'язання, строк виконання яких минув. Р. Турконяк переклав словосполученням *той, хто в скруті*.

Розглянемо окремі мовні особливості перекладу Українського біблійного товариства 1997 року [84, 78]. Давньогрецьким словом *ραβδουχοι* (*грабдоxос*) називали слуг, які охороняли громадський порядок під час проведення державних і релігійних зібрань. Для його перекладу Українське біблійне товариство застосувало ближче за змістом слово *паличники*, оминувши слово *ліктори*, позаяк зрозуміло, що в тексті йшлося про охоронців, а не державних службовців. Відповідником змісту біблійної розповіді варіант перекладу давньогрецького слова *πρεσβυτερος* (*гегемон*) словом *намісник*, оскільки біблійна розповідь торкалася керівника провінції.

Рідковживана лексема *αλλοτριοεπισκοπος*, (*аллотреепіскопос*) означає *людину, що втручається не у свої справи*. Оскільки в українській мові відповідна лексема відсутня, то це слово було перекладено синтаксичною конструкцією – *особа, що втручається не у свої справи*.

Давньогрецьке слово *τραπέζιταις* (*трапеедзетаце*), якому в українській мові відповідають слова *мінальник* або *мінйло*, коли йдеться про обмін грошей, перекладено юстапозитом *грошімінйли*. Це не зовсім вдалий неологізм автора.

Висновки до розділу 2

Біблійна суспільно-політична лексика становить специфічну лексико-семантичну підсистему, яка охоплює номінативні одиниці, вживані у Святому Письмі. Ця лексика включає слова, які віддзеркалюють концептуальні уявлення про суспільне, політичне, соціальне, економічне та морально-етичне життя спільноти. Вона втілює складні взаємозв'язки між політикою, економікою, релігією та культурою в контексті життєдіяльності соціумів тієї епохи.

Біблійні переклади суспільно-політичної лексики слугують відображенням історичних, соціальних, політичних, економічних та культурних контекстів, а також адаптації біблійних слів суспільно-політичної лексики в український мовний контекст.

Лінгвальні фактори, такі як мовна структура, система, лексичні та граматичні особливості української мови, значно впливають на точність і відповідність перекладу. Для сприйняття тексту визначальними є культурні, історичні та релігійні контексти і реалії. Оцінка ролі зовнішніх національних, політичних, соціально-економічних, релігійних, культурних та інших чинників у передачі одиниць аналізованої підсистеми лексики – актуальна проблема перекладу Біблії.

Переклад Євангелій П. Морачевським продемонстрував багатогранні можливості українського перекладу на основі церковнослов'янського тексту із латинськими, французькими та німецькими аналогами. Найбільші труднощі, які виникли під час перекладу Святого Письма, були пов'язані з трансляцією значень суспільно-політичних лексем. Ці лексеми є надзвичайно динамічними і містять постійну потребу в розумінні, зіставленні, розмежуванні та заміні значень автохтонних слів, які зазнали змін у період від їхнього використання в Біблії до моменту перекладу. Деякі з цих слів навіть втратили свої первісні значення.

Безперечно, публікація першого повного українського перекладу авторства П. Куліша є важливою не лише для України, а й для міжнародної спільноти. Вона презентувала українську мову на тлі найпоширенішої книги у

світі, підкреслюючи окремішнє існування мови. Адаптація слів, що стосувалися суспільно-політичної лексики, виявилася складним завданням для П. Куліша. Очевидно, під впливом політичних реалій того часу автор використовував назви, що відображали епохи Київської Русі-України, Литовсько-Руського князівства, Козацької держави, Гетьманщини, що призводило до надмірної національної конотації перекладу. Його перекладу також властиве непослідовне вживання окремих лексем, які не відповідають змістовному навантаженню оригінального біблійного тексту, а також наявність росіянізмів, що свідчить про вплив інших мовних традицій на його творчість.

І. Огієнко спирався на глибокі лексикографічні та історичні знання. Проте в його перекладах часом спостерігається використання діалектизмів, застарілих лексем або слів, що не зовсім точно передають значення оригінальних понять з давньогебрейської та старогрецької мов.

І. Хоменко реалізував третій повний переклад Біблії українською мовою, опираючись на арамейські, давньогебрейські і давньогрецькі тексти, а також масоретські, що забезпечило високу точність відтворення оригіналів. Цей переклад становить суттєвий внесок в українське біблієзнавство завдяки своїй літературній якості. І. Хоменко прагнув адаптувати біблійні тексти для ширшої аудиторії, акцентуючи на емоційній насиченості й використовуючи як загальноновживані, так і стилістично забарвлені лексеми.

Характерною рисою біблійного перекладу Р. Турконяка є його дослівний підхід до тексту, що не завжди сприяло точному відтворенню оригіналу. Його повний переклад Святого Письма спирався на Острозьку Біблію, яка є першим повним друкованим виданням усіх книг Святого Письма церковнослов'янською мовою.

РОЗДІЛ 3. ДІАХРОННО-СИНХРОННИЙ РАКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЛЕКСЕМ БІБЛІЙНОГО ТЕКСТУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

3.1. Тематична група «назви професій»

У підрозділі проаналізовано слова *гандляр, торговець, купець, коваль, слюсар, котляр, виноградар, виняр, грошоміни, міняльник, грошоміняйли, митарь, митар, митник, канцлер, окличник, генеральний писар, літописець, писар, наглядач, прислужник, слуга, судовий виконавець, возний, гусяр, кобзар*.

Біблійний переклад – важливий елемент міжкультурних взаємин. Однак лише письмовий переклад давніх манускриптів несе найнеобхідніший фактографічний матеріал про глибоке минуле людства. Сутність письмового перекладу полягає у відтворенні первинного тексту чужомовним лексичним інструментарієм із якомога точнішою передачею змісту та форми об’єкта перекладу. Така єдність може бути досягнута лише комплексним відтворенням ідейного змісту оригіналу з усіма його змістовими й стилістичними особливостями, переданими засобами мови-реципієнта. Це завдання може бути виконаним не через добір формальних відповідників, а з огляду на лексико-семантичні та стилістичні особливості мови перекладу. Передусім коли йдеться про біблійні тексти, картина світу яких не тотожна світобаченню як перекладача, так і читача. У цьому контексті значні труднощі виникають під час перекладу суспільно-політичної лексики, що з плином часу зазнавала суттєвих змін унаслідок перманентних соціальних трансформацій. Надто, коли йдеться про переклад лексем на позначення професій та посад, передусім державної та соціальної ієрархії, асоціальних лексем, одиниць на позначення язичницьких понять.

У суспільно-політичному мовному середовищі функціонує багато лексем, які мають спільне значення або містять схожу семантичну ознаку. Об’єднані за

цим принципом, вони становлять поняття «тематична група». Поєднання слів у тематичні групи є радше динамічним, ніж статичним і відбувається на основі функціональної схожості позначуваних відповідними лексемами предметів, явищ чи процесів. Наукове студіювання таких груп здійснюють на базі синхронно-діахронного зрізу значень слів, а не їхньої історичної семантики.

Мовознавчі гіпотези щодо розмежування кордонів між тематичними групами є доволі розлогими. Вони розгорнуті довкола проблеми близькості ядра і периферії лексем, що віддзеркалюють ту чи ту здатність найбільш містко виражати ключове значення усієї тематичної групи. Наприклад, науковець Т. Крехно вивчає тематичну групу на підставі семантичного ядра [113, 19]. У лексикографічній праці Д. Ганича та І. Олійника тематичній групі наведена така характеристика: це низка слів, що об'єднані спільністю родових значень, тобто слова, які називають різновиди одного й того самого ряду предметів [2, 55]. Дослідник Р. Микульчик висловив гіпотезу, що тематична група – це об'єднання на основі хоча б однієї парадигматичної семи [133, 98]. Тож лексеми, які наповнювали ту чи ту тематичну групу в певні історичні періоди можуть різнитися. Особливо, коли йдеться про їхній переклад у сакральних текстах.

Ступінь близькості до оригіналів перекладеної українською мовою біблійної суспільно-політичної лексики здавна є об'єктом наукового пошуку українських дослідників. Зазначені студії творять умови для позиціювання українських перекладів Святого Письма як філологічного феномену. Це дає змогу глибше розуміти автентичні значення лексем та визначити відповідність первинних текстів до перекладених українською мовою зразків. Своєю чергою це зумовлює покращення сьогоденного усвідомлення тогочасної сакральної компоненти всього загального комплексу біблійних текстів на різних рівнях їхнього опису. Водночас дозволяє розкрити нові лінгвістичні та історичні реалії, творити необхідні умови для подальшої наукової деталізації фактографічного наповнення Святого Письма та інших релігійних текстів.

Першою запропонованою до розгляду суспільно-політичною тематичною групою є назви, об'єднані значенням «професійна спрямованість».

Широковживаним є давньогебрейський номен רַבֿקָּל (*равкал*). Дослівно він позначав особу, яка з комерційною метою часто переміщалась з одного місця на інше, тобто *купця* або *торговця* (ЄЛС). І. Огієнко цей номен перекладає як *гандляр*: *Чубка галузок його обірвав, і приніс його до купецького краю, у місті гандлярів поклав його* (Єзекіїлі 17:4). Натомість інші перекладачі обрали слово *купець*. Лексема *гандляр* прийшла в українську мову через польську, де її було запозичено від німецького дієслова *hándeln* – «торгувати; (первісно) брати руками, обробляти» (ЕСУМ Ог., I, 262). У лексикографічних джерелах її помічено з XVI–XVII ст. (СУМ 3, VI, 189) у значенні «торговець, маклер» (СУМЄН, 775; РСГГ, 218). Вказана лексема в кінці XX ст. фіксується з поміткою «зневажливе» й означає той, хто гендлює; баришник, спекулянт (СУМ II 49). У XXI ст. значення слова не змінилося (ВТССУМ, 230; СУМ 1, III, 515).

У перекладі І. Огієнка виявляємо використання давньогебрейського дієслова סָוַחַר (*савкхар*), яке означає *торгувати, промишляти, обмінювати*. Автор перекладу вживає іменник *торговець*: *Хто це постановив був про Тир, що корони давав, що князями бували купці його, а його **торговці** на землі були в шані* (Ісаї 23:8). Лексема *торговець* походить від праслов'янського номену **tъrgъ*, який можна перекласти як *торговище* або *торгівля*. Тривалий час слово мало одне значення – «людина, що займається торгівлею» (СУМ 3, II, 359; СРУС, II, 59; СДМД, 224). Уже в XX–XXI ст. словники фіксують ще два значення: *зневажливе* – лицемірна, безпринципна людина, яка торгує честю, совістю, переконаннями, талантом; те саме, що *торговельник* (СУМ X, 202; ВТССУМ, 1463). Це слово Р. Турконяк переклав іменником *купець*. Слово *купець* походить від праслов'янського *кура*, *куръ* – велика кількість зібраних речей, людей тощо (ЕСУМ, III, 147). Лексема функціонує в українському мовному просторі ще з XIV–XV ст. Тоді номен позначав особу, що займається торгівлею, і водночас особу, яка купляє (ССУ, I, 528). Таке подвійне значення

збережено та зафіксовано в лексикографічних працях упродовж першої половини ХХ ст. (СУМ Гр., II, 326; СРУС, II, 59; СУН, 382; РСГГ, 263). Наприкінці ХХ ст. до змістового навантаження слова додано значення «особа, що належить до купецького стану» (СУМ, IV, 402). У сучасній українській літературній мові лексема *купець* має ще й таке тлумачення – «власник торговельного підприємства, особа, що займається приватною торгівлею»; застаріле «покупець» (ВТССУМ, 597); розмовне «купувальник» (СУМ 1, VII, 708).

Біблійні тексти містять значну кількість лексем на позначення професій. У Святому Письмі номен *כַּוֵּן* (*кгаврави*) є полісемійним. Ним фіксують фах коваля, ремісника, майстра, художника, різьбяра, столяра тощо (ЄЛС). Це пояснюємо вагомістю згаданих професій. Особливо – коваля по залізу, діяльність якого передбачала виготовлення не лише знарядь праці, а й зброї. Представників цієї професії згадано неодноразово: *ковалі по залізу* (Ісаї 41:7), *ковалі по міді* (3 Книга Царів 7:14), *ковалі по золоту і срібл* (Ісаї 40:19).

Лексему *кгаврави* українські перекладачі Біблії трактували як *коваль*: *Олександр, коваль, накоїв мені багато лиха; [нехай] Господь віддасть йому за його вчинками*, (2 Тимофія 4:14). Етимологічно лексема *коваль* походить від праслов'янського дієслова **kovati*, що своєю чергою постає від давньогрецького слова *τεκταίνειν* – «кувати» (ЕСУМ, II, 479). Слово добре відоме в українському мовному просторі ХVII ст. Воно мало значення майстра з металу (СУМ 3, I, 366). У ХХ ст. лексема стала полісемійною. Словосполука *холодний коваль* набула значення «слюсар», а *коваль* – «батько новонародженого на хрестинах»; назви поганого в ходьбі вола; комаха лускунчик; комаха таракан; «шматок сала, який дають найкращому гонщику берлин та плотів» (СУМ Гр., II, 260). Наприкінці ХХ ст. всі набуті значення втрачено, слово фіксують тільки в прямому значенні: «майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети» (СУМ, IV, 202; ВТССУМ, 550; СУМ 1, VII, 193).

І. Огієнко та І. Хоменко переклали номен *שׁוֹרֵץ* (*кгавравиш*) словом *слюсар*: *по виході царя Єхонії й матері царя та євнухів, князів Юди та Єрусалиму, і майстрів та слюсарів Єрусалиму* (Єремії 29:2). Вважаємо такий переклад не цілком виправданим. Лексема *слюсар* прийшла в українську мову через польську від німецького слова *slozzer* «слюсар» (ЕСУМ Ог., IV, 2280). Це слово почало вживатися в українській мові від XVII–XVIII ст. Варто зауважити: у лексикографічних джерелах зазначеного хронологічного відтинку окремо цього номену не виділено, однак його згадано в низці словникових статей (СУМ 3, I, 161). На початку XX ст. лексему *слюсар* вживали в тому ж значенні, що й слово *мосяжник*, майстер, який виготовляє з міді різні предмети (СУМ Гр., II, 448). Від середини XX ст. це значення занепало (СУН; РСВТ, 173; РСГГ, 1396). На сьогодні за словом зафіксоване значення «робітник, який обробляє метал ручним, або механізованим інструментом, а також складає, регулює, ремонтує машини та механізми» (СУМ 9, 385; ВТССУМ, 1347).

В іншому місці біблійного тексту І. Хоменко номен *кгавравиш* переклав словом *котляр*: *Олександр, котляр, накоїв мені багато лиха; [нехай] Господь віддасть йому за його вчинками* (2 Тимофія 4:14). Воно походить від праслов'янського *kotylъ* «казан». В українському мовному просторі слово має довгу історію і вперше зафіксована в XI ст. (Срезн., II, 1304). Побутує також у XVII–XVIII (СУМ 3, I, 180) та XX ст. (СРУС, II, 41; СУМ Гр., II, 293; СУН, 725). Ним продовжують послуговуватись у XXI ст. (СУМ 1, VII, 504). Очевидно, що в наведеному реченні, переклад вказаної лексеми словом *коваль* є більш вдалим. Оскільки слово *котляр* є синонімом до лексеми *казаняр* і означає особу, яка «робить казани або лагодить їх» (СУМ, IV, 70). Проте у наведеному реченні йдеться про коваля, без уточнення об'єкта промислу.

У Біблії слово *כֹּרֵם* (*кораме*) означає професію особи, яка вирощує виноград, переробляє і продає його (ЄЛС), тобто професію виноградаря й винороба. Воно походить від номену *כֶּרֶם* й означає товар, що продається. Починаючи з епохи енеоліту, вино широко використовували в харчуванні, медицині, культурних та релігійних ритуалах, а виноробство було одним із

рушіїв економіки. Не дивно, що чи не найбільш шанованим богом у дохристиянські часи був бог вина [44, 83].

Тема виноградарства й виноробства посідає значне місце на сторінках Біблії. Тут вино згадано як один з основних дарів Господа людині. Статус професії виноградаря у дохристиянському суспільстві та на початку нашої ери на сьогодні мало вивчений. У праці «Про сільське господарство» Луція Колумелла, датованої 42–65 рр., виноградарі – це поневолені особи, які все ж відрізнялися від рабів. Вони виконували відповідальну роботу, а тому мали певні преференції. За умов належного рівня професійності їхнє становище було кращим, ніж у рабів без професії [168, 39].

В українській мові аналізовану лексему перекладено словом *виноградар*. Воно прийшло зі старослов'янської мови, в яку потрапило шляхом калькування готського номену *weinagards*, де *wein* – означає *вино*, а *gard* – *сад* чи *місто*. На слов'янському ґрунті значення другого складника слова занепало і лексема сприймається як проста. Для означення особи певної професії до слова було додано іменниковий суфікс *ar* (ЕСУМ, I, 337). Номен уперше вживано у XI–XIII ст. у значенні «доглядач винограду» (Срезн., I, 261). Лексема функціонувала в XIV–XV ст. у тому ж значенні (ССУ, I, 175). У XVI–XVII ст. спостережено розширення смислового навантаження слова виноградар завдяки переносному значенню «проповідники Божого слова, душпастир» (СУМ 2, IV, 68). Упродовж XX ст. переносне значення у словниках не зафіксовано (РСГТ, 67; РСКЄ, 108), а зберігається тільки пряме – «той, хто вирощує, розводить виноград» (СУМ 1, 441; ВТССУМ, 143; СУМ 1, II, 356).

В українських перекладах Біблії слово *נִזְרָד* (*кораме*) здебільшого перекладено як *виноградар*. Йдеться про переклади Р. Турконяка та І. Хоменка: *Лише частину бідніших у краю лишив Невузардан, начальник охорони, виноградарями й хліборобами* (Єремії 52:16). Такий переклад відповідає семантиці аналізованої лексеми. І. Огієнко для вказаного давньоєврейського слова, обирає інший варіант. Він використовує слово *винарі*: *А з бідноти Краю начальник царської сторожі позоставив декого за винарів та за рільників*

(Єремії 52:16). Винар походить від *vinu*, яке вважають раннім запозиченням з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (ЕСУМ, I, 377).

Слово *винар* вживане в українській мові з XI ст. (Срезн., I, 259). Однак у подальших лексикографічних джерелах як окремий номен воно не фіксується. Сучасні словники трактують це слово як застаріле зі значенням «власник винної крамниці» (СУМ, I, 439); «той, хто займається виготовленням вина; винороб» (СУМ 1, II, 356). Вважаємо, що у наведеному реченні переклад лиш частково відображає значення першоджерела.

За Грецьким лексиконом Стронга слово *τραπέζιταις* (*трапеедзетаце*) означає професію особи, яка вимінювала гроші (ГЛС). Лексема є похідною від давнього грецького слова – *τράπεζα*. Спочатку так називали стіл для трапези під час банкету, а згодом – робоче місце людини, яка займалась обміном грошей.

В українському мовному просторі вказаній лексемі відповідають слова *міняльник* та *міняйло*. Вони мають праслов'янське походження й утворені від дієслів *měnjati*, *měniti*, пов'язаних із лексемою *měna* – зміна (ЕСУМ, III, 479). На початку XX ст. це слово зафіксовано у лексикографічних працях як «міняльник» (СРУС, II, 103; РСКЄ, 1046; СДМД, 82; РСІ, 240). Словники кінця XX – початку XXI ст. маркують його як розмовне та застаріле (ВТССУМ, 677; СУМ 4, 743, СУМ 1, 8, 1643). А *міняйло* – це той, хто займається розміном грошей чи обміном валюти; той, хто обмінює одні речі на інші (ВТССУМ, 677; СУМ, IV, 743; СУМ 1, VIII, 790).

У ролі семантичного відповідника слова *τραπέζιταις* (*трапеедзетаце*) П. Куліш вживає лексему *міняльник*: *так треба було оддати срібло моє міняльникам, і, прийшовши, взяв би я своє з лихвою* (Матвія 25:27). І. Огієнко вживає слово *грошоміни*, а у перекладі Біблійного товариства використано слово *грошімінйли*. Р. Турконяк та І. Хоменко скористалися словом *торговець*, а П. Морачевський – *купець*.

Лексикографічні джерела не фіксують лексеми *грошоміни* чи *грошімінйли*. Не цілком вдалим, на нашу думку, є й запропоновані Р. Турконяком, І. Хоменком і П. Морачевським відповідники *торговець*,

купець. Адже *торговець* – це «той, хто займається приватною торгівлею як професією; крамар», крім того, це слово має і негативну конотацію: «переносне і зневажливе лицемірна, безпринципна людина, що торгує совістю, своєю честю, переконаннями, талантом» (СУМ, X, 202). Однак старогрецьке слово *τραπέζίτης* (*трапеедзетаце*) виразно вказує на обмін грошей. Тож переклад П. Куліша є найкращим.

Один зі старозавітних сюжетів свідчить про десятичний церковний податок, започаткований Авраамом й узаконений Мойсеєм. Несплату таких податків вважали обкраданням Бога. У Новому Заповіті також багато йдеться про податки та фіскальних службовців. Описано навіть розмову Ісуса Христа й апостола Петра про згоду на сплату річного податку на храм та чисельні згадки про збирачів церковної десятини [259, 245].

Давньогрецьке слово *τελωναι* (*телонасе*), що позначає збирача податків (ГЛС), було перекладене такими лексемами: *митар*, *митник*. У П. Морачевського у низці фрагментів вжито слово *митарь* (за правилами тодішньої орфографії): *Два чоловіки прийшли в храм помолитися: один фарисей, а другий митарь* (Луки 18:10). Таке ж слово використав І. Хоменко: *А митар, ставши здалека, не смів і очей звести до неба, тільки бив себе в груди, кажучи: Боже, змилуйся надо мною грішним!* (Луки 10:13). Лексема *митар* має праслов'янське походження від іменника *myto* «податок» (ЕСУМ, III, 467). Історія фіксації слова в лексикографічних джерелах починається в XIX ст. (Желех., I, 440). У 20–30 рр. XX ст. зазначене слово – полісемійне. Крім звиклого значення «митник», подані ще й такі: «шахрай, махляр, дурисвіт; жмикрут; шолудивник, гнидця, горішник, дзвінець» (РСГГ, 1151). У сучасних словниках зафіксовано тільки значення «збирач мита» (ВТССУМ, 441) та «той, хто зазнає митарств» (СУМ 3, VIII, 1623).

Словом *митник* послуговувалися у своїх перекладах П. Куліш та І. Огієнко: *А коли не послухає їх, скажи Церкві; коли ж не послухає й Церкви, хай буде тобі, як поганин і митник!* (Матвія 18:17). Такий переклад треба вважати нормативним, оскільки за лексикографічними джерелами (СУМ IV,

721; ВТССУМ, 699; СУМ 1, II, 708), *митник* є літературним словом і позначає посадовця, який збирає мито. І. Огієнко підкреслював, що митників, тобто збирачів податків, населення, зазвичай, не шанувало, тож слово мало зневажливу конотацію. Однак уже за часів козаччини староукраїнське слово *мыто* втратило значення «податок», а відтак перестало носити негативне забарвлення. З того часу в Україні митом називали плату за право торгувати, включно з правом що-небудь разово продати на ринку чи базарі. Тож слова *митник* і *митар* «збирач податків» – абсолютні синоніми (ЕСУМ Ог., III, 51). Обидві лексеми походять від праслов'янського *myto*, відомого в українській мові з XIV–XV ст. (ССУ, I, 422).

В ієрархії державних монархічних посад особливе місце посідали особи, що відповідали за ведення різноманітної службової документації, стежили за функціонуванням канцелярії, за дотриманням протокольного регламенту, відповідали за зустрічі монарха з підданими, міждержавні візити, наглядали за веденням державного діловодства та кореспонденції, вели бухгалтерську та юридичну документацію, слідкували за збереженням архівних документів і діяльністю бібліотек тощо. У різні історичні періоди ці наближені до сюзерена васали називалися по-різному, але виконували ту саму функцію – забезпечували діяльність казенного механізму державного апарату. Нерідко із цього середовища виходили посадовці найвищих рангів та родова аристократія першого рівня (ЮЕ, IV, 720).

Найдавнішими єврейськими писарями вважають пророка Мойсея та священника Ездру. Перший уклав основні канони Тори, а другий відновив їх після втрати. Йдеться про період від XIV ст. до н. е. до V ст. до н. е. У Давній Греції та Римській імперії діловодством займалися вільні за статусом державні службовці [202, 179-184].

Старогебрейське дієслово *נצטן* (*завкар*) дослівно означає «змусити згадати». Здебільшого українські перекладачі це дієслово перекладали іменниками *літописець* або *писар*. Очевидно, спочатку це був чиновник вищого рангу, завдання якого полягало у вчасному та аналітичному інформуванні

монарха про важливі події, їхній запис, а також у дотриманні правил виконання придворного церемоніалу й у забезпеченні проведення аудієнцій (ЄЛС).

Кожен із згаданих авторів переклад давньогебрейського дієслова *завкар* здійснював по-різному. Так, І. Огієнко перекладає його іменником *канцлер*: *Еліхореф та Ахійя, сини Шіші, писарі. Йосафат, син Ахілудів, канцлер* (1 Царів 4:3); *Прийшов Еліяким, син Хілкійї, начальник палати, і писар Шевна, і Йоах, Асафів син, канцлер, із роздертими шатами, до Єзекії, і донесли йому слова великого чашиника* (2 Царів 18:37)

І. Хоменко переклав дієслово *קִנְיָן* (*завкар*) іменником *окличник*: *Еліхореф та Ахія, сини Шіші, писарі; Йосафат, син Ахілуда окличник* (1 Царів 4:3); *А Еліяким, син Хілкійї, що був над палацом, писар Шевна та Йоах, син Асафа, окличник, прийшли з роздертою одежею до Єзекії та й донесли йому слова головного підчашого* (2 Царів 18:37). Також І. Хоменко вжив словосполучення *генеральний писар*: *Пийшли до нього Еліяким, син Хілкійї, що доглядав палац, Шевна, секретар та Йоах, син Асафа, генеральний писар* (Ісаї 36:3). Р. Турконяк подавав цю лексему як *літописець*: *Еліареф та Ахія, син писаря Сави, літописець Йосафат, син Ахілуда* (1 Царів 4:3); *І ввійшов Еліякім, син Хелкія, економ, і Сомна, писар, і Йоас син Асафа, літописець, до Езекії, роздерши одяг, і сповістили йому слова Рапсака* (2 Царів 18:37).

Номен *канцлер* є запозиченням з латинської мови через німецьке *Kánzler* і веде коріння від слова *cancellarius* «секретар» (ЕСУМ, II, 367). Очевидно, І. Огієнко спирався на те, що лексема вживалась на території України в часи Речі Посполитої й означала осіб, які працювали в державній канцелярії. За лексикографічними джерелами, вона з'явилася ще раніше, приблизно в XI ст. (Срезн., II, 289). У XIV–XV ст. помітним є розширення її змістового навантаження. До наявного додано ще значення «охоронця печатки» (ССУ, I, 470), збережено до XVIII ст. (СУМ 3, XIV, 40), а далі й до XX ст. (РСКЄ, 695; РСГГ, 227; РСІ, 193). Наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. зафіксовано нові смисли цього слова. Воно стало позначати особу, що посідала при дворі монарха високі посади (охоронця державної печатки, керівника канцелярії

тощо); (СУМ 4, 91; ВТССУМ, 527; СУМ 1, VI, 726) «у деяких країнах – одне з найвищих державних звань, а також особа, що має це звання». Тож уважаємо переклад вказаного давньогебрейського номену словом *канцлер* не цілком конкретним, оскільки воно є ширшим за змістовим діапазоном.

Ужитий І. Хоменком переклад слова *קנצלר* (*завкар*) лексемою *окличник*, теж, очевидно, не цілком вдалий. Адже слово *окличник* означає «того, хто оповіщає кого-небудь про щось» (СУМ, V, 665). Лексема має праслов'янське походження від дієслова *klikati* – кричати, шукати. Вона відома в українському мовному просторі з початку XX ст. (СУМ Гр., III, 47). У XX ст. слово вживають рідше (СУН, 512; РСГГ, 358), а лексикографічні джерела кінця XX – початку XXI ст. фіксують його як застаріле, синонім до лексеми *оповісник* (ВТССУМ, 837; СУМ 3, XI, 2080).

Вважаємо, що найбільш вдалий переклад давньогебрейського дієслова *завкар* належить Р. Турконяку, який використав лексему *літописець*, що найточніше відповідає першоджерелу. Щодо етимології цього слова, то воно створене шляхом калькування грецького номену *chronographos* й означає будь-яку особу, яка описувала сьогочасні та ретроспективні події (ЕСУМ, II, 376). Ця мовна одиниця добре відома з XI ст. (Срезн., II, 78), у XIV–XV ст. (ССУ, I, 628) та XVII–XVIII ст. (СУМ 3, I, 413). На початку XX ст. вона не втрачає свого значення (РСКЄ, 932; СРУС, II, 84; РСІ, 226). Наприкінці XX – початку XXI ст. слово почало позначати того, хто укладав літописи у Київській Русі-Україні й того, хто послідовно описував певні події (СУМ, IV, 531; ВТССУМ, 623; СУМ 1, VIII, 251).

Разом із виникненням найдавніших держав сформувався інститут наглядців як посадових осіб, що контролювали й забезпечували виконання державних рішень. Важливість їхнього статусу засвідчує те, що сучасній науці відомі їхні посади, функціональні обов'язки, а подекуди й імена.

У давньому гебрейському суспільстві наглядачі виконували як державні, так і релігійні обов'язки з метою захисту його від деструктивних впливів. Наприклад, старозавітний Йосип радив єгипетському фараону призначити

наглядачів за нагромадженням запасів зерна для запобігання голоду в наступні неврожайні роки. Показовим є сюжет про царя Давида, який призначав багато придворних наглядачів для виконання військових і господарських справ.

Тож посадові обов'язки особи, названої давньогебрейським словом *נֹכְחֵד* (*навкеед*), були багатофункційними. Походження слова веде початки від дієслова *נָחַד*, що означає «веліти, звертати увагу, призначати». Таким міг бути наглядач вищого рангу, який відповідав за проведення громадських чи релігійних зібрань і здійснював контроль за використанням царської казни або був очільником особистої охорони монарха (ЄЛС). Водночас Святе Письмо наводить ще один приклад вживання цього слова майже з тим самим значенням. Це номен *γραμματεὺς* (*граматеус*). Так називали вченого чиновника в Давній Греції, писаря або секретаря (ГЛС).

На українському мовному ґрунті давньогебрейському *навкеед* та давньогрецькому *граматеус* відповідає лексема *наглядач*. Однак П. Куліш та Р. Турконяк переклали ці номени словом *писар*: *А як писар міський заспокоїв народ, то промовив: Мужі ефеські, яка ж то людина не знає, що місто Ефес то храмовий доглядач Артемиди великої й її образу, упалого з неба?* (Дії 19:35). Вірогідно, що зазначений переклад є неточним, оскільки в біблійному тексті йдеться про персону, що володіла значним суспільним впливом. Писар у новозавітні часи займався здебільшого переписуванням державних документів і великої влади не мав. Слово *наглядач* має праслов'янське походження від дієслова **ględěti* – «дивитися, шукати». Відомо, що в активний вжиток воно увійшло у XVII–XVIII ст. зі значенням «людина, що спостерігає» (СУМ 3, II, 452). У лексикографічних розвідках початку XX ст. зміну чи розширення значень не спостерігаємо (СУМ Гр., IV, 153; СУМЄН, 2009; СУН, 555; РСГГ, 394; СДМД, 137; РСІ, 361). Праці кінця XX ст. описують писаря як особу, що професійно займалася переписуванням паперів, писця або працівника штабної армійської канцелярії (СУМ, VI, 360). У словниках XXI ст. засвідчено такі значення: «службова особа, що відала діловодством коша Запорізької Січі», «посада в генеральному суді під час бойових походів в Україні XVIII ст.».

«службовець міської і розшукової поліції до XIX ст.» (СУМ 1, XII, 2349; ВТССУМ, 944).

Найбільш вдалим відповідником давньогебрейського *навкеед* вважаємо використану І. Огієнком лексему *наглядач*: *Господь тебе дав за священика замість священика Єгояди, щоб бути **наглядачем** у Господньому домі для кожного чоловіка, що божевільний і що вдає пророка, і даси його до в'язниці, а на шию кайдани надінеш* (Єремії 29: 26). У давньоримські часи наглядачем міг бути й високопосадовець, що стежив за виконанням справ державної ваги.

У Святому Письмі є ще одне не часто вживане слово, яке лише в певних контекстах можна трактувати як *наглядач*. Це – *пра́ктор* (*практор*) (ГЛС). Докладне вивчення значення вказаного номену показує, що воно означає статус судового виконавця, а навіть – прокурора й адвоката. Лексема походить від дієслова *пра́σσω*, первинне значення якої – «практикуватися». Згодом слово вживалося як професіоналізм зі значенням «робити, здійснювати, вимагати». Його семантичний обсяг розширився, позначаючи осіб, які беруть участь у судових засіданнях і відповідальні за виконання судових рішень.

Слово *пра́ктор* (*практор*) І. Огієнко перекладає лексемою *прислужник*: *Бо коли до уряду ти йдеш зо своїм супротивником, попильнуй з ним залагодити по дорозі, щоб тебе до судді не потяг він, а суддя щоб **прислужникові** не віддав тебе, а **прислужник** щоб не посадив до в'язниці тебе* (Луки 12:58). У перекладі того ж фрагменту інші автори вжили такі лексеми: П. Куліш та П. Морачевський – слово *слуга*, Р. Турконяк – *судовий виконавець*, І. Хоменко – *возний*.

Слово *прислужник* походить від спільнокореневого праслов'янського іменника *sluga* (ЕСУМ, V, 309). Українській мові лексема відома з кінця XIX ст. у значенні слуг, прислуги, когось услужливого (СРУС, III, 179; СУМЄН, 731; РСІ, 422). Наприкінці XX ст. цим словом називають: «того, хто служить, виконує обов'язки слуги у когось; хто виконує чийсь волю, прислужується кому-небудь; слугу в монастирі, церкві» (СУМ, VIII, 25). Сучасні словники фіксують ще один варіант значення лексеми: «зневажливе «той, хто виконує

чиюсь волю, прислужується кому-небудь, поплічник» (ВТССУМ, 1113). Зазначений номен не зовсім точно відображає об'єкт розповіді. Адже слугами вважалися залежні суспільні верстви, тоді як у біблійному тексті йдеться про особу судової адміністрації, що апріорі не могла бути такою. Слушний переклад, на нашу думку, здійснив Р. Турконяк, використавши словосполучення *судовий виконавець*. Воно характерне для української літературній мови від 20-х рр. ХХ ст. (СУМЄН, 643; СУН, 85). У лексикографічних матеріалах зазначено, що словосполучення означає службову особу, яка реалізує рішення суду за встановленими ним виконавчими листами (СУМ 1, 411; СУМ 1, II, 301).

І. Хоменко вжив слово *возний*. Уважаємо, що при такому перекладі порушено хронологічні межі біблійної оповіді. Етимологічно лексема є запозиченням від польського номену *woźny*, утвореного від слова *wozić* – возити. Йдеться про офіційного урядовця, який повідомляв судові вироки, оголошення, позови тощо (ЕСУМ, I, 416). В українській мові слово вживається, починаючи з XVI–XVII ст. (СУМ 3, IV, 185). Так називали особу, наділену поліцейською чи судовою владою (СУМ 3, I, 111). На початку ХХ ст. значення лексеми дещо модифікується: це – судовий приставний в судах та чиновник (СУМ Гр., I, 248; СУН, 139). У сучасних словниках номен кваліфіковано як історизм «судові урядовці у Польщі, Литовському князівстві й Україні до ХІХ ст.» (СУМ 1, 725; СУМ 1, III, 251).

У Святому Письмі слово *κιθαρῳδός* (*катхародас*) трапляється не часто. Слово кіфареда, або кифареда давньогрецького походження й означає музиканта та співака, що грає на кифарі, або кіфарі, рідко – китарі (ЄЛС). Воно походить від іменника *κιθάρα* – назви струнного щипкового музичного інструмента схожого на ліру, але коротшого й ширшого від неї.

Р. Турконяк, І. Хоменко та П. Морачевський замість іменника *кіфарист* вжили номен *гусяр*: *І я почув голос із неба, наче шум бурхливих потоків або як гуркіт великого грому; почув і голос, наче гусярів*, які грали на своїх гусях (Об'явлення 14:2). Слово походить від іменника *гуся*, який має праслов'янське

походження, пор.: *gōsli* – грати на музичному інструменті (ЕСУМ, I, 626). В українській мові слово відоме з XI ст. (СРУС, I, 171, СУМ Гр., I, 342; СУМЄН, 264; РСГГ, 116; РСІ, 102). У першій чверті ХХІ ст. гусярем називають музиканта, що грає на гусях, або співака, який акомпанує собі грою на них (СУМ 2, 198; ВТССУМ, 267; СУМ 1, III, 847). Уважаємо, що такий переклад є неточним, позаяк йдеться про інший музичний інструмент.

П. Куліш послуговується словом *кобзар*: *І голосу **кобзарів**, і співаків, і сопільників, і трубачів вже не буде більш чути у тобі, і вже жоден іскутник від жодного іскуства не знайдеться у тебе, й голосу млинового каменя не буде вже чути у тебе* (Об'явлення 18:22). Кобзарство заявило про себе лише в києворуську добу – в XI ст. [39, II, 680]. Тож переклад порушує хронологію описаних у Святому Письмі подій. Етимологічно слово *кобза* є запозиченням з турецької мови й походить від назви однострунної гітари *koruz* (ЕСУМ, II, 475). Номен починають вживати зі значенням «музикант» у XVI–XVII ст. (СУМ 3, XIV, 153). Наприкінці ХІХ ст. лексема й надалі побутує як «кобзар» (Желех., I, 353). У 20–30х рр. ХХ ст. крім значення «співак, який акомпанує собі грою на кобзі» слово зафіксовано із значенням «поет» (СУН, 358). Лексикографічні джерела ХХ ст. цього значення уже не засвідчують (СУМЄН, 358; РСГГ, 549; СУМ, IV, 200; ВТССУМ, 549). Сьогодні слово **Кобзар** ототожнюється з постаттю Т. Шевченка (СУМ 1, VII, 182).

3.2. Тематична група «назви посад»

У підрозділі проаналізовано слова *ліктор, паличники, поліційні слуги, виконавці, володар, значний, зверхник, старший, князь, намісник, правитель, воєвода, гетьман, староста, игемон, начальник, головний, провідник, вельможа, вождь, полководець, старійшина, шляхетний, старшина, отаман, урядовці, доглядач, дуки, цар, старші, сини, народність, видатні, ті, хто очолює, лицар, найманці, проконсул, староста, керівники, підсатрап,*

заступник, полководці, правителі, сатрап, представник, визначні, молодці, юдеї, уряд, фарисей, знатний, зверхник, пани.

Другою запропонованою до розгляду тематичною групою суспільно-політичною лексики є одиниці на позначення назв посад. Вони є близькими до першої – професійної, але містять певну відмінність. Назви посад – це адміністративний статус осіб. Їхнє службове становище передбачало неодмінне виконання певних обов'язків у державному, релігійному чи іншому організованому апараті монархічної суспільної конструкції. Вони отримували за це гроші чи інші преференції, тобто заробітну плату й пільги. У давні часи ці колишні слуги, а згодом наближені до монарха посадовці найчастіше виконували військову місію в армії та функцію нагляду в адміністраціях. Звідти веде початок уся монархічна титулатура. Найраніші державні службовці – це радше слуги-наглядачі за функціонуванням тієї чи тієї державної системи, а не безпосередні виконавці її вимог.

Серед розмаїття посад Римської імперії найбільш відомими були диктатори, магістрати, консули, претори, цензори, трибуни, едили, квестори, префекти, прокуратори тощо [126, 112].

У Святому Письмі слово *ραβδουχοι* (*грабдокгос*) не позначено високою частотністю. У часи царського Риму так називали слуг, що працювали серед глядачів під час проведення театральних вистав, ораторських виступів, гладіаторських боїв, державних і релігійних зібрань (ГЛС). Вони допомагали владі підтримувати громадський порядок. Згодом у республіканський період Римської держави *ραβδουχοι* (*грабдокгос*) називали посадовців – виборних управлінців, в обов'язки яких входило представництво та реалізація рішень вищих чиновників – магістратів.

Переважно їхні посадові обов'язки були пов'язані з наглядом за виконанням розпоряджень магістратів і судових вироків. Владу *ραβδουχοι* (*грабдокгос*) візуально репрезентували пучки в'язових чи березових прутиків, називаних фасціями, що дало, можливо, поштовх до виникнення слова фашизм. У часи імперського Риму ними ставали громадяни або увільнені раби, які

носили вишитий золотими нитками червоний одяг із прикріпленими до ремня фасціями, серед яких була й бойова сокира. Їх називали – ліктори [8, 72]. Український аналог слова *ραβδουχοι* (*грабдокгос*) – ціпаки. Йдеться про передвісників поліції – озброєних бойовими ціпами представників міської сторожі, що охороняла громадський порядок у середньовічному Львові [91, 285].

В українських текстах Святого Письма вказану давньогрецьку лексему перекладено словами *ліктор*, *паличники*, *поліційні слуги*, *виконавці*. І. Хоменко вживає слово *ліктор*: *Ліктори* донесли ці слова воєводам. А ті, почувши, що вони римляни, злякались (Дії 16:38). У цьому ж реченні П. Куліш, П. Морачевський та Українське біблійне товариство застосували лексему *паличники*. Як от: *Паличники* сповістили воєводам ці слова. Ті налякались, почувши, що вони римляни. І. Огієнко у тому ж уривку використав словосполучення *поліційні слуги*: Ці ж слова *поліційні слуги* донесли начальникам. А ті налякались, почувши, що римляни вони. Там же Р. Турконяк застосував слово *виконавці*: Ці слова *виконавці* сповістили воєводам. Ті ж, почувши, що вони римські громадяни, налякались.

Порівнюючи переклади слова *ραβδουχοι* (*грабдокгос*) вважаємо, що найбільш вдалим є варіант І. Хоменка, який вжив лексему *ліктор*. Вона має латинське походження від іменника *lictor*, який сягає корінням праїндоевропейського дієслова **leig*, що означає «зв'язувати» (ЮЕ, III, 792). В український мовний простір слово увійшло наприкінці ХХ ст. у значенні «особа у Стародавньому Римі, що супроводжувала і охороняла представників вищої адміністрації» (СУМ, IV, 514; ВТССУМ, 619; СУМ 1, VIII, 953).

Менш вдалим, на нашу думку, є переклад П. Куліша, П. Морачевського та Українського біблійного товариства, які вжили слово *паличники*. Воно з'явилося у лексикографічних працях на початку ХХ ст. Властиво тоді паличниками називали осіб низького соціального стану, які виконували функції наглядачів за порядком (Желех., II, 597). Тобто йдеться про слуг нижчого рівня, ніж *ραβδουχοι* (*грабдокгос*). Згодом слово втрачає вказане

значення. У сучасних словниках лексема *паличиник* має інше значення: «ряд комах, деякі з них є шкідниками культурних рослин; примарові» (ВТССУМ, 878).

Переклад словосполученням *поліційні слуги* теж вважаємо некоректним. Значення слова *поліція* як «правоохоронний орган» відоме з XVIII ст. воно набирає сучасного змістового наповнення. До того часу так могли називати будь-який адміністративний орган [223, 25]. Слово походить від латинського номену *politia*, що прийшов за посередництвом німецької мови й означав державу, а згодом безпековий орган (ЕСУМ Ог., IV, 85). Історія номена датована кінцем XIX ст. (Желех., II, 690). Наприкінці XX ст. слово поліція має значення «система особливих органів державного управління для охорони безпеки чинного ладу і встановленого порядку»; «система таких органів управління в тимчасово окупованих районах»; розмовне «будинки, приміщення, де розміщалися такі органи»; збірне «особи, які служать у таких органах»; «поліцаї» (СУМ, VII, 85; ВТССУМ, 1037).

Р. Турконяк скористався словом *виконавці*. Вважаємо, що ця лексема містить надто розлогу змістову палітру. В етимологічному розрізі слово походить від польського дієслова *wykonać* (ЕСУМ, I, 374). Семантична історія сягає кінця XIX ст. (Желех., I, 76). У першій чверті XX ст. зафіксовано його вживання в значенні виконавця дії (РСКЄ, 643). Наприкінці зазначеного століття *виконавцем* є: той, хто виконує яке-небудь завдання, здійснює що-небудь, технік, інженер, особа, яка безпосередньо керує будівельними або ремонтними роботами та відповідає за їхнє виконання, той, хто виконує музичний, літературний та інший твір або певну роль у театральній виставі, кінофільмі, особа, що виконує розпорядження якогось органу влади, службова особа, яка здійснює рішення суду за виконавчими листами (СУМ I, 411; ВТССУМ, 137). У сучасних лексикографічних джерелах зафіксоване ще одне значення слова: «особа, яка безпосередньо вчинила злочин» (СУМ I, II, 301).

Серед лексем, уживаних у біблійних текстах на позначення найвищих посадових статусів, виокремлюють номени загального верховного значення, що

мають ознаки службової діяльності. Слово *נָגִיד* (*навед*) характеризується полісемійністю, позначаючи монарха, державного адміністративного керівника, вищого духовного ієрарха, провідника релігійної секти, військового начальника, лідера племені тощо (ЄЛС).

В українських перекладах Святого Письма цей номен перекладено словами *володар, значний, зверхник, старший, князь*. Найчастіше І. Огієнко та Р. Турконяк вживають слово *володар*: *Цього часу взавтра пошлю до тебе чоловіка з Веніяминового краю, і ти помажеш його на **володаря** над Моїм Ізраїлевим народом, і він спасе народ Мій від руки филистимлян. Я бо зглянувся на народ Мій, бо голосіння його дійшло до Мене!* (1 Самуїла 9:16). Виявлено й інші варіанти перекладу авторства І. Огієнка. Він використовує субстантивованій прикметник *значний*: *І радився Давид із тисячниками та з сотниками, зо всіма **значними*** (1 Хроніки 13:1) та вживає слово *зверхник*: *Пінхас, син Елеазарів, був над ними колись **зверхником**, і Господь був із ним* (1 Хроніки 9:20). І. Хоменко при перекладі цього уривка – субстантивованій прикметник *старший*. В іншому фрагменті Святого Письма він вживає слово *князь*: *Тож і тепер скажи моєму слугі Давидові: Я взяв тебе з пасовиська, від овець, щоб ти був **князем** над моїм народом, Ізраїлем* (1 Хроніки 17:7).

Переклад Р. Турконяка та І. Огієнка слова *נָגִיד* (*навед*) лексемою *володар* є, на нашу думку, найбільш вдалим. Вона має праслов'янське походження від дієслова **volděti* – володіти, правити керувати (ЕСУМ, I, 419). Ця назва добре відома в українському мовному просторі ще з XI ст. (Срезн., I, 267). Її виявляємо в більшості лексикографічних джерел XIV–XV ст. в значенні того, хто очолює державу, власник майна, господар (ССУ, IV, 86). На відтинку XV–XVIII ст. збільшується семантичний обшир цього номена. Позначаючи ще й «керівника воєводства» (СУМ 3, III, 107). У XIX – початку XX ст. воно звужується до значення «власник» (Желех., I, 118). Наприкінці XX ст. так називають володаря або того, кому належить яка-небудь власність, власника чого-небудь, того, хто стоїть на чолі держави, краю, хто має владу над ким-небудь, чим-небудь, вільно розпоряджається кимсь або чимсь, того або те, що

має великий вплив на кого-небудь й що-небудь (СУМ Гр., I 250; СУН, 140; РСГГ, 87; СУМ, I 728; ВТССУМ, 201). У ХХІ ст. додається значення «той, хто володіє світом, який має великий вплив на сучасників, привертаючи до себе увагу своїми ідеями, діями» (СУМ 1, VI, 262).

Менш вдалими відповідниками вважаємо запропоновані І. Огієнком слова *значний* чи *зверхник*. Перше слово має праслов'янське походження від іменника *znakъ*, пов'язаного із *znati* – знати (ЕСУМ, II, 269). Значення видної і знаменитої особи слово набуває на початку ХV ст. (СУМ 3, 649). Лексикографічні джерела кінця ХІХ–ХХ ст. вказують, що *значний* – це досить великий за кількістю, розміром, величиною, чималий, який переважає звичайний рівень, ступінь, міру чого-небудь, який має неабияке значення, важливий, серйозний, відомий, знаменитий, видатний (Желех., I, 309; СУМ Гр., II, 172; СУМ 3, II, 1171). У першій чверті ХХІ ст. слово фіксують як застаріле, що позначає того, хто посідає високе суспільне становище, обіймає важливу посаду, впливового, знатного (ВТССУМ, 470).

Слово – *зверхник*, ймовірно, походить від праслов'янського **vьrxъ* (ЕСУМ, I, 360). В українській мові з'являється на відтинку ХV–ХVІІІ ст. у значенні «начальник» (СУМ 3, ХІ, 102). Словники фіксують вживання цього слова в тому самому значенні в ХІХ – на початку ХХ ст. (Желех., I, 287; СУМ Гр., II, 129; СУН, 303; РСГГ, 193). Наприкінці ХХ ст. номен *зверхник* позначає начальника та засвідчений як діалектизм (СУМ 3, 467). У сучасних лексикографічних джерелах лексема зафіксована зі значенням «керівник» (ВТССУМ, 445).

І. Хоменко вживає субстантивований прикметник *старший* та іменник *князь*. Ці слова добре відомі та широкоживані в українській літературній мові. Перше має праслов'янське походження від прикметника *starъjъ* – старий, давній (ЕСУМ, V, 398). В українському мовному просторі номен з'явився в ХІ ст. як полісемійний. Його вживали для позначення старшого за віком, старшого в часі, старшого за значенням, головного, головуючого, владного, знатного (Срезн., IV, 449). У ХІV–ХV ст. значення цього слова дещо звузилося: воно

вживається на позначення старшого за віком та старшого в феодальній ієрархії, а також як елемент шанобливого етикету (ССУ, II, 282). Наприкінці XIX – початку XX ст. лексему вживано в значенні «начальник» (Желех., II, 916; СУМ Гр., IV, 199). У кінці XX ст. слово дефінує того, хто прожив більше років, ніж інші; більший за віком серед кого-небудь; того, який стоїть вище за званням, посадою, чином, службовим становищем у порівнянні з ким-небудь, вищого за владою, значенням, важливістю; близького до завершення навчання, випуску (СУМ, IX, 665-666). Словники XXI ст. зазначають, що лексема уживається на позначення батьків на відміну від дітей, а також на позначення родичів, які мають більше років порівняно з іншими, який існував, був поширений раніше, ніж інший; у складі офіційних назв посад і звань; називає особу, що очолює яку-небудь групу людей, колектив або верховодить над ким-небудь (ВТССУМ, 1396).

Щодо вживання лексеми *князь*, то, за гіпотезою відомого українського історика М. Грушевського, цей монарший титул сформувався в VIII ст., що не відповідає хронологічним рамкам біблійного тексту римського періоду [20, III, 600]. Етимологічні джерела засвідчують: слово має праслов'янське походження, проте номен *kъnędzъ* є запозиченням з прагерманської мови (ЕСУМ Ог., II, 233). Фіксований початок його використання сягає XI ст. (Срезн., II, 1239, 1040). На відрізку XIV–XV ст. слово вживалось у значенні глави держави, князівства, титулу вельмож, бояр, старшини сільської громади у волоському праві (ССУ, I, 481). У XV–XVIII ст. так називали правителя князівства або області з родовим князівським титулом; слово було назвою титулу бояр, вельмож, глави держави, князівства, старійшин, зверхника, провідника (СУМ 2, XIV, 150). Наприкінці XIX ст. це слово теж зафіксовано в лексикографічних джерелах (Желех., I, 352). Початок XX ст. знаменував занепад деяких, актуальних в минулому, значень лексеми. Тож у словниках цього періоду воно засвідчене в двох значеннях: «правителі або особа княжого титулу»; «наречений» (СУМ Гр., II, 258; РСКЄ, 742; РСГГ, 743; РСІ, 201). У кінці XX ст. слово занотовано з позначкою *історичне*: у значеннях «голова

роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, вождь, а з розвитком феодалізму – «вождь війська та правитель князівства»; «спадковий або дарований титул»; та етнографічне «наречений, молодий» (СУМ, IV, 199). На початку XX ст. відбулось розширення значення лексеми. Додано смислове навантаження «людини високої гідності» (ВТССУМ, 549).

У Біблії слово *ἡγεμον* (*гегемон*) означає ватажка, вождя, намісника, правителя, напутника (ГЛС). Номен походить від дієслова *ἡγεμαι* – водити, пропускати. Так називали військово-політичних діячів і керівників провінцій, основною метою яких був контроль агресивно налаштованих осіб чи соціальних груп, здатних посягати на центральну владу, або розпочати війну [22, 246]. Для тлумачення цього старогрецького слова українські автори вжили лексеми *намісник, правитель, воєвода, гетьман, староста, игемон, старший*.

І. Огієнко та Біблійне товариство скористалися іменником *намісник*: *Мав же **намісник** звичай відпускати на свято народів в'язня одного, котрого хотіли вони.* (Матвія 27:15). Р. Турконяк та І. Хоменко вжили іменник *правитель*: *чи то **правителям**, ним посланим на кару лиходія́м і похвалу доброді́нцям* (1 Петра 2:14). П. Морачевський вжив слово *воєвода*: *І ти, Вифлеєме, земле Іудина, нічим не менша єси між державами Іудиними: бо з тебе вийде **воєвода**, що спасе народ Мій Ізраїля* (Матвія 2:6). У тому самому фрагменті П. Куліш – слово *гетьман*, крім того послуговувався словами *староста*: *По п'яти ж днях прийшов архиєрей і Ананія з старшими і з речником, Тертидом якимся, і озвались вони перед **старостою** проти Павла* (Дії 24:1) та *игемон*. Наприклад: *як промовив се, устав цар і **игемон** і Вереникия і ті, що сиділи з ними* (Дії 26:30). І. Хоменко та П. Морачевський застосовують субстантивований прикметник *старший*: *А перед усім тим наложать на вас руки і будуть гнати вас, і видаватимуть у синагоги і темниці, і поведуть перед царів і **старших** за имя Моє* (Луки 21:12).

Найбільш вдалим є варіант перекладу слова *ἡγεμον* (*гегемон*) лексемами *намісник* чи *правитель*, запропонованих І. Огієнком, Р. Турконяком,

І. Хоменком та Біблійним товариством. Обидва слова мають праслов'янське походження. Слово *намісник* походить від іменника *město* – місце (ЕСУМ, 3, 484), слово *правитель* – від слова *pravъ* – прямий, правильний, справедливий (ЕСУМ, 4, 550). Лексема *намісник* добре відома в українському мовному просторі, адже її вживання датовано XI ст. зі значенням наступника, спадкоємця, замісника, представника світської чи церковної влади, туземця (Срезн., II, 301). У XIV–XV ст. побутують такі значення: «у Великому князівстві Литовському це представник великого князя, який здійснював державну владу на якійсь території, помічник намісника, старости, митрополита, спадкоємець, наслідник, управитель» (ССУ, II, 19). На початку XX ст. так називали наступника приходського священника (СУМ Гр., II, 503; РСКЄ, 1313; РСІ, 265). Наприкінці XX – першій чверті XXI ст. *намісник* – це службова особа, яка від імені глави держави здійснює державну владу на якійсь території, помічник ігумена або довірена особа митрополита, заступник когонебудь (СУМ, V, 128; ВТССУМ, 724).

Лексема *правитель* походить від праслов'янського номену *pravъ* – правий (ЕСУМ, IV, 550). Словники фіксують полісемійний характер цього слова у XI ст. Воно означало рульового, кормчого, наглядача, наставника, правителя, направника (Срезн., II, 1344). Лексикографічні роботи наступних століть не занотовують цього слова. Воно фіксується лише наприкінці XIX ст. (Желех., I, 732; РСКЄ, 2276; РСІ, 450). У джерелах кінця XX–XXI ст. лексема *правитель* означає особу, що стоїть при владі в державі, країні чи якійсь її частині, той, хто править, керує ким-небудь, чим-небудь, керівник канцелярії (СУМ, VII, 503; ВТССУМ, 1101). Такий переклад відповідає первинному значенню вказаного давньогрецького слова.

П. Куліш вжив номен *игемон*. Ігемон – це архаїчне староцерковнослов'янське слово *игемонъ*, яке означає старшого чи владику. Воно походить від грецького слова *hegemon* «вождь, начальник області» – дериват від грецького дієслова *hegéomai* «іду попереду, веду» (ЕСУМ, II, 289). У XI ст. слово було активним в українській мові (Срезн., I, 1022). У XV–XIV ст.

воно культивується у значенні володаря, правителя (СУМ 3, XIII, 17; Желех., I, 321). У джерелах кінця XX ст. лексема *гегемон* позначає того, хто очолює щонебудь, є головною рушійною силою чогось, керівника, вождя (СУМ, II, 43; ВТССУМ, 227; СУМ 1, VI, 428).

Використання П. Морачевським слова *воєвода* надає оповіді національного колориту. Етимологічно воно проходить від праслов'янського *vojevoda*. Утворене з основ іменника *voj-(inъ)* – воїн та дієслова *voditi* – водити (ЕСУМ, I, 415). Лексема є архаїчною. Староукраїнською *воєвода* – «той, хто водить вояків». У давнину – «військовий старшина найвищого рангу» (ЕСУМ Ог., I, 240); відоме з XI ст. (Срезн., I, 280). У XIV–XV ст. – це титул правителів Молдовського князівства і його синів (ССУ, I, 185). У XV–XVIII ст. так називають воєначальника, воєводу, гетьмана, урядника, що представляє найвищу місцеву владу, правителя, намісника; у Польському королівстві і Литовській державі – намісник короля або великого князя (СУМ 2, IV, 157). На початку XX ст. слово зафіксовано у багатьох лексикографічних джерелах, що означає його активний вжиток (Желех., I, 116; СУМ Гр., I, 248; РСКЄ, 125; СУН, 139; РСГГ, 86; РСІ, 50). Наприкінці XX – першій чверті XXI ст. слово означає посаду, формується у Київській Русі-Україні та інших слов'янських державах й означає вождя, полководця, правителя міста, округу; у XVI–XVIII ст. у Польщі – керівника воєводства (СУМ, I, 723; ВТССУМ, 199).

Переклад цієї лексеми П. Кулішем словом *гетьман*, також надає національної конотації біблійній розповіді. Слово прийшло через польську мову з середньовісньонімецької і походить від німецького *Hauptmann* «начальник» (ЕСУМ Ог., I, 272). Уперше з'явилося в словниках в XI ст. (Срезн., I, 153). Продовжило існування на відтинку XIV–XV ст. (ССУМ II, 242). Джерела XV–XVIII ст. трактують це слово по-різному. Так називали головнокомандувача, найвищий військовий чин, гетьмана, отамана, а також це був титул найвищого адміністративного сановника й вибраного вождя козацького війська, найвищого наставника (СУМ 2, I, 207). Слово функціонувало в широкому вжитку від XVIII до 20–30-х рр. XX ст. (Желех., I,

139; СРУС, I, 45; СУМ Гр., I, 281; РСКЄ, 223; СУН, 162; РСГГ, 101; РСІ, 87). У кінці ХХ ст. лексему фіксують уже як полісемічний історизм: виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, з XVII ст. до 1764 р., керівник козацького війська та верховний правитель України, найвища військово-адміністративна та судова влада в Україні, головнокомандувач збройних сил Польсько-Литовської держави в XVI–XVIII ст. (СУМ, II, 58; ВТССУМ, 235). Сучасні лексикографічні джерела наводять не тільки значення лексеми *гетьман*: «голова утвореної в 1918 р. Української держави», але й «*коронного гетьмана*», якого призначав король Речі Посполитої, *наказного гетьмана*, який тимчасово обіймав посаду гетьмана, на яку його призначав уряд або обирала козацька старшина в Україні в XVII–XVIII ст., *польного гетьмана* – заступника коронного гетьмана, що перебував «у полі», керував незначними операціями, охороною кордонів» (СУМ 1, III, 547).

Інший, запропонований П. Кулішем варіант перекладу, – *староста* – також, на нашу думку, не є вдалим. Слово має праслов'янське походження від прикметника *starъ-jь* «старий, давній» (ЕСУМ, III, 497). Дослідження семантики цього слова здійснив І. Огієнко. За його твердженням, слово означає старшого над родом. Спершу номен означав керівника міського чи сільського управління, потім голову сільської громади. Згодом слово набирає нових значень: виборного керівника певної групи людей, студентської групи та особи, яка сватає жениха нареченій чи наречену женихові (ЕСУМ Ог., IV, 306). Лексема з'являється в українському мовному просторі в XI ст. й означає старця, старого, представника міського виборного уряду, управителя, опікуна, спостерігача, старосту в монастирі, власника староства, маєтку, старосту, главу, старійшину (Срезн., III, 497). У XIV–XV ст. *староста* – це урядовець, керівник адміністративної одиниці в Польщі, представник короля, який очолював окрему адміністративно-територіальну одиницю у Великому князівстві Литовському, представник княжого управління. Паралельно так називали начальника центрального управління галицько-волинськими землями, що входили в склад Польщі (ССУ, II, 381). На початку ХХ ст. зафіксовано такі

значення слова: начальник староства, воєводства; начальник уїзду на території Галичини; сільський староста, сват (СУМ Гр., IV, 199; РСІ, 519; СДМД, 215). Наприкінці ХХ – почату ХХІ ст. староста – керівник місцевого міського чи сільського управління або самоврядування в Україні, Польщі та в Литовському князівстві у ХV–ХVІІІ ст.; війт у підпольській західній Україні; голова повіту й сільської громади; виборна або призначена особа для ведення справ якого-небудь громадського колективу, товариства; особа, що сватає жениха нареченій або наречену женихові (СУМ, ІХ, 662; ВТССУМ, 1386). Тож вказаний варіант перекладу вважаємо не цілком коректним, як і використання І. Хоменком та П. Морачевським слова *старший*, про що вже йшлося в нашому дослідженні.

У Святому Письмі давньоєврейський номен *ʿṣr* (*сар*) має багато значень. У суспільному вимірі він вказує на посаду регіонального правителя, у військовій лексиці означає посаду командира, у релігійному значенні часто позначає головного ангела, у біблійних текстах – начальника, правителя, чиновника, очільника (ЄЛС). Слово походить від давньоєврейського дієслова *ṣar* – панувати, правити. В українських біблійних текстах ХІХ–ХХ ст. воно перекладається різними номенами: *зверхник, начальник, головний провідник, провідник, вельможа, князь, гетьман, вождь, полководець, старійшина, шляхетний, головний провідник, старшина, отаман, урядовці, доглядачі, дуки*.

У більшості фрагментів лексему *ʿṣr* (*сар*) І. Огієнко переклав словами *зверхник* чи *начальник*. Перший номен є в Книзі Суддів: *І передав їх Господь у руку Явіна, царя ханаанського, що царював у Гацорі. А зверхником його війська був Сісера, і він сидів у Хорошет-Гагтоїмі* (Суддів 4:2). Другий номен – у Книзі Буття: *А Господь був із Йосипом, і прихилив до нього милосердя, та дав йому милість в очах **начальника** в'язничного дому* (Буття 39:21). Рідше автор перекладу використовує й інші слова, на зразок *головний провідник*: *І склали умову вони в Беер-Шеві. І встав Авімелех та Піхол, **головний провідник** його війська, і вернулись вони до краю филистимського* (Буття 21:32) та *провідник*: *І послушався Бен-Гаддад царя Аси, і послав **провідників** свого війська на Ізраїлеві міста, та й побив Іййона, і Дана, і Авела, Бат-Мааху, і всього*

*Кінерота та всю землю Нефталимову (Буття 15:20). Іншим прикладом перекладу автора є слова вельможа та князь: І встали моавські **вельможі**, і прийшли до Балака та й сказали: Відмовив Валаам піти з нами (Числа 22:14). І дати цю одежу та цього коня на руку котрогось із старших **князів** царевих. І нехай зодягнуть того чоловіка, якому цар жадає честі, і нехай возять його на коні на міській площі, і нехай кличуть перед ним: Так робиться мужеві, якому цар жадає честі! (Естер 6:9).*

Зрідка І. Огієнко вживає слова *гетьман* та *вождь*. Перше слово використано в Книзі Йова: *При кожному розі кричить він: І-га! і винюхує здалека бій, грім **гетьманів** та крик (Йова 39:25).* Друге – в Книзі Ісуса Навина: *І сказав вождь Господнього війська до Ісуса: Скинь взуття своє з своїх ніг, бо це місце, на якому стоїш ти, святе воно! І зробив Ісус так (Навина 5:15).*

Різні відповідники номену 'רש (sar) виявляємо в перекладі Р. Турконяка. Серед них – *полководець, старійшина: Ім'я його жінки – Ахіноом, дочка Ахімааса. Ім'я **полководця**: Авенир, син Нура, син родича Саула (1 Самуїла 14:50); Тоді Валак знову послав **старійшин** – у більшій кількості й поважніших за тих (Числа 22:15).* Поряд із цим, характерним для Р. Турконяка є вживання субстантивованого прикметника *шляхетний: Хто не застидався присутності **шляхетного**, і не вміє честь віддати мужам, пошанувати їхнє обличчя (Йова 34:19).*

І. Хоменко перекладає слово 'רש (sar) так само як згадані перекладачі, однак подає й нові варіанти. Він використовує слова *старшина* та *отаман*: *Втерляла розум **старшина** цоанська, **старшина** нофська збилася з глузду; звели Єгипет з дороги начальники їхніх родів (Ісаї 19:13); Цей зібрав навколо себе людей і став **отаманом** ватаги, саме тоді, як Давид побив араміїв. Резон завоював Дамаск і осівся там та й царював над Дамаском (1 Царів 11:24).* Зрідка автор використовує такі семантичні відповідники: ***урядовці**, доглядачі й дуки. Наприклад: А ось які були в нього старші урядовці: Азарія, син Цадока, священик. І поставлено над ними **доглядачів** при роботах, щоб допікати їм новими тягарами; і будували вони фараонові міста-зернохновища Пітон і*

Рамсес. (Вихід 1:11). Криниця, що копали дуки, князі народу рили берлом та жезлами. З пустині ж двинулися до Маттани. (Числа 21:18).

Отже, переклад давньогебрейського номену *רִשָּׁא* (*сар*) є дуже різноманітним. Однак не всі відповідники корелюють зі значенням лексеми, що становила об'єкт перекладу. І. Огієнко використовує слово *зверхник*. Більш коректним, на нашу думку, є використання слова *начальник*. Лексема має старослов'янське походження від слова *начальникъ* – начальник, зачинатель. Утворена від номену *начало* – «початок, влада» (ЕСУМ, IV, 53). Слово відоме з XI ст. (Срезн., II, 296, 348). Упродовж XIX – початку XX ст. вживалось у тому самому значенні (Желех., I, 499; СУМ Гр., II, 532; РСІ, 274; СДМД, 93; РСГГ, 1463). У XX та на початку XXI ст. воно позначає особу, яка очолює що-небудь, керує кимось, завідує чим-небудь (СУМ, V, 234; ВТССУМ, 745; СУМ 1, X, 77).

Одним із варіантів перекладу є слово *провідник*. Етимологічно походить від праслов'янського дієслова *vesti* «вести» (ЕСУМ, I, 364) і має значення «керівник» (ЕСУМ Ог., IV, 128). Лексема з'являється в українському мовному просторі в кінці XIX – на початку XX ст. (Желех., II, 767; СУМ Гр., III, 459; РСГГ, 224; РСІ, 427). Наприкінці XX ст. вона набуває нових значень. Слово називає того, хто вказує дорогу в незнайомій місцевості; працівника залізничного транспорту; того, хто пропагує які-небудь ідеї, погляди; організатора, керівника чого-небудь; того, кому належить провідна, основна роль у чому-небудь; тіло, речовину, які проводять тепло, звук, електрику; частину стовбура дерева, від якої відходять основні бічні гілки (СУМ, VIII, 134). У XXI ст. так називають того, хто супроводжує туристів, екскурсантів, знайомлячи їх із визначними пам'ятками місцевості, мистецтва, гіда; те саме що верховода, ватажок (ВТССУМ, 1145).

Застаріла лексема *вельможа* – не зовсім коректний вибір. У біблійні часи таких посад й статусів не існувало. Етимологію та семантичний розвиток цього слова вивчав І. Огієнко, на думку якого, *вельможа* – це високопоставлена особа. Лексема утворилась шляхом складання номенів: *вель*, *веле* – багато і *можа* – могти; дослівно – той, хто багато може. Очевидно, первинне значення

було абстрактним, але згодом «набуло реального значення у відношенні до людини» (ЕСУМ Ог., I, 207). Внаслідок пізнішої контамінації зі словом *mōžь* – муж, лексема набула значення «великий муж». В українській мові зазнало польського впливу (ЕСУМ, I, 348). В українському мовному просторі відоме з XI ст. (Срезн., I, 240). У згаданому значенні слово зафіксовано в лексикографічних джерелах XIV–XV (ССУ, I, 162), XV–XVIII (СУМ 3, III, 222) та XX–XXI ст. (Желех., I, 16; СУМ Гр., I, 133; СУН, 66; РСГГ, 57; РСІ, 38). Сьогодні слово зафіксоване як *застаріле* зі значенням «знатна й багата особа, яка обіймає високу державну або придворну посаду», або як *іронічне* «пихата, чванлива людина» (СУМ, I, 324; ВТССУМ, 120; СУМ 1, II, 127).

Доречним відповідником вважаємо застосоване І. Огієнком слово *вождь*. *Вожь* – східнослов'янський рефлекс праслов'янського **vodjь*, утворений від дієслова *voditi* – водити. Форма *вождь* сформувалася під впливом церковнослов'янської мови (ЕСУМ, I, 416). В українській мові відоме з XI ст. (Срезн., I, 281). Уживане воно й у XIV–XV ст. (ССУ, I, 185). У XV–XVIII ст. має кілька значень: провідника, керманича, глави (СУМ 2, IV, 163), Згодом воно починає означати того, хто веде невідомим дорогами або хибним шляхом; «того, хто очолює певну групу людей» (СУМ 3, III, 164; Желех., I, 116; СРУС, I, 88; РСКЄ, 126; СУН, 139; РСВТ, 28; РСІ, 51). Наприкінці XX та на початку XXI ст. фіксується зі значенням керівника війська, племені; ідейного і політичного очільника громадського руху, партії, класу; керманича (СУМ 1, 724; ВТССУМ, 199; СУМ 1, II, 248).

Свій варіант перекладу лексеми *צָר* (*сар*) – *полководець* – подає Р. Турконяк, яка відома з кінця XIX ст. (Желех., II, 690). У XX – першій чверті XXI ст. позначає воєначальника, який керує оперативно-стратегічними військовими з'єднаннями (СУМ VII, 87; ВТССУМ, 1037). Такий переклад не можна вважати точним, позаяк не зовсім корелює із значенням розглянутого давньоєврейського слова [25, 15].

Ще одним варіантом перекладу є номен *старійшина*. У лексикографічних працях слово постає лише наприкінці XX ст., позначаючи голову первісної

громади, який обирався з-поміж старших і впливових її членів, найстарішого та найавторитетнішого члена якого-небудь товариства, колективу, об'єднання (СУМ IX, 657). Словники початку XXI ст. фіксують ще й значення «рада лідерів політичних партій, що входили в державну думу у дореволюційній росії; орган сесій Верховної Ради СРСР; конференцій, з'їздів у Радянському Союзі (ВТССУМ, 1396).

Не коректним вважаємо запропонований Р. Турконяком відповідник *шляхетний*. Це запозичення польського іменника *szlachta*, який походить від давньоверхньонімецького номену *slahte* «рід, плем'я» (ЕСУМ, V, 443). Субстантивований іменник означає високоморальну, щедру, благородну людину (ЕСУМ Ог., IV, 514). Словники XIV–XV ст. фіксують значення цього номена «форма титулування шляхти» (ССУ, II, 561). На початку XX ст. слово позначає когось благородного, шляхетного (СУМ Гр., IV, 504). Наприкінці цього століття так називали особу аристократичного походження з високими моральними якостями і отримала добре виховання (СУМ XI, 495). У XXI ст. слово вживають для опису того, що властиве шляхті, аристократам, такого, як у шляхти, аристократів, належного шляхті, аристократам, який відзначається витонченістю, досконалістю, елегантністю, вишуканістю (ВТССУМ, 1627). Однак об'єкт перекладу – номен *יָרֵךְ* (*сар*) – не містить у собі таких значень.

І. Хоменко, перекладаючи давньогебрейський номен *יָרֵךְ* (*сар*), скористався словом *старшина*. Як ми вже зазначали, слово має праслов'янське походження й веде початки від прикметника *starъ-jь* «старий, давній» (ЕСУМ, V 398). У словниках початку XX ст. засвідчено такі значення: «начальство, волосний старшина», а також назва «король трэф при грі в цигана» (СУМ Гр., IV, 199; РСІ, 519). За визначенням лексикографічного джерела кінця XX ст., цей номен означає керівну заможну привілейовану верхівку козацтва, офіцерський чин у козацьких військах, військове звання тощо (СУМ III, 666). На початку XXI ст. семантичний обсяг цієї лексеми змінюється. Вона позначає привілейовану верхівку; старше військове звання; виборну особу, що керувала, відала справами якого-небудь колективу, особу, що обіймала яку-небудь

керівну посаду взагалі; начальника; службову особу селянського громадського управління до XX ст.; старшого командира у козацьких військах у XVII–XVIII ст. (ВТССУМ, 1396). Як бачимо, вживання вказаної лексеми виходить за хронологічні межі описуваних подій.

В іншому місці перекладу автор використовує слово *отаман*. Номен означає провідника, старшого й походить від тюркського слова *ataman*, де *ata* – батько, *man* – великий, старший. Отаманом називали старшого в козацькому курені, старшого провідника (ЕСУМ Ог., III, 405). Лексема відома з XI ст. (Срезн., I, 231). У XIV–XV ст. це «виборний сільський старшина, представник сільської громади у Руському праві» (ССУ, I, 156). У XIX ст. зафіксоване використання цього слова в українській літературній мові (Желех., I, 583). У наступному столітті лексема позначає командувача війська; начальника артілі; отамана чумаків, косарів, риболовів, прикажчиків, пастухів (СУМ Гр., III, 74; РСГГ, 11; РСІ, 8). Наприкінці XX ст. зафіксоване значення «виборний або призначений ватажок козацького війська; представник козацької адміністрації у населених пунктах України в XVII–XVIII ст.; начальник козачих військ і поселень, що виконував військові, поліцейські та адміністративні функції; керівник нерегулярного війська» (СУМ, V, 801). У словниках XXI ст. засвідчено ще значення верховоди військових формувань у роки громадянської війни; того, хто очолює яку-небудь виробничу та іншу групу людей, сільського; старости на Правобережній Україні і в Галичині (ВТССУМ, 865). З подальшим культивуванням слова з'явилися значення: «штаб-офіцерське (старшинське) військове звання в українських військових формуваннях початку XX ст.», як історизм – «ватажок, керівник, виборна службова особа в Запорозькій Січі XVI–XVIII ст.»; «курінний отаман; наказний; ватажний отаман в Україні в XVII–XVIII ст.» (СУМ 1, XI, 560). Тож вважаємо, що вживання і лексеми *старшина*, і номена *отаман* руйнують хронологічні рамки біблійної розповіді.

Більш доречним є використання близьких за значенням слів *урядовці* та *доглядачі*. Перше слово походить від праслов'янського *urědъ*, що прийшло в українську мову під впливом польської (ЕСУМ, VI, 45). Уперше слово

зафіксовано в словнику XIV–XV ст. в значенні особи, яка виконувала певні службові обов’язки в адміністративних та службових органах (ССУ, II, 483). Засвідчене воно і в лексикографічних джерелах XIX ст. (Желех., II, 1015; РСГГ, 1040; РСІ, 589). У XX–XXI ст. означає службову особу, чиновника (СУМ Х, 484; ВТССУМ, 1515; СПЛе, 297).

Інша лексема – *доглядачі* має праслов’янське походження, утворене від дієслова *gleděti* «шукати, стежити» (ЕСУМ, I, 532). Семантичне дослідження показало, що слово з’являється на відтинку XV–XVIII ст. у значенні «спостерігач» (СУМ 3, VIII, 80). До початку XXI ст. воно вживане в значеннях: «особа, яка доглядає за ким-небудь, чим-небудь; «службовець, який наглядав за чим-небудь, завідував чимсь» (Желех., I, 192; СУМ Гр., I, 407; СУН, 200; РСГГ, 141; СУМ II, 340; ВТССУМ, 311; СУМ 1, IV, 331). На нашу думку, обидва слова – *урядовці* та *доглядачі* – мають таку семантику, яка наближено відображає зміст першоджерела.

Не досить вмотивованим є використане І. Хоменком слово *дуки*. Воно є запозиченням з італійської чи французької мови й походить від номену *duca* «вождь» (ЕСУМ, II, 143). Слово маловживане. Його культивування починається в XX ст. Так називали знатного господаря, багача (СУМ Гр., I, 453; СУН, 127) або красиву жінку (СУМЄН, II, 125). У словниках XX ст. позначене як застаріле і називає багату людину, багача, багатія (СУМ 2, 433; ВТССУМ, 331; СУМ 1, IV, 503).

На позначення особи монаршого рангу досить часто вживали слово *𐤠𐤍𐤕𐤕* (*навсее*). Дослівно цей номен можна перекласти як *князь, вождь, правитель* (ЄЛС). Зазначені автори трансліювали його значення різними лексемами – *цар, князь, начальник, старші, старшина, сини, старійшина, володар, народність, вождь, видатні*, або описовою формою *ті, хто очолює*. Слово *𐤠𐤍𐤕𐤕* (*навсее*) походить від полісемійного арамейського дієслова *𐤍𐤕𐤕* (*наса*), характеризуючись такими значеннями: *нести, занести, підносити, підвестися, підноситися, брати, забрати, підіймати, підтримувати, підійматися, піднятися, підтримувати, допомагати, сприяти, бажати, терпіти, прощати*.

Щодо етимології дієслова נָשָׂא (*наса*) існує кілька версій. Перша – це аккадійське походження від лексеми נָשַׁם (*нашум*), що означала *нести, підтримувати, терпіти*. Друга – арабське походження від дієслова نَسَا (*насуа*), що перекладається як *відносити, відкладати*.

Основою смислового навантаження цього значення була семантика слова *нести*. З історичного погляду така етимологічна конструкція може бути виправданою, позаяк базою формування слів скерованих для називання близьких до монархів посадових осіб й тих, які згодом ними ставали, був процес щоденного обслуговування сюзеренів, а часто – носіння їхніх військових, або інших титулярних обладунків. Це зближувало представників найвищих соціальних еліт із тими, які їм щоденно прислужували. Унаслідок такого зближення сервісний персонал поступово набирал ознак вищого соціального статусу і входив до титулярного складу [84, 111].

Вірогідно, такі самі етапи семантичного розвитку характерні й для давньогебрейської лексеми נָשַׁם (*навсее*). Тому смисловий діапазон в українських перекладах Святого Письма XIX–XX ст. був таким широким. І. Огієнко номен נָשַׁם перекладає переважно словом *начальник*. Зокрема: *то приносили Ізраїлеві **начальники**, голови домів своїх батьків, вони **начальники** племен, вони ті, що стояли над переліком* (Числа 2:7). Менш вживаним було слово *старші*, яке автор використав: *Тоді Соломон зібрав усіх Ізраїлевих **старших** та голів племен, керівників батьківських домів Ізраїлевих синів, до царя Соломона до Єрусалиму, щоб перенести ковчега Господнього заповіту з Давидового Міста, воно Сіон.* (1 Царів 8:1).

Р. Турконяк здебільшого використовував слово *старійшина*: *І порахував Мойсей з Ароном та ізраїльськими **старійшинами** синів Каата за їхніми племенами, за їхніми родами по батьківській лінії* (Числа 4:34). Разом з тим, автор нерідко вдається й до слова *володар*: *І Я, Господь, буду їм за Бога, а Давид – **володарем** посеред них. Я, Господь, сказав!* (Єзекії 34:24).

Слово *народність* вжито у фрагменті: *А ось, вислухав Я тебе про Ізмаїла. Ось, поблагословив Я його, тож побільшу його і дуже розмножу його. Він*

породить дванадцять **народностей** – зроблю його великим народом. (Буття 17:20). Номен **вождь** наявне в реченні: *Бо вони підступно виявляють ворожість до вас, так як підступно чинили з вами через Фогора і через Хасві – дочку мадіямського **вождя**, свою сестру, яка була вбита в день пошесті через Фогора.* (Числа 25:18). Описову конструкцію *ті, хто очолює* виявляємо у фрагменті: *Тоді Соломон скликав для зустрічі старійшин Ізраїля, усіх князів племен і **тих, хто очолює** родини синів Ізраїля по батьківській лінії до Єрусалима, щоб перенести ковчег Господнього завіту з міста Давида (це Сіон).* (2 Хронік 5:2). У перекладі слова דָּחִיזָה I. Хоменко перекладає переважно як князь. Наприклад: *Тож перелічили Мойсей та Арон і **князі** громадські синів Кегата за родинами їхніми та за батьківськими домами їхніми* (Числа 3:34).

Менш вживаний субстантивований прикметник **видатні**. Автор використовує його в Книзі Виходу: *Шостого ж дня вони назбирали манни вдвоє, по два омери на кожного. Прийшли всі **видатні** в громаді та й оповіли про це Мойсеєві.* (Вихід 16:22). Ще одним варіантом перекладу є слово **старшина**: *Та Мойсей покликав їх. Тоді Арон і всі **старшини** громадські повернулись до нього, й він розмовляв з ними* (Вихід 34:31).

I. Хоменко перекладає аналізоване слово лексемою **цар** у фрагменті: *вони бо по-ворожому вчинили, підступно обдуривши Пеором та Козбі, дочкою мідіянського **царя**, сестрою їхньою, вбитою під час мору з-за Пеора* (Числа 25:18). Зрідка I. Хоменко вживає слово **старші** : *Усі ці сини Ашера, голови батьківських домів, добірні люди, хоробрі вояки, **старші**. Вони були внесені у військові списки, для війни, числом 26 000 чоловік* (1 Хроніки 7:40). Слово **сини** автор використовує лише в Книзі Чисел: *Скажи синам Ізраїля і візьми від них по палиці, від кожного покоління, від князя кожного покоління, дванадцять палиць. І на палиці кожного напишеш його ім'я.* (Числа 17:6).

З погляду проблеми відповідності/невідповідності тексту перекладу лексеми דָּחִיזָה (навсее), то вповні доречним треба визнати запропоноване

I. Огієнком слово **начальник**. Семантичну характеристику цієї лексеми подано вище. Вона відповідає первинному значенню біблійного номену. Поряд із цим,

він використовує слово *старші*. Однак, вважаємо, що ця вже аналізована лексема, належно не відображає соціального статусу біблійного персонажа.

Р. Турконяк номен *זקן* перекладає такими словами: *старійшина*, яке автор вживає найчастіше. Цей переклад вважаємо коректним (етимологічний та семантичний аналіз цієї лексеми здійснений раніше). Друге – *володар*, що теж, на нашу думку, відповідає семантиці розглядуваного слова. Третє – *народність* – має, ймовірно, праслов'янське коріння: виникло на ґрунті іменника *rodъ*, пов'язаного з дієсловом *rosti* «рости» (ЕСУМ, IV, 88). Український мовний простір знає це слово з XIX – початку XX ст. (Желех., I, 490; СУМ Гр., II, 516; РСГГ, 162). Наприкінці XX – у першій чверті XXI ст. лексема позначає історичну форму спільності людей, яка утворилась із племені, передує нації та ґрунтується на спільності мови, території, економічних зв'язків, культури (СУМ, V, 176; ВТССУМ, 733). *Народністю* ще називають втілення в художніх образах ідей, почуттів і прагнень народу (СУМ 1, IX, 667). Однак обраний номен перекладу не несе в собі значення «керівник», а тому вважаємо, що його вживання є недоцільним. Четверте слово – *вождь* підібрано вдало. П'ята описова форма – *ті, хто очолює* також, на нашу думку, є правильним вибором. Адже очолювати – означає бути на чолі кого-небудь, керувати кимсь, чимсь (СУМ, V, 835; ВТССУМ, 871). Тож ідеться про керівну особу, що відповідає змісту первинного давньогебрейського слова.

І. Хоменко для перекладу номену *זקן* використовує лексему *князь*. Такий переклад є не зовсім доречним, оскільки не відображає статусну сутність біблійного номена. Етимологічну і семантичну характеристику цієї лексеми здійснено вище. Не можна вважати вмотивованим і переклад субстантивованим прикметником *видатні*. Слово є похідним від лексеми *видаватися*, можливо, зумовлене польським впливом (ЕСУМ, I, 370). Лексикографічні джерела XX–XXI ст. дають ширший опис лексеми. Зазначено, що видатним є той, хто виділяється серед інших якими-небудь надзвичайними рисами, якостями, особливостями (СУМ, I, 384; ВТССУМ, 133; СУМ 1, II, 254). Однак це значення з біблійним не збігаються. У Святому Письмі йдеться про особу

вищого суспільного стану, а не про індивіда з особливими вміннями. Недоцільним є й вживання вже аналізованого слова *старшина*.

Ще одним варіантом перекладу є слово *цар*. Номен походить від власного римського імені *Caesar*, яке стало монаршим титулом – *Keisar*. Згодом з'являється старослов'янська лексема *цѣсарь*, а від неї – стягнена форма *цар*. (ЕСУМ Ог., IV, 464). В українській мові номен зі значенням *цар* відомий з XI ст. (Срезн., III, 1433). Наприкінці XIX–XX ст. словники фіксують назву рослини з цим компонентом – «цар-зілля» (Желех., II, 1050; СУМ Гр., IV, 424; РСГГ, 582). Наприкінці XX ст. слово набуває інших значень та називає володаря якої-небудь країни; титул монарха; повновладного господаря над ким-небудь, чим-небудь; розпорядника; недалеку, несерйозну чи безсоромну, знавіснілу людину й того, який підпорядковує навколишніх своєму впливу або переважає всіх чим-небудь. У сполученні з іншим іменником характеризує його як щось виняткове, найголовніше серед інших (СУМ, XI, 180; ВТССУМ, 1579). Для перекладу слово є умовно допустимим, позаяк зберігає семантику на позначення посадової особи, яка має найвищу владу.

Не є коректним застосування слова *син*. Старослов'янське *сынъ* має індоєвропейський корінь *su* «чинити нащадків, подовжувати рід» (ЕСУМ Ог., IV, 254). В українському мовному просторі слово відоме з XI ст. із значенням «кожна людина по відношенню до свого батька, матері»; «ймення другої особи святої Трійці»; «нащадок, який належить сім'ї, роду, племені»; «назва молодшого князя»; «той, який відбувається від кого або від чого»; «який має найближчий зв'язок з чимось»; «син духовний» (Срезн., II, 872–873). У лексикографічних джерелах XIX–XX ст.. (СУМ; Гр., I, 12; СУМ, IX, 178) згаданому слову властиві такі значення: особа чоловічої статі стосовно своїх батьків; ласкаве звертання батьків до сина; нащадок, молоде покоління; ласкаве звертання літньої або дорослої людини до молодого за віком чоловіка, юнака, хлопчика; людина чоловічої статі щодо свого духівника або особи духовного сану; людина чоловічої статі, що виступає як представник певного суспільного стану; уродженця, жителя якої-небудь країни, місцевості; представника якоїсь

національності; вихованець когось, чогось; людина, кровно, тісно пов'язана з ким-небудь, чим-небудь; нащадок, послідовник, земляк; людина, на якій відбилися характерні, типові риси її часу, епохи, середовища; поборник, служитель, представник чогось.

У словниках ХХІ ст. зафіксовано також сталі сполуки з лексемою *син*: «батьків син»; «блудний син»; «Божий син»; «вражий (сучий, чортів та ін.) син»; «син природи» тощо (ВТССУМ, 1316). Тож переклад є не коректним, позаяк у біблійному тексті йдеться про носіїв політичної влади, а не про родинні зв'язки.

У Святому Письмі номен גַבֹּרֶה (*gibbore*) вживано зрідка. Слово означає не стільки посадовця, скільки могутнього, доблесного воїна, чемпіона, героя й походить від дієслова *gabar* – мати силу, бути міцним, могутнім (ЄЛС). Як відомо, чиновників часто наділяли такими ментальними ознаками.

І. Огієнко цей номен перекладає як *лицар*: *І почув був слова його цар Єгояким, і всі лицарі його та всі князі; і шукав цар способу забити його. І почув це Урійя, і злякався, й утік прийшов до Єгипту* (Єремії 26:21). Слово *лицар* (*рицар*) запозичено через посередництво польської мови далі, можливо, старочеської із середньовісньонімецької та пов'язане з *ritter* «вершник, рицар»; *riten* «їздити верхи» (ЕСУМ, V, 86). Лексема засвідчена в словниках ХІХ ст. (Желех., I, 406), початку ХХ ст. (СУМ Гр., II, 365; РСІ, 472) зі значенням: «західноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану»; «воїн з важким озброєнням й спорядженням»; «вільний козак-запорожець, якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво»; «самовідданий, благородний захисник кого-небудь, чого-небудь»; «вихована, і підкреслено чемна людина великої сили і високих моральних якостей» (СУМ, IV, 499). На початку ХХІ ст. у лексикографічних джерелах зафіксовано ще такі значення: «людина, яка самовіддано служить певній справі, віддається їй»; «той, до кого мають або хто має до кого-небудь сердечну прихильність, людину великої сили волі і високих моральних якостей»; «наївна людина, пустий мрійник, що нагадує відомого літературного персонажа»;

«об'єкт кохання, коханого чоловіка» (СУМ 1, VIII, 175). Сучасні словники наводять ще й таке значення: «почесне звання, що надається англійською королевою її підданам за вчинки, досягнення державної ваги з правом додавання до імені приставки сер» (ВТССУМ, 615). Застосування слова *лицар*, на нашу думку, є сумнівним, позаяк, лицарство з'явилося у VIII ст., а в наведеному біблійному фрагменті йдеться про значно раніші часи (ССУ, II, 293).

Р. Турконяк давньогебрейське слово *גִּבּוֹרֵי* (*гібборе*) перекладає лексемою *найманці*. Йдеться про фрагмент: *І його найманці в ньому, як годовані телята, тому-то й вони відвернулися і одностайно втекли, не встояли, бо на них прийшов день знищення і час їхньої помсти* (Єремії 26:21). Слово *найманець* має праслов'янське походження від номену *imati* «брати» (ЕСУМ, I, 247). Перша фіксація слова датована XI ст. (Срезн., II, 228). Далі воно з'являється в лексикографічних працях лише наприкінці XIX ст. (Желех., I, 478) та початку XX ст. (СУМ Гр., II, 491; РСГГ, 1245). Словники XXI ст. трактують найманця як особу, що найнялась на роботу до приватного власника, підприємця, найманого робітника, солдата або офіцера найманої армії, того, хто захищає чужі інтереси не з переконання, а з корисливих мотивів (СУМ, V, 96; ВТССУМ, 717; СУМ 1, IX, 459). Уважаємо, що в такому перекладі первісне значення номену *גִּבּוֹרֵי* (*гібборе*) не збережене.

І. Хоменко вживає лексему *вельможа*: *Почув його слова цар Йоаким з усіма своїми вельможами й князями, і намагався цар його вбити, але Урія довідався про те й, сполоханий, утік та й прибув у Єгипет* (Єремії 25:26). Етимологічна і семантична характеристика слова описана вище. При такому перекладі слово, як нам видається, втрачає значення звияжної особи.

Відповідно до Святого Письма номеном *ἀνθύπατος* (*антигупатас*) називали одного з трьох призначених посадовців – керівників римських провінцій республіканського, імперського та візантійського періодів, проконсулів (ГЛС). Спочатку проконсули очолювали резервні війська. Згодом ними ставали досвідчені й довірені, здебільшого колишні, зрідка – майбутні

консули, яких не обирали в центуріатних коміціях, отримували відповідні повноваження особисто від імператора й разом із пропреторами й проквесторами керували або допомагали керувати проблемними провінціями, у яких було зосереджено багато римських військ. Переважно повноваження проконсулів полягали у вишколі командирів та ввірених їм когорт і легіонів для успішного проведення майбутніх військових операцій [180, 64].

На українському мовному ґрунті для перекладу цього слова використано лексему *проконсул*. За ЕСУМ, її корінь походить від латинського слова *cōnsulo* «раджусь, обговорюю, думаю» (ЕСУМ, II, 555). Лексема вжита в Діяннях святих апостолів. І. Огієнко та Р. Турконяк перекладають її номеном *проконсул*: *Він був при проконсулі Сергії Павлі, чоловіку розумнім. Той закликав Варнаву та Савла, і прагнув послухати Божого Слова.* (Дії 13:7). У тому ж творі, автори використовують аналогічний переклад: *Тоді той проконсул, як побачив, що сталося, увірував, і дивувався науці Господній!* (Дії 13:12). Є ще одна згадка: *Отож як Дмитро та його ремісники мають справу на кого, то суди є на ринку й проконсули, один одного хай позивають* (Дії 19:38).

У давньому Римі судова система була дворівневою: *іудіція публіка* та *іудіція привата*, а судовий процес розгортався у двох напрямках – цивільному й кримінальному. Обов'язки суддів виконували найвищі державні посадовці керівники провінцій – консули, претори, префекти, прокуратори тощо (ЮЕ, V, 736). Частина Старого Заповіту, що описує події часів Ісуса Навина та царя Саула, тобто від 1240 років до н. е. до 1050 років до н. е., має назву «Книга Суддів», що на івриті звучить як Сефер Шофтім [177, 85].

Словосполучення *רֶשֶׁתֶּן* (*адаргавзаре*) походить від арамейського *reshan* й дослівно означає верховного суддю, або царського радника (ЄЛС). У Святому Письмі воно вживається зрідка. Як-от у Книзі пророка Даниїла: *Того часу зібралися сатрапи, заступники, підсатрапи, радники, скарбники, судді, вищі урядники та всі округові володарі, щоб посвятити боввана, якого поставив цар Навуходоносор, і поставали навпроти боввана, якого поставив Навуходоносор* (Даниїла 3:3). Етимологія слова *суддя* має різні трактування.

Очевидно, походить від праслов'янського номену *sъdъ*, який лінгвісти виводять від індоєвропейської лексики **somdhos* «спільний розгляд, спільне судження, примирення» (ЕСУМ, V, 466). Слово відоме з XI ст. Слугувало для називання того, хто вирішував і виносив вироки, стягувача, службової особи та зібрання суддів (Срезн., V, 956). У лексикографічних матеріалах XIV–XV ст. та початку XX ст. слово засвідчено в тому самому значенні (ССУ, II, 934; СУМ Гр., IV, 225; РСІ, 527; СДМД, 218). У словниках кінця XX ст. *суддя* – це службова особа в органах суду, яка виносить вирок у судовій справі; той, хто судить змагання, гру; людина, яка висловлює свою думку про когось, щось, дає оцінку кому-небудь, чому-небудь (СУМ, IX, 824); той, хто інформує про регламент, хід змагань (ВТССУМ, 1411).

Однак Р. Турконяк перекладає його нейтральним словом – *керівники*. Слово означає управителя, керманича, провідника, походить від польського номену *keiownik*, посталого на основі старонімецької лексики *kehren* «управляти, кермувати» (ЕСУМ Ог., II, 209; ЕСУМ, IV, 128). Уперше в лексикографічних працях слово зафіксоване наприкінці XX – початку XXI ст. Номен називає того, хто керує ким-небудь, чим-небудь, очолює когось, щось, учителя-вихователя в середній школі (СУМ, IV, 124; ВТССУМ, 1145; СУМ I, VII, 36). Тож назву посадовця з юридичною владою він не відтворює. На українському мовному тлі доречним є його переклад як *суддя*, як це зробив І. Огієнко, чи *радник*, як це зробив І. Хоменко.

Слово *радник* запозичено через посередництво давньопольської або давньочеської мов із середньовісньонімецького *rāt* «рада» (ЕСУМ, V, 11). Воно зафіксоване в словниках XIV–XV ст. у значенні управителя (ССУ, II, 312) та в джерелах XIX ст. (Желех., II, 749). На початку XX ст. лексема називає того, хто дає поради (СУМ, Гр. IV, 2; СДМД, 204; РСІ, 504). Наприкінці цього століття *радник* – це назва деяких службових посад, а також осіб, що посідають ці посади (СУМ VIII, 437); «розмовне; те саме, що радник» (ВТССУМ, 1199).

Українською мовою досить поширений номен *пѣгхѧ* (*пегха*) перекладено як *намісник* (ЄЛС). Йдеться про посадову особу, що виступає від імені глави

держави й очолює певний регіон. Ним позначали правителя регіонального рівня у контексті взаємодії васалів і сюзерена. Здебільшого в україномовних текстах лексему *נֶגֶבְחָא* (*негкха*) перекладено як *намісник*. Наприклад, в українській версії Біблії І. Огієнка: *А також посуд Божого дому, золотий та срібний, що Навуходоносор був виніс із єрусалимського храму й заніс його до храму вавилонського, виніс його цар Кір із вавилонського храму й дав мужеві, ім'я його Шешбаццар, якого він настановив **намісником** (Ездри 5:14); І сказав я цареві: Якщо це цареві вгодне, нехай дадуть мені листи до **намісників** Заріччя, щоб провадили мене, аж поки не прийду до Юдеї. (Неємії 2:7). Аналогічним є переклад згаданого автора в тому самому джерелі у 2 главі, 9 вірші та в 5 главі, 14 вірші. І. Хоменко в тих же текстах слово *נֶגֶבְחָא* (*негкха*) перекладає як *начальник*. Обидва номени є вдало підібрані, їхній семантичний та етимологічний аналіз здійснено раніше.*

Не зовсім доречним перекладом вказаної лексики є вживане Р. Турконяком словосполучення *охоронець скарбів*: *Золотий і срібний посуд Божого дому, який Навуходоносор виніс із дому, що в Єрусалимі, і відніс його до храму царя, його виніс цар Кир з храму царя і дав Санавасарові, **охоронцеві скарбів**, який над скарбницею* (Ездри 5:14). Вірогідна етимологія слова *охоронець* залишається дискусійною. Найімовірніше, воно має праслов'янське походження від дієслова **horniti*, похідне від **horn-a* з первісним значенням «їжа, харчі» (ЕСУМ, VI, 202). В українському мовному середовищі лексема вперше зафіксована наприкінці XIX ст. (Желех., 1, 586). Наступна згадка – у матеріалах початку XX ст. (СУМ Гр., III, 80; СДМД, 128; РСГГ, 1904; РСІ, 339). Наприкінці XX ст. охоронцем є той, хто охороняє, стереже кого-небудь, що-небудь; той, хто піклується про збереження чого-небудь, оберігає щось, те, що загороджує, прикриває кого-небудь, що-небудь від чогось небажаного, шкідливого, небезпечного; той, хто захищає кого-небудь, дбає про його безпеку, добробут; той, хто стежить за дотриманням чогось, піклується про непорушність, недоторканність чого-небудь (СУМ, V, 824; ВТССУМ, 871;

СУМ 1, XI, 607). Оскільки в реченні йдеться про можновладця, очевидно, охоронець не мав достатньо широких владних повноважень.

У Святому Письмі є ще один, подібний до попереднього номен, що означав васала в статусі регіонального монаршого речника. Це слово *נֶגְחָחַב* (*негкхав*) (ЄЛС). Українською мовою – *намісник*, номен, який аналізований вище. Таким був переклад авторства І. Хоменка: *Сатрапи, правителі, **намісники** й радники царські зібралися, щоб дивитись на цих мужів, над тілом яких вогонь не мав ніякої сили: волосся в них на голові не обсмалилось, одежа на них не змінилась, і чад вогню їх не торкнувся* (Даніїла 3:3). І. Огієнко для перекладу цього слова в тому самому фрагменті використовує лексему *підсатрап*. Це, на нашу думку, авторський неологізм.

Єврейський лексикон Стронга містить ще одну маловідому назву професії. Це слово *סֵגָן* (*сеган*). Воно походить від арамейського слова *sagan* й первинно означало тимчасового керівника завойованого міста, когось на зразок коменданта. З тексту Старого Заповіту стає зрозуміло: початково так називали заступника головного священника (Числа 18:20). Там зазначено, що до його обов'язків входила допомога при богослужінні та організація жертвоприношень. Згодом повноваження цих осіб розширено до рівня регіонального керівника. Таким словом іменували старших воєначальників або вищі адміністративні чини в Стародавньому Вавилоні.

Іван Огієнко послуговується словом *провідник*: *Тоді цар звеличив Даніїла, і дав йому численні дарунки, і вчинив його паном над усім вавилонським краєм, і великим **провідником** над усіма вавилонськими мудрецями* (Даніїла 2:48). При перекладі того ж фрагменту І. Хоменко використав слово *начальник*. В іншому уривку того ж джерела слово перекладено по-іншому. Йдеться про фрагмент: *І цар Навуходоносор послав зібрати сатрапів, **заступників**, підсатрапів, радників, суддів, вищих урядників та всіх округових володарів, щоб прийшли на посвячення боввана, якого поставив цар Навуходоносор* (Даніїла 3:2). Тут І. Огієнко використав слово *заступник*, Р. Турконяк – *полководці*, І. Хоменко – *правителі*. У своєму тексті Р. Турконяк пропонує іншу версію перекладу

номену *חַלְדָּי*. Автор використовує слово *володарі*: *І зібралися місцеві правителі, володарі, полководці, керівники, великі тирани, - ті, що під владою, і всі володарі країн на посвячення статуї, яку встановив цар Навуходоносор, і вони стали перед статуєю, яку встановив Навуходоносор* (Даніїла 3:3). І. Огієнко, Р. Турконяк та І. Хоменко вжили слово *сатрап*: *Тоді найвищі урядники та ті сатрапи поспішили до царя, і так йому говорили: Царю Даріє, живи навіки!* (Даніїла 6:7).

Оскільки в контексті йдеться про регіонального можновладця з безпосередньою владою, слова *провідник, заступники, полководець* не достатньо повно передають початковий зміст лексеми *חַלְדָּי* (*сеган*). Лексему *сатрап* також не можна вважати доцільною. Існують декілька теорій походження цього слова. Перша – авторства І. Огієнка, який виводить його від давньогебрейського номену *achaš*, що походить від перського *chašatrapavan* – правитель, царський намісник, сторож краю, жорстокий правитель (ЕСУМ Ог., IV, 227). Другу вміщено в ЕСУМ. За цією версією слово запозичене з грецької мови й через західноєвропейські потрапило до української (ЕСУМ, V, 184). Словники XX–XXI ст. вказують, що це слово є історизмом і означає правителя області, провінції у стародавній Персії та Мідії, з необмеженою владою, деспотичного правителя, начальника, який не зважає на закони, поводить самовладно, тирана, підлеглого правителя, що є покірним виконавцем його волі (РСІ, 476; СУМ, IX, 61; ВТССУМ, 1298). Лексему *начальник* ми вже проаналізували. Вона звужує наявну статусність біблійної дійової особи. Більш вдалим є використання слів *володар* і *правитель* при перекладі аналізованої давньогебрейської назви.

Номен *חַלְדָּי* (*савган*) вживано на позначення дрібного локального керівника або ж місцевого чиновника (ЄЛС). Від попереднього його відрізняє етимологія та значення. Лексема походить від асирійського *šakānu* – призначати, встановлювати. Існує непідтверджена теорія, що слово є запозиченням з шумерської мови, у якій воно означало гідність [283, 190].

І. Огієнко під час перекладу номену *שׂוֹמֵר* (савган) здебільшого використовує лексему *заступник*: *І стали обидва збори славословників біля Божого дому, і я, і половина заступників зо мною* (Неемії 12:40) Рідше він вживає слово *представник*: *Бо побрали з їхніх дочок собі та своїм синам, змішалось святе насіння з народами цих країв, а рука зверхників та представників була перша в цьому спроневіренні* (Ездри 9:2). Р. Турконяк для перекладу номену *שׂוֹמֵר* використовує лексему *володар*: *Бо взяли собі та своїм синам з їхніх дочок! І пішло святе насіння між народи землі, і рука володарів у цьому переступі від початку* (Ездри 9:2). В іншому місці – слово *визначні*: *І я сказав визначним, володарям і решиті з народу: Робота широко розкинена і велика, і ми розсипані по мурі – кожний далеко від свого брата* (Неемії 4:13).

Р. Турконяк теж використовує слово *вождь*, перекладаючи згадане слово: *І я боровся з вождями, і я сказав: Чому покинули Божий дім? І я їх зібрав, і поставив їх в їхніх чинах* (Неемії 13:11). Також він використовує слово *молодці*: *Молодці всі вибрані, кіннотники, що їздять на конях* (Єзекіїля 23:6). І. Хоменко послуговується словом *начальник*: *І заходивсь я докоряти начальникам і сказав: «Чому занедбано дім Божий?» І зібравши їх, поставив я їх на їхнє місце* (Неемії 13:11). Також вказаний автор використовує слово *юдеї*: *За столом у мене бувало по сто п'ятдесят чоловік юдеїв та старшин, крім тих, що приходили до нас від народів, які навкруги нас* (Неемії 5:17).

Тож переклад номену *שׂוֹמֵר* (савган) є досить розмаїтим. Обрані І. Огієнком слова *заступник* та *представник* є вдалимими. Перше слово має праслов'янське походження від дієслова *stopati (stopiti)* – ступати, топтати, іти, ходити. Лексема пов'язана з словом *stopa* – стопа, нога, ступня (ЕСУМ, V, 389). В українській мові номен з'явився біля XI ст. в значенні захисника, оборонця (Срезн., II, 950). У тому ж значенні слово зафіксовано в XV–XVIII ст. (СУМ 3, X, 227) та в лексикографічних джерелах XIX ст. (Желех., I, 274). На початку XX ст. його вживають на позначення виконавця обов'язків замість іншої людини; захисника, представника інтересів (СУМ Гр., II, 103; СУН, 287; РСГГ, 188; СДМД, 53). Наприкінці XX ст. *заступник* – це той, хто заступає, замінює когось

на якому-небудь посту, виконує чий-небудь обов'язки; офіційна назва посади того, хто заміщає якого-небудь керівника, організатора; той, хто захищає кого-небудь, захисник (СУМ, III, 337). У ХХІ ст. так ідентифікують того, хто посідає другу посаду в керівництві підприємства, установи, організації після директора, начальника, завідувача (СУМ 1, V, 1058; ВТССУМ, 557).

Друге слово *представник* має праслов'янське походження від дієслова *staviti* «ставити» (ЕСУМ, V, 389). У словниках відоме з ХІ ст. значення наглядча, керівника, охоронця, начальника, наймача, відкупника, служителя, слуги, церковно-судової особи та референдарія – посадової особи при Константинопольському патріархаті (Срезн., II, 1460). На жаль, у лексикографічних джерелах нам не вдалось простежити семантичний розвиток слова аж до кінця ХХ ст. Академічний словник української мови фіксує такі значення цієї лексеми: особа, що представляє кого-небудь, що-небудь, діє за чийось дорученням, від імені когось, виражаючи чийсь інтереси; службова, урядова, виборна особа, що представляє в державних органах інтереси народу чи якоїсь його частини; виразник, захисник якихось ідей, суспільних поглядів; той, хто у своїй особі представляє певну групу, розряд людей чи певну галузь діяльності; той, хто є типовим зразком такої групи, розряду чи діяча у певній галузі; діяч певної культури; особина певного класу, виду, роду тварин чи рослин (СУМ, VII, 530). У лексикографічних джерелах ХХІ ст. зазначено ще значення виборної особи, яка представляє в державних органах інтереси народу чи якоїсь його частини; службова особа, яка має урядові повноваження для зносин з іноземною державою, дипломат, який представляє свою країну при міжнародній організації або іноземному уряді (ВТССУМ, 1105).

Переклад І. Турконяка вже аналізованим словом *володар* є менш вдалим. Використання такого слова не відповідає тексту біблійної розповіді. Інші зразки перекладу цього автора теж не можна вважати цілком коректними. Йдеться про субстантивовані прикметники *молодці* і *визначні*. Перше слово походить від прикметника *молодий*, що сягає корінням старослов'янського номену *младьць* й означає «молодого мужа, нареченого, жениха». Також відоме

значення сміливого, хороброго чоловіка (ЕСУМ Ог., II, 97; ЕСУМ, II, 169). Лексикографічні джерела фіксують вживання цього слова з XI ст. (Срезн., II, 169). Далі слово наводять у значенні наймита, челядника, слуги (СУМ 3, I, 450). На початку XX ст. зафіксовано значення слова-звертання до запорізьких козаків (СУМ Гр., II, 441; РСІ, 554; РСГГ, 1108). Наприкінці XX ст. *молодець* – це молода неодружена людина, парубок, статна здорова молода людина міцного складу, бравого вигляду. Крім того, слово вживається на позначення похвали людині за відмінну роботу або за її позитивні якості (СУМ, IV, 789; ВТССУМ, 1043; СУМ 1, IX, 64). Друге слово – *визначні*. Як субстантивованій прикметник у лексикографічних джерелах минулих століть лексема досліджена недостатньо. Слово відоме у XIX ст. у значенні «визначна людина» (Желех., II, 75; РСІ, 69). У джерелах кінця XX – першої чверті XXI ст. вказано, що слово *визначний* це той, хто відзначається позитивними рисами, важливий за своїм значенням, який має значне становище в суспільстві, а також такий, який можна обчислити, виміряти (СУМ, I, 400; ВТССУМ, 137; СУМ 1, II, 284). Уважаємо, що такий переклад не відповідає біблійному контексту.

Слово *ἄρχων* (*архонт*) позначає найвищу посадову особу в багатьох містах-державих Стародавньої Еллади (ГЛС). Номен походить від давньогрецьких лексем *ἄρχων*, *ἄρχη* – початок, влада, керівник, властитель. Найімовірніше, що архонти з'явилися у царський період Давньої Греції як найближчі сподвижники монарха грецького поліса. Їхній посадовий статус оформився у Стародавніх Афінах 1068 р. до н. е. після скасування царської влади. Вони очолювали військову, судово-адміністративну та релігійну гілки давньогрецької демократії. У візантійські часи – це правителі окремих територій або вищі державні посадовці. Згодом – почесна відзнака константинопольських патріархів [8, 79].

І. Огієнко використовує для перекладу цього номена декілька українських відповідників. Наприклад, слово *старші* вживає в реченні: *А пани її, бачивши, що пропала надія на їхній прибуток, схопили Павла й Силу, і потягли їх на ринок до старших* (Дії 16:19). Ще одним варіантом перекладу є слово

*старшина: Бо мешканці Єрусалиму та їхня **старшина** Його не пізнали, а пророчі слова які щосуботи читаються вони сповнили присудом (Дії 13:27). І. Огієнко використовує слово володар: А ми говоримо про мудрість між досконалими, але мудрість не віку цього, ані **володарів** цього віку, що гинуть (Коринтян 2:6). Слово уряд автор вживає у фрагменті: Бо коли до **уряду** ти йдеш зо своїм супротивником, попильнуй з ним залагодити по дорозі, щоб тебе до судді не потяг він, а суддя щоб прислужникові не віддав тебе, а прислужник щоб не посадив до в'язниці тебе (Луки 12:58). П. Куліш, І. Хоменко та П. Морачевський використовують лексему князь: І сталося, зібрались уранці **князі** їх та старші, та письменники в Єрусалимі (Дії 4:5). У Посланні від апостола Луки І. Хоменко – фарисей: Одного разу увійшов Ісус у суботу в дім якогось визначного **фарисея** спожити страву, і вони за ним назирали (Луки 14:1). В іншому фрагменті – слово знатний: Один знатний спитав Ісуса: “Учителю благий, що мені робити, щоб успадкувати життя вічне?” (Луки 18:18). У Посланні від апостола Івана вжито слово зверхник: З фарисеїв один чоловік був, Никодим на ймення, зверхник серед юдеїв (Івана 3:1). А в Діях І. Хоменко використав слово пани: Побачивши її **пани**, що їхня надія на заробіток пропала, схопили Павла й Силу і потягли на майдан до влади (Дії 16:19).*

Отже, І. Огієнко використовує слово *старші* або *старшина*. Вважаємо, що коректнішим є слово – *владика*, адже воно – синонім до лексеми *володар*. Слово є запозиченням із старослов'янської мови: *владыка* «володар, власник, керівник» (ЕСУМ, I, 409). Відоме з XI ст. у значенні пана, Бога, єпископа, архиєпископа, жерця (Срезн., I, 267). У XIV–XV ст. до наявного значення додалося ще й «людина, яка має владу над ким-небудь, чим-небудь» (СУМ 2, IV, 91). Надалі зміст звужується. Так називали владних осіб та митрополитів і архиєреїв (Желех., I, 110; СУМ Гр., I, 244; РСІ, 47; РСКЄ, 114). До кінця XX ст. перше значення занепадає, а друге зберігається (СУМ, I, 728; ВТССУМ, 193). У XXI ст. слово розвинуло нове значення. Цією лексемою почали возвеличувати Бога в Біблії й продовжували позначати архиєрея та митрополита (СУМ 1, III, 178).

Семантично некоректним відповідником, на нашу думку, є використане І. Огієнком слово *уряд*. У староукраїнській мові воно означало умову, угоду. Також відоме значення *уряду* як законної сили, службового становища, посади, установленого обов'язку, групи людей, що здійснюють виконавчу владу в країні, ради міністрів (ЕСУМ Ог., IV, 413). Слово *уряд* має праслов'янське походження від іменника «*urędъ*». Дослідники припускають можливість впливу польської мови (ЕСУМ, IV, 413). В українському мовному вжитку слово спостерігається в XIV–XV ст., коли воно означало умову, угоду, законну силу, службову посаду, установлений обов'язок (ССУ, II, 484). У лексикографічних джерелах кінця XIX – початку XX ст. зазначено два значення: «посада»; «управління, уряд» (Желех., II, 1015; СУМ Гр., IV, 353; СДМД, 158; РСКЄ, 2276; РСІ, 405). Наприкінці XX – початку XXI ст. це – найвищий виконавчий та розпорядчий орган державної влади, який здійснює управління державою; місцеве правління; правління як діяльність; дія, посада, що дає право керувати людьми, діалектизм – державна установа (СУМ, X, 483; ВТССУМ, 1515).

П. Куліш, І. Хоменко та П. Морачевський використовують лексему *князь*, проаналізовану вище. В іншому місці І. Хоменко вжив слово *фарисей*. Значення цих номенів не відповідають реаліям Нового Заповіту. Ще один варіант перекладу – слово *знатний*. Ймовірно, воно має праслов'янське походження від дієслова *znati* – знати (ЕСУМ, II, 270). Відоме в українському мовному просторі з XV ст. у значенні когось відомого, славного, добре видимого (СУМ 3, XII, 101, Желех., I, 309). У XX–XXI ст. номен означає особу, відому своїми подвигами, заслугами, видатну, ту, яка має добрі якості, надзвичайну, чудову, а також ту, яка належить до знаті (СУМ, III, 467; ВТССУМ, 470; СУМ 1, VI, 256). У наведеному біблійному фрагменті про таку людину не йдеться. Окрім того, перекладачі використовують аналізоване згадане діалектне слово *зверхник*.

Не надто вдалим, на нашу думку, є використання лексеми *пан(и)*. На думку І. Огієнка, воно походить від номену *жупан* аварського походження, який означав урядника, хана, що збирав данину. Згодом почав називати

очільника якоїсь країни, ще пізніше слово набуло широкого значення, ставши поширеним в історичних пам'ятках як ознака чемності. Потрапило в слов'янський мовний простір через болгарську мову, а згодом в українську – через польську (ЕСУМ Ог., IV, 14). Побутує з XI ст. у значенні господаря або відомої людини (Срезн., II, 875). У XIV–XV ст. лексема вживається в кількох значеннях: «представник привілейованих верств феодального суспільства»; «офіційна форма називання або звертання до чоловіка, який належав до привілейованих верств феодального суспільства, рідше торгових людей, урядників та ін.»; «монарх, єдиновладний правитель»; «службова особа, призначена королем або князем для управління замком і прилеглої до нього території»; «дідич, поміщик» (ССУ, II, 126). На початку XX ст. словники фіксують ще значення «Бог, пан поміщик», а також так називають певний рід гри (СУМ Гр., III, 91; РСГГ, 1919; РСІ, 342). У лексикографічних джерелах XX ст. *пан* – це поміщик в Україні, Польщі, Литві та Білорусі; людина, яка виділяється розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами; той, хто займав привілейоване становище в суспільстві, належав до забезпечених верств міського населення, інтелігенції; той, хто має владу над іншими; володар, хазяїн; це ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі привілейованих верств суспільства; це ввічлива форма згадування або звертання до офіційного представника чи громадянина іншої держави. Так називають особу, яка не користується в кого-небудь повагою або викликає презирство своєю поведінкою, також це формула звертання до чоловіка, вживана в усній народній мові, перша частина складних слів, що відповідають слову «все» (СУМ, VI, 41). Декілька з наведених значень у СУМ мають виразне ідеологічне спрямування, характерне для радянської епохи і в ніякий спосіб не пов'язані з українською мовною картиною світу.

У словниках XXI ст. зазначено, що *пан* у давньогрецькій міфології – це бог лісів, пізніше – покровитель пастухів, мисливців, рибалок, бджолярів, а в

римській міфології – фавн (ВТССУМ, 880). Сьогодні – це форма шанобливого звертання до чоловіка (СУМ 1, XII, 27).

3.3. Тематична група «назви осіб асоціальної поведінки»

У підрозділі проаналізовано слова *злочинець, беззаконник, немудрі люди, розбійники, розбишаки, досвідчений муж, юрба, група, орда, розпусник, розпусниця, блудник, блудниця, перелюбник, неправдомовець, брехун, забріханець, лжець, обманець, наклепник, злоріка, злодій, злочинець, злочинник, лиходій, убійник, опришки, убийця, душолюб, заводіяка, наглядач, той, хто втручається не у свої справи, бунтівник, доглядач, збирач податків, посіпака, гнобитель, необрізані, необрізаносердні, необразановусий, необрізанотілі, недорікуватий, заїка, красномовний, необрізанець, хто в боргах, задовжений, заборгований, насильник, переслідувач, спустошник, чоловік негідний, люди негідні, сини-язичники, син-поганець, негідник, мерзенник, нікчема, чарівник, чародій, віщун, мужі, ворожбити, наклепники, покліпників, пишині, хвальки, хвалькуваті, чванливі, обмовники, зарозумілі, обмовник, винахідник зла, видумщик лихого, богоненавидники, напасники, знущатель, лихвар, позичальник, той, хто дав позику, гнобитель, той, хто позичає, здирець, віритель, позикодавець, здирники, зрадливий, ламателі умови.*

Цю тематичну групу репрезентують лексеми, об'єднані поняттям антисуспільної й протиправної діяльності, тобто ознаками асоціальної поведінки. Вказана деліквентність виникає разом із зародженням людини та залишається дискусійною серед наукової спільноти й до сьогодні. Гуманітарії наголошують на вадах виховання, медики стверджують, що це психологічні відхилення, богослови ж пов'язують з наслідками первородного гріха.

У будь-яку історичну епоху девіантні групи становили ізольовану суспільну категорію, діяльність якої була глибоко деструктивною й спрямованою на руйнацію усталених норм та цінностей життя, ігнорування політичного, економічного, культурного й правового досвіду. У біблійні часи

антисоціальні групи існували також. У Стародавньому Єгипті злочинцем не обов'язково була людина, позаяк злочин міг бути здійснений тваринами. Цікаво, що покараною могла бути вже нежива людина, що називалося судом іншого світу [68, 66-67]. Для того, щоб у Стародавньому Римі особу було визнано злочинцем, судді звертали увагу на два фактори. Перший – величина завданих збитків, другий – ставлення підсудного до скоєного. Бралось до уваги також і суспільне становище обвинуваченого. Якщо підсудний визнавав провину – його вважали злочинцем (ЕІУ, VI, 249). У християнську добу таке визнання втратило сенс – злочинцем був той, кого вина була доведена (ЕІУ, VI, 250).

Слово *ανομιων* (*аномос*) позначає порушника, беззаконника, нечестивого (ГЛС). І. Огієнком, Р. Турконяком, І. Хоменком і Біблійним товариством воно перекладене лексемою *злочинець*: *Кажу вам, що на мені має збутися те, що написано: До злочинців зараховано його; бо і це в мені звершується* (Луки 22:37); *І збулося Писання, що каже: До злочинців Його зараховано!* (Марка 15:28). Це складне слово, утворене з основ іменника *зло* і дієслова *чинити*. Спочатку означало «той, хто чинить зло» (ЕСУМ, II, 267). В українській мові слово зафіксовано на відтинку XV–XVIII ст. у значенні злочинця, злочинника (СУМ 3, XII, 29). У XIX ст. (Желех., I, 304) та на початку XX ст. (СУМ Гр., II, 161; СДМД, 164; РСГГ, 545; РСІ, 172) воно не змінює свого значення, позначаючи особу, що вчинила злочин. Такий зміст характерний слову й сьогодні (СУМ 3, 605; ВТССУМ, 464; СУМ 1, VI, 182). Тож переклад є вдалим. П. Куліш та П. Морачевський використовують у цих же фрагментах лексему *беззаконник*. Вона має праслов'янське походження від іменника *zakonъ* – закон (ЕСУМ, II, 227). Форма слова без префікса, тобто *законник*, відома ще з XI ст. у значенні того, хто знає закони (Срезн., I, 923). У XIV–XVII ст. лексема означала знавця і тлумача релігійних законів або ченця (СУМ 2, X, 63). У таких значеннях слово вживане до XIX ст. (Желех., I, 250). На початку XX ст. значення «ченець» занепадає й на цей час припадає утворення префіксальної форми із значенням «порушник закону» (СУМ Гр., I, 40; СУН, 26; РСГГ, 29).

Наприкінці ХХ ст. номен *беззаконник* словники фіксують як застарілий (СУМ, I, 128; ВТССУМ, 68). У ХХІ ст. він називає ще й того, хто порушує Закон Божий, грішника, нечестивця (СУМ I, I, 27).

Для перекладу старогрецького номену *ανομων* (*аномос*) Біблійне товариство використовує словосполучення *немудрі люди: Бо така Божя воля, щоб, роблячи добро, приборкувати нерозсудливість немудрих людей* (Петра 2:14). Варто зауважити, що словосполученню не притаманний широке використання в українському мовному просторі. На початку ХХ ст. побутує значення нерозумної, безтолкової, немудрої людини (СУМ Гр., II, 551; РСІ, 280; РСГГ, 1563). Лексикографічні джерела кінця ХХ ст. подають такі значення слова *немудрий*: – це людина зі звичайними розумовими здібностями та невеликим життєвим досвідом; нерозумна; позбавлений складності, простий своєю будовою, своїм обладнанням, складом; який легко можна зрозуміти, сприйняти, засвоїти, нескладний; позбавлений будь-якої розкоші, багатства, досить скромний; простий формою та змістом; який не потребує великих зусиль, уміння, хисту (СУМ, V, 340). У ХХІ ст. словники фіксують значення «невитончений» (ВТССУМ, 768; СУМ I X, 1899). Однак у біблійному тексті йдеться про злодіїв. Тож варто було вжити слово, яке застосував І. Огієнко. Або використати іменник *лиходій*, що й було зроблено П. Морачевським, П. Кулішем та І. Хоменком у тому ж фрагменті. В українській мові слово з'явилося в ХІ ст. зі значенням «злодій» (Срезн., II, 28). За даними лексикографічних матеріалів XIV–XV та XIX–XXI ст. слово не міняє значення того, хто чинить лихо, здатний чинити лихо (ССУ, I, 551; Желех., I, 406; СУМ Гр., II, 364; РСІ, 172; РСГГ, 545; РСКЄ, 947; СУМ, IV, 497; ВТССУМ, 364; СУМ I, VIII, 172).

У біблійних текстах назва на позначення такого асоціального явища як *організована злочинність* здебільшого подана номеном *ג'תווד* (*гетоод*) (ЄЛС). Римське законодавство передбачало суворіше покарання за організований розбій, ніж за особний. Злодіїв часто звинувачували у державних злочинах і

карали без суду і слідства. Потерпілі могли вимагати компенсації в багатократному розмірі й розраховувати на системну державну підтримку.

У біблійні часи слово *רֶצָח* (*getoed*) могло позначати як і некерований охлократичний натовп, так і організовану банду розбійників. В українській мові найбільш близькою за значенням до номену *רֶצָח* є лексема *розбійники*. Вона має праслов'янське походження – корінь *бій*, що походить від індоєвропейського **bhei* та означає *бити*, префікса *роз-* і суфікса *-ник*, що вказує на особу чоловічої статі (ЕСУМ, V, 186). В українському мовному середовищі слово відоме з XI ст., коли воно вживалось у значенні вбивці; грабіжника (Срезн., III, 147). У XIV–XV ст. означало грабіжника (ССУ, II, 287). Наприкінці XIX – початку XX ст. словники фіксують такі самі значення цього слова (Желех., II, 812; СУМ Гр., IV, 31; РСІ, 445; РСКЄ, 1224). Наприкінці XX – початку XXI ст. так називають того, хто займається розбоєм, грабіжництвом або дитину, що любить бешкетувати (СУМ, VIII, 621; ВТССУМ, 1231).

У перекладах П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка та Біблійного товариства номен *רֶצָח* (*getoed*) доречно перекладено словом *розбійники*: *І сказав їм: Написано: Дім Мій буде домом молитви, а ви робите з нього печеру розбійників* (2 Царств 13:21). Такий переклад є найбільш вдалим, позаяк він точно передає первинний зміст згаданого слова.

І. Огієнко та І. Хоменко в Книзі пророка Осії перекладають лексему *רֶצָח* словом *розбишаки*: *І як той розбишака чигає, так ватага священиків на дорозі в Сихем учиняють розбій, бо злочин учиняють вони.* (Осії 6:9). Слово відоме з кінця XX ст. у значенні «розбійник» (СУМ Гр., IV, 31). Як зазначено в словниках кінця XX ст., слово *розбишака* означає те саме, що й розбійник (СУМ VIII, 609). У першій чверті XXI ст. уживається як *розмовне*: у значеннях – той, хто чинить насильство над ким-небудь, пригноблює когось; той, хто любить бешкетувати, пустувати; у переносному значенні той, що б'ється (ВТССУМ, 1233). Р. Турконяк цей фрагмент перекладає так: *і в тебе сила досвідченого мужа. Священики сховали дорогу, побили Сікім, бо вчинили беззаконня* (Осії 6:9). Тобто для перекладу номену *רֶצָח* (*getoed*) він

використовує словосполучення *досвідчений муж*. Найімовірніше, слово *досвідчений* – це запозичення з польської номену *doświadczony* «досвідчений» шляхом калькування (ЕСУМ, II, 113). Лексикографічні джерела фіксують його в українській мові на відтинку XV–XVIII ст. у значенні того, хто має досвід, або загартовану у певному процесі людину (СУМ 3, VIII, 150). У цьому значенні слово використовується впродовж XIX та XX ст. (Желех., I, 200; СУМЄН, II, 94; РСГГ, 147). Наприкінці XIX – початку XXI ст. так називається той, хто має досвід, великі знання в якій-небудь галузі, який має життєвий досвід, призвичасний, натренований (СУМ II, 382; ВТССУМ, 321; СУМ 1, IV, 418). Такий переклад дещо змінює змістову канву біблійного тексту, оскільки в ньому йдеться про групу осіб, що чинять розбій. Ще одна версія перекладу слова *גֵּתוּוֹד* (*геттоод*) подана І. Огієнком у Книзі Буття, де автор використовує слово *юрба*. Наприклад: *ад на нього **юрба** нападатиме, та він нападе на їх п'яти* (Буття 49:19). Ймовірно, слово є результатом фонетичної зміни початку слова *гурпа* «натовп» (ЕСУМ, VI, 523). Постає у лексикографічних джерелах з кінця XIX – початку XX ст. (Желех., II, 1109; СУМ Гр., IV, 532; СДМД, 223). Лексикографічні джерела кінця XX ст. – на початку XXI ст. констатують: *юрба* – це велике безладне, неорганізоване скупчення людей, натовп, велике скупчення тварин одного виду, велика кількість, скупчення чого-небудь, неорганізовано і в великій кількості, гуртом, звичайні люди, маса на відміну від героїв, обдарованих, видатних осіб (СУМ, XI, 615; ВТССУМ, 1644). Очевидно, цей номен використано невдало, адже порушено біблійний контекст, у якому йдеться про розбійників як організовану злочинну спільноту. Так само невдалим є його переклад цього слова лексемою *група*.

І. Огієнко та І. Хоменко у тому самому уривку вжили слово *орда*. Аналогічною лексемою І. Хоменко переклав цей номен в іншому фрагменті Біблії: *Гад, коли **орда** на нього нападає, він громить і переслідує її по п'ятах* (Буття 49:19). Досліджуючи це слово, І. Огієнко тлумачить його значення як назву великих мас неорганізованого війська. Лексема тюркського походження, що веде початки від слова *ordu* «воєнний табір» (ЕСУМ Ог., III, 388). Відома з

XI ст. у значенні стану кочових племен, Золотої орди, Татарського ханства, полку, війська (Срезн., II, 705). У словниках XIV–XV ст. значення слова дещо звужується. Так називають середньовічну феодальну державу у тюркських і монгольських народів, а також територію цієї держави (ССУ, II, 91). У лексикографічних працях початку XX ст. вказано, що в переносному значенні слово означає «натовп» (СУМ Гр., III, 62; РСІ, 319). У сучасних словниках міститься тлумачення *орди* як «об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів»; «середньовічна феодальна держава у тюркських і монгольських народів, а також територія цієї держави»; «монгольське й турецьке військо»; «безладний, неорганізований натовп»; «первісна форма організації людей» (СУМ, V, 742; ВТССУМ, 853). Зафіксовано також значення збіговища, наброду, ворожого війська (СУМ 1, XI, 448). Отже, застосування такої лексеми порушує змістову канву аналізованого епізоду Біблії.

Загальновідомо, що суспільство вважає розпусниками тих осіб, які зневажають норми моралі, тобто ведуть аморальний спосіб життя у його сексуальному вимірі. Звідси початки такого асоціального явища як проституція.

У Святому Письмі є слово *πορνοῖς* (*порнос*), що означає блудника чи розпусника (ГЛС). Лексема має праїндоевропейське походження. У її основі лежить корінь **per* – продавати. Традиційно вважається, що розпустою займалися лише жінки, але це не так. Старогрецьке слово *πορνοῖς* (*порнос*) вживалося як у чоловічому, так і в жіночому роді, тобто *розпусник* чи *розпусниця*. В українській мовознавчій науці слово є недостатньо вивченим. У багатьох лексикографічних працях воно відсутнє. Етимологічний словник визнає, що лексема походить від дієслова *розпустити*, тобто – дати волю (ЕСУМ, V, 112). Лексема з'являється в українській мові близько XIX ст. (Желех., II, 829) та побутує на початку XX ст. (РСІ, 447). Сучасне значення розвинулось від первісного і позначає «того, хто зневажає норми моралі, а відтак, веде аморальний спосіб життя» (СУМ, VII, 784).

У запропонованому фрагменті йдеться про найнижчу верству розпусниць, яких зневажало суспільство, їх кидали до в'язниць і таврували. Номен *πορνοῖς* (*порнос*) І. Огієнко, Р. Турконяк та І. Хоменко переклали лексемою *розпусник*: *Знайте бо це, що жаден розпусник, чи нечистий, або зажерливий, що він ідолянин, не має спадку в Христовому й Божому Царстві!* (Ефесян 5:5). Приклад перекладу іменником жіночого роду – розпусниця засвідчено в роботах І. Огієнка та Р. Турконяка: *І прийшов один із семи Анголів, що мають сім чаш, і говорив зо мною, кажучи: Підійди, я покажу тобі засудження великої розпусниці, що сидить над багатьма водами* (Об'явлення 17:1).

Для перекладу номену *πορνοῖς* (*порнос*) П. Куліш послуговується словом *блудник*: *Се бо знайте, що ні один блудник, або нечистий, або зажерливий, котрий єсть ідолослужитель, не має насліддя в царстві Христа і Бога* (Ефесян 5:5). І. Хоменко вживає лексему *блудниця*: *Прийшов один із семи ангелів, котрі мали сім чаш, і говорячи зо мною, сказав мені: «Підійди, я покажу тобі засуд над блудницею великою, що сидить на водах багатьох.* (Об'явлення 17:1). Слово має праслов'янське походження від іменника *blŏdъ* «помилка» (ЕСУМ, I, 213). Воно побутує з XV–XVIII ст. у значенні того, хто відступає від церковних догм, порушує правила; розпусник, перелюбник, блудник (СУМ 3, II, 212). На початку XX ст. значення слова не змінюється (СРУС, I, 63; СУМ Гр., I, 76; РСКЄ, 45; СУН, 36; РСІ, 25). На зламі XX–XXI ст. слово стає застарілим. Так називають розпусних людей (СУМ, I, 203; ВТССУМ, 89; СУМ 1, I, 562).

І. Огієнко та П. Куліш під час перекладу Першого послання до Коринтян використовують слово *перелюбник*: *Я писав вам у листі не єднатися з перелюбниками* (1 Коринтян 5:9). Слово запозичено зі старослов'янської мови: *прѣлюбы* «перелюб» (ЕСУМ, III, 319). В українському мовному просторі воно зафіксовано з XIX ст. у значенні перелюбця (Желех., II, 618) та на початку XX ст. у тому ж значенні (СУМ Гр., III, 125). У словниках кінця XX ст. лексему зафіксовано з позначкою *застаріле* зі значенням «той, хто перелюбствує» (СУМ, VI, 220; ВТССУМ, 917; СУМ 1, XII, 2278).

Номен *ψευσταις* (*псиостаце*) вживаний на позначення брехуна, того, хто обманув або обманює (ГЛС). Він походить від слова *pseústēs* – фальсифікувати, брехати. Ставлення до осіб, що системно подають неправдиву інформацію у її різних форматах завжди було негативним. У повсякденному житті їх називають брехунами, у юриспруденції – лжесвідками, у політиці – провокаторами тощо. Як у дохристиянські часи, так і після прийняття християнства суспільство зневажало таких, а держава карала згідно з законом. Вавилонське, асирійське, римське чи середньовічне законодавство передбачало широку палітру покарань за навмисне введення в оману. У Вавилоні за наклеп відрубували кисть руки, у Стародавніх Греції та Римі винуватцеві загрожувала смертна кара шляхом скидання з гори [32, 59].

Здебільшого слово *ψευσταις* (*псиостаце*) І. Огієнком та Р. Турконяком перекладене лексемою *неправдомовець*. Варто зауважити, що це слово зафіксовано в лексикографічних працях початку ХХ ст. (РСКЄ, 906), а в сучасних словниках *неправдомовець* – це людина, яка говорить неправду (ВСТУУМ, 775). Цікаво, що в момент перекладу вказані автори використовували це слово частіше, ніж лексему *брехун*. Наприклад, у Посланні від апостола Івана йдеться: *Ваш батько диявол, і пожадливісті батька свого ви виконувати хочете. Він був душолюб споконвіку, і в правді не встояв, бо правди нема в нім. Як говорить неправду, то говорить зо свого, бо він неправдомовець і батько неправді* (Івана 8:44).

Для перекладу номену *ψευσταις* (*псиостаце*) П. Куліш використав слово *брехун*. Наприклад, у Першому посланні апостола Тимофія йдеться: *... про блудників, мужоложників, про людокрадів, брехунів, про тих, що криво присягають, і коли що іншого здоровій науці противиться* (Тимофія 1:10). Лексема походить від дієслова *брехати*, веде коріння від праслов'янського слова *brehati*, що означає лаятись, або кашляти, можливо, – гавкати. Ще одним етимологічним варіантом є походження зазначеного номену від старопольського дієслова *brzedzić* «базікати» (ЕСУМ, I, 235). Цікаво, що брехачами або брехунцями колись називали адвокатів (ЕСУМ Ог., I, 175). В

українській мові слово відоме з XV–XVIII ст. як «брехун, наклепник» (СУМ 3, III, 70) та продовжує вживатися і в XIX ст. (Желех., I, 43; СРУС, I, 47). Згодом лексему трактують як «брехун, брехач, бреха, брешко, брехало, плетун, неправдомовець, неправдивий» (СУМ Гр., I, 97; РСКЄ, 906; СУН, 34). Основне значення номену «людина, яка завжди говорить неправду» в сучасних словниках збереглося з позначкою *розмовне* (СУМ, I, 233; ВТССУМ, 97; СУМ 1, I, 640).

Перекладачі Біблійного товариства, крім слова *брехун*, використовують лексему *ошуканець*. Це запозичення з польської мови від дієслова *oszukać* «обманути» (ЕСУМ, IV, 245). Слово засвідчене у лексикографічних джерелах як «ошуканець, ошукач, обманщик, дурисвіт, дурилюд, дурилюдок, обманна, зводник, мантер, дурилига» (РСГГ, 1131; СДМД, 103; РСКЄ, 1733). Згодом його фіксують як діалектне (СУМ 1, XI, 683) або розмовне (ВТССУМ, 873).

І. Хоменко вживає не зареєстроване у лексикографічних джерелах слово *забріханець*. Лексема є, очевидно, авторським неологізмом. А під час перекладу речення із Книги Об'явлення послуговуються словом *лжець*: *Боязливих же і безвірних, і мерзких, і убивників, і розпусних, і чарівників, і ідолопоклонників, і всіх лжеців – пай їхній в озері, що горить огнем і сіркою; то смерть друга* (Об'явлення 21:8).

У біблійному тексті є слово, що означає особу, яка зводить інших з праведного шляху, системно подаючи неправдиву інформацію. Це – *πλανος* (*планос*) (ГЛС). Воно походить від старогрецького номену *πλάνη* – блукати, збитися зі шляху. В українській мові зміст слова *πλανος* (*планос*) передають лексеми *неправдомовець*, *брехун*. Для його перекладу І. Огієнко нерідко вживає *обманець*: *Може обмацає мене батько мій, і я стану в очах його як обманець, і спроваджу на себе прокляття, а не благословення* (Буття 27:12). Також у Посланні від апостола Матвія: *Пригадали ми, пане, собі, що обманець отой, як живий іще був, то сказав: По трьох днях Я воскресну* (Матвія 27:63). У Другому Посланні до Коринтян: *...через славу й безчестя, через ганьбу й хвалу, як обманці, але ми правдиві* (2 Коринтян 6:8).

На полях Святого Письма номен *λοιδοροι* (*лойдорос*) вживається зрідка. Він означає того, хто злословить про інших, насміхається, лається, кепкує (ГЛС). Лексема походить від старогрецького слова *λίνδεσθαι* – сперечатись, яке своєю чергою утворене від дієслова *λίζει* – грати. Стародавнє римське право у справах наклепів чи особистих образ базувалось лише на одному принципі – у суспільстві повинна бути гармонія. Це означало, що покарання наклепнику визначав потерпілий. Варіативність покарань була широкою: від штрафу до побиття. Все залежало від соціального походження наклепника, якщо він зі знатного роду – покарання м'якше, якщо ж ні – жорсткіше [168, 190].

В українській мові цьому старогрецькому слову відповідає лексема *наклепник*. Вона має праслов'янське походження й веде коріння від дієслова звуконаслідувального походження *klepati*, спорідненого з литовським словом *klaptereti* – стукнути, грюкнути (ЕСУМ, II, 458). Слово *наклепник* І. Хоменко використовує при перекладі Першого Послання до Коринтян: *ні злодії, ні користолобці, ні п'яниці, ні наклепники, ні розбійники Божого Царства не успадкують* (1 Коринтян 6:10). У лексикографічних джерелах слово фіксується лише на початку XIX ст. (РСІ, 604; РСГГ, 1179). У матеріалах XX ст. вказано, що наклепник – це той, хто поширює наклеп на кого-небудь, що-небудь (СУМ V, 105; ВТССУМ, 719; СУМ 1, IX, 483). І. Огієнко та Р. Турконяк перекладають це слово номеном *злоріка*. Наприклад: *А тепер я писав вам не єднатися з тим, хто зветься братом, та є перелюбник, чи користолобець, чи ідолянин, чи злоріка, чи п'яниця, чи хижак, із такими навіть не їсти!* (1 Коринтян 5:11). Це складне слово, утворене, очевидно, під впливом старослов'янського *зълословити* «злословити» (ЕСУМ, II, 267). Слово *злоріка* знаходимо у Словнику української мови за ред. Б. Грінченка на позначення людини, що злословить (СУМ Гр., II, 160). Воно зафіксоване у словниках 20–30-х рр. (СУН, 320; РСІ, 172). На початку XXI ст. набуває статусу розмовного та означає того, хто говорить погане про інших (ВТССУМ, 464; СУМ 1, VI, 179).

Асоціальна конотація, в основі якої лежить поняття зла, властива номенам *κακοποιων* (*какопіос*) та *κακορροος*, (*какоргос*) (ГЛС). Їх часто вживали

для називання особи, яка чинить зло. Передусім це пов'язано з дидактичним характером Святих Писань. У часи царського Риму законодавство намагалося врегулювати судову систему, однак гуманнішим не ставало. Якщо вина лиходія була доведена, закон жорстоко карав злодіїв. Їх вбивали, віддавали на розправу потерпілим та продавали в рабство. У республіканський та імператорський періоди Римської імперії ставлення до злочинців дещо пом'якшилося внаслідок урегулювання законодавчої бази. Хоча за скоєння найважчих злочинів смертна кара зберігалась, але за крадіжку можна було заплатити суму в чотири рази більшу від вкраденої. Нерідко римський закон захищав неповнолітніх та жінок від тортур і смертної кари [168, 193].

Спільний давньогрецький корінь *како* означає *лихо* (ГЛС). В українських перекладах Біблії старогрецькі слова *κακοποιον* (*какопіос*) та *κακοιουρος*, (*какоргос*) перекладено лексемами *зłodий*, *злочинець*. Ці слова є складними іменниками, утвореними з основ іменника праслов'янського походження *zъlo* – зло та дієслова *dě(ja)ti* – діяти, або *činiti* – чинити. Первісно вони означали будь-яку особу, що чинить зло, але згодом стали асоціюватися з криміналітетом (ЕСУМ, II, 267).

І. Огієнко, Р. Турконяк та І. Хоменко використовували слова *зłodий* або *злочинець*. Наприклад, у Посланні від апостола Івана: *Вони відповіли та й сказали йому: Коли б Цей злочинцем не був, ми б Його тобі не видавали* (Івана 18:30). У Книзі Вихід: *Коли зłodий буде зловлений в підкопі, і буде побитий так, що помре, то нема провини крові на тому, хто побив* (Вихід 22:1). Номен добре відомий в українському мовному просторі з XI ст. Він означає переступника, крадія, того, хто має злі наміри (Срезн., I, 1002). Така семантика закріплюється за лексемою у словниках XIV–XV ст. (ССУ, I, 400), XIX ст. та XX ст. (Желех., I, 303; СУМ Гр., II, 160; РСІ, 55; СДМД, 31; РСГГ, 143). Наприкінці XX ст. *зłodія* трактують як того, хто займається зłodійством, зрадника, злочинця (СУМ, III, 599). У лексикографічних джерелах початку XXI ст. *зłodий* ще й лиходій, а *зłodий-рецидивіст* – той, хто має особливий авторитет

і особливі права в злочинному світі; той, хто краде гроші, цінності з кишень, сумок та інше (СУМ 1, VI, 173).

І. Огієнко у Посланні від апостола Луки використовує слово *злочинник*: *І вели з Ним також двох злочинників інших, щоб убити* (Луки 23:32). Цей номен є рідковживаним синонімом до слова *злочинець*. Лексема з'являється в словниках лише в XX ст. (СДМД, 164; РСГГ, 545; РСІ, 172; РСКЄ, 545; СУМ, III, 605; ВТССУМ, 464; СУМ 1, VI, 182). Ще один варіант перекладу номену *κακοποιος* належить Пилипу Морачевському й П. Кулішу. Це лексема *лиходій*, етимологічний та семантичний аналіз якої здійснено вище. Наприклад, у Посланні від апостола Івана йдеться: *Озвались вони й сказали йому: коли б не був Він лиходій, не видали б ми Його тобі* (Івана 18:30).

Назви, що позначають осіб, які позбавляють життя інших, трапляються нечасто. Однією з таких є старогрецький номен *σικαριων* (*сікаресос*) – розбійник, убивця (ГЛС). Лексема *вбивця* походить від праслов'янського дієслова *biti* – бити, яке своєю чергою споріднене з індоєвропейським словом **bhei(ə)* такого самого значення (ЕСУМ, I, 186). Походження слова *σικαριων* (*сікаресос*) має за основу назву короткого фракійського меча, званого сика. Йдеться про давньоалбанський номен **tsika*, що є похідним від праіндоєвропейського слова **kei* – гострити.

Номен *σικαριων* (*сікаресос*) І. Огієнко перекладає словом *убійник*: *Чи не той ти єгиптянин, що перед цими днями призвів був до бунту, і випровадив до пустині чотири тисячі потаємних убійників?* (Дії 21:38). Очевидно, що етимологічно це слово є результатом контамінації форм *обиясник* – шибеник і *убивця* (ЕСУМ, I, 187). Слово відоме з XI ст., коли воно означало убивцю, грабіжника, злодія (Срезн., III, 1115). В українському мовному середовищі XIX та XX ст. воно зберігається, що засвідчують відповідні лексикографічні джерела (Желех., II, 999; СУМ Гр., I, 306; РСІ, 550; РСГГ, 227). У сучасних словниках слово *убійник* означає те, що й *убивця*, але вважається застарілим (СУМ, X, 355; ВТССУМ, 1492). І. Хоменко в тому самому фрагменті вживає слово *опришки*. Етимологія цього слова нез'ясована. Мовознавці вважають

можливим зіставлення його з прийменником *опріч* – окремо, осторонь. Очевидно, йдеться про незалежного, вільного чоловіка. Ще один варіант етимології – виведення від слова *оприскливий* – нестримний, дошкульний (ЕСУМ, IV, 204). У мовному вжитку слово фіксується у XIX ст. у значенні *опришка* – злодія, розбійника, бандита (Желех., I, 573). На початку XX ст. лексема значення не змінює й не розширює (СУМ Гр., III, 60). Наприкінці XX – на початку XXI ст. відбувається часткова зміна або уточнення її змістового навантаження. *Опришок* – це народний месник, учасник народно-визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті і Буковині проти феодально-кріпосницького гніту в другій половині XVI – першій половині XIX ст. (СУМ, V, 729; СУМ 1, XI, 415), а значення розбійника, злодія, бешкетника зафіксоване як переносне та діалектне (ВТССУМ, 851). Тож, зважаючи на часту позитивну конотацію слова, його використання з метою перекладу вважаємо недоцільним.

Ще один іменник, вжитий на позначення убивць – це слово *φονεῖς* (*фоніосе*), що походить від давньогрецького *φονεύς* – вбити (ГЛС). В українській мові значенню цього слова відповідає вже згадана лексема *убивця*. І. Огієнко вживає слово *убійник*: *Котрого з пророків батьки ваші не переслідували? Вони ж тих повбивали, хто звіщав прихід Праведного, Якому тепер ви сталися зрадниками та **убійниками*** (Дії 7:52).

І. Огієнко вживає ще лексему *душогуб*: *Як тубільці ж угледіли, що змія почепилась на руку йому, зачали говорити один одному: Либонь цей чоловік **душогуб**, що йому, від моря врятованому, Помста жити не дозволила!* (Дії 28:4). У семантичному вимірі вона виражає вбивство людини насамперед як вбивство її душі (ЕСУМ Ог., I, 363). Номен з'явився в українській мові близько XI ст. зі значенням «вбивця» (Срезн., I, 751). У XIV–XV (ССУ, II, 333) й XV–XVIII ст. значення слова не змінено (СУМ 3, VIII, 240). Його фіксують також лексикографічні джерела XIX – початку XX ст. (Желех., I, 211; СРУС, I, 206; СУМЄН, 348; РСІ, 131). Наприкінці XX ст. слово позначене як лайливе, розмовне та називає злочинця, який вдається до вбивства, розбою, лиходійства

(СУМ, II, 449; СУМ 1, IV, 534). У словниках ХХІ ст. зафіксовано ще значення «кат» (ВСТТУМ, 333).

Ще однією лексемою на позначення вбивці є давньогебрейське дієслово *פזר* (*равтсакз*) (ЄЛС). Цей номен перекладають іменником, що має значення людини, яка вчинила вбивство. Автори перекладів використовують аналізовані вище іменники. Наприклад, І. Огієнко в Числах застосовує застаріле слово *убійник*. Як-от: *то виберіть собі міста, вони будуть на сховища для вас, і втече туди **убійник**, що заб'є душу невмисне* (Числа 35:11). Іменник *убійник* І. Огієнко використовує і в Діях: *Котрого з пророків батьки ваші не переслідували? Вони ж тих повбивали, хто звіщав прихід Праведного, Якому тепер ви сталися зрадниками та **убійниками*** (Дії 7:52). В іншому місці вказане давньогебрейське дієслово він перекладає вже аналізованим іменником *душогуб*: *На світанку встає **душогуб**, замордовує бідного та злидаря, а ніч він проводить, як злодій* (Йові 24:14). Отже, І. Огієнко перекладає дієслово *פזר* (*равтсакз*) різними іменниками.

Хоча і нечасто, але у біблійному тексті вживано слово *πληκτην* (*плакетасе*), яке означає людину, що любить битися (ГЛС). Воно походить від старогрецького номену *πλῆσσω* – вдарити. В українській мові йому відповідає лексема *забіяка*. Слово походить від праслов'янського дієслова *biti* – бити, що веде початки від індоєвропейського номену **bhei(ə)* аналогічного значення (ЕСУМ, I, 187). В українській мові слово заявлене близько XV–XVII ст. (СУМ 3, IX, 200) і вживалося в XIX ст. (Желех., I, 230) у значенні задираки, розбійника (СУМ Гр., II, 6; СУН, 233; РСІ, 32). Значення слова *забіяка* не змінювалось з кінця ХХ ст. Воно називало особу, яка зазвичай є заводієм бійки чи звикла розв'язувати життєві проблеми у силовий спосіб (СУМ, III, 23; ВТССУМ, 375).

Утім, І. Огієнко пропонує інший варіант перекладу цього давньогрецького слова. У Посланні від Тита він застосовує лексему *заводіяка*: *Бо єпископ мусить бути бездоганний, як Божий доморядник, не самолюбний, не гнівливий, не п'яниця, не **заводіяка**, не корисливий* (Тита 1:7). В українській мові

слово з'явилося на початку XX ст. у значенні особи, якій подобається починати сварку, конфліктної людини (СУМ Гр., II, 50; РСГГ, 171; СУН, 270). Наприкінці XX ст. слово *заводіяка* позначене як розмовне і є назвою конфліктних осіб як чоловічої, так і жіночої статі (СУМ, II, 57; ВТССУМ, 382; СУМ 1, V, 940). Припускаємо, що використання цього слова не цілком доцільне, позаяк у біблійному тексті йдеться не про заводія сварки, а про заводія бійки.

Номен *αλλοτριοεπισκοπος* (*аллотреєпіскопос*) вживається зрідка. Він означає людину, яка втручається не у свої справи або безпідставно посягає на чужу посаду (ГЛС). Лексема утворена складанням основ слів *ἄλλότριος* – чужий та *ἐπίσκοπος* – єпископ. У сучасному лексиконі української мови не зафіксовано слова, яке відображає таке значення. Наявна лише описова конструкція – *той, хто втручається у чужі справи*. Синонімією до неї є фразема – *йти зі своїм статутом у чужий монастир*.

Р. Турконяк, І. Хоменко та Біблійне товариство при перекладі старогрецького номену *αλλοτριοεπισκοπος* (*аллотреєпіскопос*) послуговувалися вказаною описовою формою. У Першому посланні апостола Петра йдеться: *Ніхто з вас хай не страждає як убивця або як злодій, або як злочинець, або як той, хто втручається в чужі справи* (1 Петра 4:15). При перекладі цього фрагменту І. Огієнко вживає слово *ворохобник*, а П. Куліш – *бунтівник*. Перше слово має праслов'янське походження від іменника **vorxъ* – купа хліба для обмолоту, тобто якась кількість невіяного зерна, призначеного для обмолоту (ЕСУМ, I, 429). Слово відоме в українських словниках з XIX – початку XX ст. (Желех., I, 122; РСКЄ, 134; РСІ, 1142) зі значеннями: учасник бунту; той, хто зчиняє бунт; бунтар (СУМ I, 742; СУМ 1, III, 292; ВТССУМ, 203). Друге слово *бунтівник* є давнім запозиченням із польської мови від номену *bunt* – союз, змова, заворушення, заколот, повстання (ЕСУМ, I, 296). В українському мовному просторі воно культивується з XV–XVIII ст. (СУМ 3, III, 96). У XX ст. слово використовується для найменування бунтівника (СУМ Гр., I, 111; РСГГ,

1158; СУМ, I, 256; СУМ 1, I, 684). Але в біблійному тексті йдеться не про бунт, а про особу, яка втручається в чужі справи.

Номен *גנב* (*навгас*) означає правителя, гнобителя, тирана й походить від арабського *يقود* зі значенням *різко та агресивно їхати* (ЄЛС). У давньоєврейських релігійних текстах слово використовують як іменник та дієслово – гнати, гнобити, вимагати, чинити вимогливий тиск. Найбільш вдалий переклад українською мовою – *гнобитель*.

Об'єднавчим змістовим стрижнем указанного поняття є властивий монархіям процес обмеження чи руйнування свободи осіб або соціумів. Гнобителями називали носіїв деспотичної влади, або виконавців їхніх розпоряджень [168, 100]. Лексема веде початки від праслов'янського дієслова **gnobiti*, яке походить від індоєвропейського **genabh*, «тиснути, давити» (ЕСУМ, I, 322). Слово культивується в українській мові від початку ХХ ст. в розумінні гонителя, переслідувача, утискувача (СУМ Гр., I, 294; РСГГ, 2315; РСКЄ, 1389; РСІ, 553). У сучасних лексикографічних джерелах воно зафіксовано зі значенням «той, хто гнобить, експлуатує кого-небудь, пригноблювач» (СУМ, II, 96).

Р. Турконяк використав слово *наглядач*: *Та Господь сказав Мойсеєві: Я дійсно побачив пригноблення Мого народу, який у Єгипті, і почув Я їхнє голосіння через утиски **наглядачів**, – адже Я знаю їхній біль* (Вихід 3:7). Слово має праслов'янське походження від дієслова **ględęti* «шукати» (ЕСУМ, I, 532). Воно засвідчене в лексикографічних джерелах початку ХІХ ст. (Желех., I, 470) та початку ХХ ст. (РСГГ, 1245). В кінці ХХ–ХХІ ст. так називали службовця, що займається наглядом, спостереженням за ким-небудь, чим-небудь; особу, яка таємно стежить за ким-небудь, чим-небудь, висліджує когось (СУМ, V, 49; ВТССУМ, 711), а також чиновника міської і розшукової поліції у дореволюційній росії (СУМ 1, IX, 326). Вважаємо, що вказаний переклад не повністю відображає зміст тексту, позаяк біблійні персонажі, про яких йдеться, не займалися лише спостереженням. Їхній владний діапазон був ширшим.

При перекладі слова *נֹגֵחַ* (*навгас*) І. Хоменко вживає проаналізовану лексему *доглядач*. Очевидно, Р. Турконяк та І. Хоменко застосували синонімії за значенням слова. Однак вони не зовсім відповідають першоджерелу, у якому йдеться про деспотичних виконавців волі монарха, часто близьких до нього. А слова *наглядач*, *доглядач* містять інший зміст.

Номен *נֹגֵחַ* (*навгас*) трапляється і в Книзі пророка Йова. Р. Турконяк перекладає його словосполучення *збирач податків*: *Спільно старі не почули голосу збирача податків* (Йова 3:18). Мабуть, автор перекладу мав на увазі митаря як посадову особу, яка здійснювала фіскальну функцію у давньому єврейському суспільстві й користувалась його максимальним осудом [98, 9]. Слово *збирач* має праслов'янське походження від дієслова *bъrati* «брати» (ЕСУМ, I, 247). У лексикографічних матеріалах лексема засвідчена наприкінці XIX ст. (Желех., I, 284). Більш активний її вжиток припадає на 20–30-і рр. XX ст. (РСГГ, 192; СУМЄН, II, 337). Однак у біблійному тексті не йдеться про митників. Там сказано про близьких до монарха намісників, наділених ним ширшими владними повноваженнями.

У зазначеному фрагменті І. Хоменко використовує слово *посіпака*, яке має праслов'янське походження від дієслова *sěpati* «сіпати» (ЕСУМ, V, 255). Українській мові це слово відоме з кінця XIX ст. (Желех., II, 713; РСГГ, 2394). Є воно і в лексикографічних матеріалах початку XX ст. (СУМ Гр., III, 360). У словниках XX ст. засвідчене в зневажливому значенні та означає прислужника, готового допомагати в будь-яких діях, переважно ганебних; поплічника (СУМ, VII, 329; ВТССУМ, 1078). Згодом набуває ще значення сухого, бездушного працівника канцелярії, бюрократа (СУМ 1, XIV, 2685). У біблійному тексті йдеться про деспотичного регіонального васала державного рівня, а не пересічного виконавця волі незнайомого йому сюзерена. Тож зміст оригінального речення, на нашу думку, передано не точно. Очевидно, найбільш вдалим є переклад І. Огієнка, який використовує слово *гнобитель*.

Наступний асоціальний номен *מֹנֵחַ* (*моотс*) засвідчено лише в одному фрагменті. Він означає гнобителя чи здирника (ЄЛС). Згодом значення слова

змінилось. Сьогодні лексема позначає заборонені для вжитку продукти у єврейських релігійних обрядах. Відповідником в українській мові слугує лексема *негідник*.

Для перекладу І. Огієнко вживає лексему *насильник*: *Нехай мешкають в тебе вигнанці Моаву, стань їм захистом перед грабіжником, бо не стало насильника, скінчився грабунок, загинув топтач із землі* (Ісаї 13:11). Р. Турконяк обирає слово *переслідувач*, а І. Хоменко – *спустошник*. Такий переклад І. Огієнка є вмотивованим і не порушує змістової канви розповіді. Слово *насильник* має праслов'янське походження від іменника *sila* – сила. Лексикографічне дослідження показало, що в українському мовному просторі слово відоме з XI ст. у значенні «утискувач» (Срезн., II, 330). Наприкінці XX ст. насильником називали того, хто насилує, експлуатує кого-небудь (СУМ V, 184). У сучасних словниках зафіксовано ще значення «гвалтівник» (ВТССУМ, 735; СУМ 1, III, 677). Не цілком коректним, на нашу думку, є переклад Р. Турконяка, адже *переслідувачем*, за визначенням лексикографічних матеріалів XX–XXI ст., називають того, хто переслідує кого-небудь, що-небудь (СУМ, VI, 280; ВТССУМ, 927; СССЛ, 257). Такий переклад порушує контекст автентичного речення. Переклад І. Хоменка також вважаємо не надто вдалим. Адже слово *спустошник* (у сучасних словниках *спустошувач*) має значення «той, хто спричиняє спустошення, призводить до нього» (СУМ, IX, 616).

Словосполучення *עֵשׂ בִּלְעָאֵל* (*eesh beleagal*) засвідчено досить часто й означає негідну, нечестиву, розбещену людину (ЄЛС). Походить від слова *לְעָאֵל* (*беліал*) – нечестивий, нікчемний. У Старому Заповіті це слово асоціювалося із поняттям беззаконності. У Новому Заповіті лексема має значення демонічної істоти Веліала – найсильнішого упалого ангела, що спокусив людину чинити гріх [18, 303]. В українській мові зазначений старогєбрейській лексемі відповідає номен *негідник*.

І. Огієнко використовує словосполучення *чоловік негідний* або *люди негідні*: *І отак говорив Шім'ї в прокльоні своїм: Іди, іди геть, кривавий переступнику та чоловіче негідний!* (1 Самуїла 16:7). Приклад використання

другого словосполучення: *А сини Ілія були люди негідні, вони не знали Господа* (1 Самуїла 2:12). Слово *гідний* походить від праслов'янського *godъ*, що веде початки від давнього індоєвропейського номену *gadhya* – міцно тримати, об'єднувати. Звідси пішло ще одне значення лексеми *gadhya* «згідний» (ЕСУМ, I, 544). Слово «негідний» відоме з XI ст. у значенні чогось невгодного, неприємного, незручного (Срезн., II, 373). У лексикографічних джерелах початку XX ст. лексему вжиті зі значенням «безчесна людина» (СУМ Гр., II, 542; РСІ, 276; РСГГ, 1513). Сміслові навантаження лексеми на кінець XX ст. розширюється. Прикметник *негідний* називає того, якого не можна використовувати; непридатного; який не заслуговує на повагу, наслідування, не вартий кого-небудь; чого-небудь; недостойний; підлий, нікчемний, мерзенний, безчесний (СУМ, V, 277), а також вважається як лайливе слово (переважно при звертанні) (ВТССУМ, 753; СУМ 1, X, 188). Таке трактування слова відповідає змісту біблійного висловлювання.

Р. Турконяк у Першій Книзі Самуїла вживає словосполучення *сини-язичники*: *А сини-язичники* сказали: *Як цей нас спасе? Та не пошанували його і не принесли йому дарів* (1 Самуїла 10:27). Ще один варіант перекладу міститься в цьому ж джерелі. Тут автор використовує словосполучення *син-поганець*: *Тож тепер знай і гляди ти, що вчиниш, бо виповнилася злоба на нашого володаря і на його дім. А він – син-поганець, і не можна до нього говорити!* (1 Самуїла 25:17).

Слово *язичники* походить від старослов'янського номену *языкъ*, що означає чужий народ. Мовознавці припускають, що таку етимологію слово могло набути під впливом старогрецького *ἔθνος* «чуже плем'я, громада, народ» (ЕСУМ, VI, 538). За твердженням І. Огієнка старослов'янське слово *языкъ* походить від грецького номену *ethnos* «плем'я, малий народ, що не був хрещений». Звідси й постало слово *язичник* у значенні *поганин* (ЕСУМ Ог., IV, 534). Слово вперше зафіксовано в XI ст. у значенні іновірця, неправовірного, язичника (Срезн., III, 1649). Лексема не змінює значення і в XIX (Желех., II, 1112) та в XX ст. (СУМ Гр., IV, 537; РСІ, 605). Наприкінці XX ст. *язичник* – це

той, хто визнає язичество, ідоловірець (СУМ, XI, 631). У словниках ХХІ ст. вказано ще одне значення цього слова: *застаріле* – пліткар, базіка» (ВТССУМ, 1647).

Слово *поганці* походить від праслов'янського *gana* – образа. Воно утворилося як відповідник до староєврейського *goi*, що означає чужий, язичницький народ. Має право на існування й гіпотеза про те, що ця лексема – запозичення з латинської мови від номену *paganus* «простий, сільський» (ЕСУМ, XI, 631). За здійсненим лексикографічним дослідженням з'ясовано, що слово відоме в українському мовному просторі принаймні з XIV–XV ст. зі значенням: «поганин, нехристиянин» (ССУ, II, 161). У ХХ ст. воно зафіксоване у двох значеннях: «гидка людина, язичник, мерзотник» (СУМ Гр., III, 229; РСІ, 175; РСГГ, 2026). У кінці того ж століття значення не змінюється: *поганець*, *поганин* – застаріле «той, хто не сповідує християнської віри, нехристиянин»; і розмовне – «той, хто викликає огиду, відразу» (СУМ, VI, 701). У ХХІ ст. слово вважається як лайливе; означає загарбника, кривдника, поневолювача; поганина (ВТССУМ, 1003). Тож такий переклад Р. Турконяка вважаємо вмотивованим у обидвох випадках.

І. Хоменко, перекладаючи словосполучення *שׂוֹנֵן לְעוֹלָם*, вживає лексему *негідник*: *Подумай, отже, і розваж, що маєш чинити, бо над нашим паном і його домом нависла біда, а він такий негідник, що з ним шкода й говорити* (1 Самуїла 25:17). В іншому місці перекладач послуговується словом *мерзенник*: *І говорив Семей, проклинаячи: «Геть, геть, мужу крови, мерзеннику!»* (2 Самуїла 16:7).

Слово *негідник* праслов'янського походження, що означає «недостойний чого; невартий» (ЕСУМ Ог., III, 247); «незадоволений, заборонений» (ЕСУМ, IV, 63). Засвідчене в словниках ХХ ст. в значенні нечесної людини (СУМ Гр., II, 542; РСІ, 275; РСГГ, 1513). Аналогічне смислове навантаження того, хто здійснює ганебні, підлі вчинки; мерзотника зберігається й надалі (СУМ, V, 277). Вживається як лайливе слово (ВТССУМ, 753; СУМ 1, X, 188).

Друга лексема – *мерзенник* праслов'янського походження від дієслова **mьrzěti* «мерзнути» або ж від церковнослов'янського *мръсьнь* «гидкий» (ЕСУМ, III, 441). У лексикографічних джерелах засвідчено на початку XX ст. у значенні гидкої людини (СУМ Гр., II, 418; СУН, 413; РСГГ, 1050), а в словниках XXI ст. є синонімом до слова *мерзотник* (ВТССУМ, 667; СУМ 1, VIII, 1603).

Ще один варіант перекладу пропонує І. Хоменко: *Прийшло й двоє нікчем і посідали навпроти нього, і стали ті недобрі люди перед народом свідчити проти Навота й казати: Навот, мовляв, хулив Бога й царя. І вивели його за місто й побили камінням на смерть.* (1 Царів 21:13). Лексема *нікчема* є запозиченням з польської мови: *nikczemny* – «негідний, низький, підлий» (ЕСУМ, IV, 98). В українських словниках засвідчене в кінці XIX ст. (Желех., I, 530). На початку і впродовж XX ст. воно означає ні до чого не придатну людину (СУМ Гр., II, 566; СУМ V, 423; ВТССУМ, 786). У лексикографічних джерелах XXI ст. вжите як лайливе у значенні нікчемної людини, недоріки (СУМ 1, X, 560).

Поданий на сторінках Біблії номен *זרז* (*бад*) означає марнослів'я чи хвастощі (ЄЛС). У інших випадках лексема слово називає особу, яка з меркантильною метою видає себе за священника, провидця. Походить від лексеми *זרז* – той, що каже неправду. Такі особи за період існування цивілізації були завжди: від чаклунів і віщунів у дохристиянські часи до лжепророків та сектантів – у християнські. Основа їхнього «ремесла» – імітація зв'язку з потойбіччям, скерована на здобуття високого матеріального чи соціального статусу [41, 89].

Українським відповідником номена є слово *лжепророк*. Воно утворене складанням двох слів. Перше – праслов'янське *lъža*, що походить від дієслова *lъgati* «говорити неправду» (ЕСУМ, III, 228). Друге – від старослов'янського *пророкъ*, що є калькою грецького номену *προφήτης* – пророк, провісник (ЕСУМ, IV, 600). В українській мові слово з'являється на відрізку XV–XVIII ст. у

значенні неправдивого чи псевдопророка (СУМ 3, XVI, 30). Таке значення збережено й надалі (Желех., I, 403; РСІ, 226; РСГГ, 935 СУМ IV, 482).

І. Огієнко послуговується словом *чарівник*: *Хто ознаки ламає брехливим, і робить безглуздими чарівників, Хто з нічим мудреців відсилає, і їхні знання обертає в нерозум* (Ісаї 44:25). У цьому-таки фрагменті Р. Турконяк вжив лексему *чародій*, І. Хоменко – *віщун*.

Номен *чарівник* – праслов'янського походження від іменника *čarъ* «чари, чаклунство» (ЕСУМ, V, 280). Слово відоме з XI ст. й означає людину-чарівника та назву чарівної книги (Срезн., III, 1471). Згодом друге значення занепадає і вже в XIX ст. воно означає тільки чарівника (Желех., II, 1060; СУМ Гр., IV, 444; РСІ, 233; РСГГ, 994). Наприкінці XX – першій чверті XXI ст. слово трактується як *застаріле* «чаклун» та *переносне* «людина, яка захоплює, приваблює чим-небудь» (СУМ, XI, 270; ВТССУМ, 1594). Слово *чародій* – синонім лексеми *чарівник*. Однак вважаємо, що жодне з них не передає автентичний біблійний текст, у якому йдеться про особу, що обманює, а не практикує магію.

Подібною є ситуація із використанням І. Хоменком лексеми *віщун*. Слово є похідним від основи дієслова *věděti* «відати, знати» (ЕСУМ, I, 408). Вживане від XV–XVIII ст. в значенні віщуна, провісника. Лексикографічні джерела виокремлюють ще значення знахаря як людини, яка може лікувати (СУМ 3, VI, 171). Згодом воно занепадає, однак питомий смисл залишається й наприкінці XIX ст. (Желех., I, 109) та у XX ст. (СУМ Гр., I, 243; СУН, 138; РСКЄ, 95; РСІ, 41). У словниках кінця XX ст. лексему фіксують з позначкою *застаріла*. Так називають того, хто пророкує, віщує, а в переносному значенні – це ознака, прикмета того, що настане (СУМ, I, 693; ВТССУМ, 192). Згодом додається значення відуна, ясновидця (СУМ III, 490). Але у біблійному тексті йдеться про лжепророка.

Наступний асоціальний номен – *καταλαλος* (*каталалос*). Дослівно він означає обмовника чи наклепника та виражає природу людини, яка говорить неправду й зводить наклеп (ГЛС). Слово має старогрецький корінь *κατά* – йти

вниз. Це рідковживана лексема, українським відповідником якої є слово *наклепник*. Номен походить від праслов'янського дієслова *klepati*, утворені від звуконаслідувального дієслова *klàpterèti* «стукнути, грюкнути» (ЕСУМ, II, 458). І. Огієнко, Р. Турконяк, І. Хоменко, УБТ у Посланні до Римлян переклали це слово як *наклепники*. Наприклад: *обмовники, **наклепники**, богоненавидники, напасники, чваньки, пишні, винахідники зла, неслухняні батькам нерозумні, зрадники, нелюбівні, немилостиві* (Римлян 1:30-31). П. Куліш перекладає його як *покліпники*. Ймовірно, автор мав на увазі слово *поклепник*. Етимологія цієї лексеми збігається з попереднім словом. Воно відоме в українській мові з XI ст. у значенні *наклепника* (Срезн., II, 1107). Наступна згадка сягає XIX ст. (Желех., II, 684), а в У XX–XXI ст. слово засвідчене зі значенням «той, хто зводить наклеп на кого-небудь; наклепник» (СУМ, V, 105; ВТССУМ, 719; СУМ 1, IX, 483,). Тож номен добре транслює зміст біблійного речення.

Лексему *αλαζονας* (*аладзоне*) можна перекласти багатьма українськими словами. Серед них – *хвалько, самохвал, гордій*. Дослівно вона означає того, хто занадто впевнений у власних здібностях, постійно виокремлює їх, а відтак вважає себе кращим за інших. За однією версією, слово походить від назви скіфського племені *алазонів*, за іншою – навпаки скіфське плем'я назване від прикметника *αλαζών* – *хвалькуватий, зарозумілий* (ГЛС).

І. Огієнко, П. Куліш та П. Морачевський вжили субстантивованій прикметник *пишні*. Наприклад: *обмовники, наклепники, богоненавидники, напасники, чваньки, **пишні**, винахідники зла, неслухняні батькам* (Римлян 1:30). Р. Турконяк, І. Хоменко та Біблійне товариство вжили слова *хвальки, хвалькуваті*. І. Огієнко та І. Хоменко – слово *зарозумілі*: *Будуть бо люди тоді самолюбні, грошлюбні, **зарозумілі**, горді, богозневажники, батькам неслухняні, невдячні, непобожні*. (2 Тимофія 3:2). УБТ у цьому уривку вжило слово *чванливі*, а Р. Турконяк – *обмовники*.

Субстантивованій іменник *пишні* походить від лексеми *пиха* і має праслов'янське походження від іменника *руха*, пов'язане з *rixati* – «дути, дихати, надиматися» (ЕСУМ, IV, 381). В українських словниках слово

зафіксоване наприкінці XIX ст. (Желех., II, 635), а на початку наступного століття вживається в значенні «когось, чогось гордого, поважного, розкішного, пишного» (СУМ Гр., III, 155; РСІ, 33). Далі з-поміж багатьох його значень виокремлюємо тільки ті, які пов'язані з характеристикою людини: «повний, розповнілий, який приваблює своєю чарівністю, незвичайністю; привабливий, дуже гарний; пихатий, бундючний» (СУМ, VI, 372; ВТССУМ, 945).

Доцільним вважаємо використання лексем *хвальки* чи *хвалькуваті*. Слово має праслов'янське походження від іменника *xvala* «хвала» (ЕСУМ, V, 162). Воно вживається в українській мові щонайменше з XIX ст. (Желех., II, 1035) у значенні «хвастун» (СУМ Гр., IV, 390; СРУС, 1448; РСІ, 576), «хвалькувата людина» (СУМ, XI, 33; ВТССУМ, 1557).

Доречним вважаємо переклад номену *αλαζονας* як *зарозумілі*. Лексема праслов'янського походження, похідна від іменникової основи *ум* (*розум*) (ЕСУМ, VI, 32). Широкий її вжиток спостерігаємо в лексикографічних джерелах 20-х рр. XX ст. (СУМЄН, II, 289; СУН, 280) та наприкінці XX – початку XXI ст. Так називають людину, яка поводить себе гордовито, пихато, занадто самовпевнено, вважаючи себе у чому-небудь кращою від інших (СУМ, III, 295); особу, яка зарозумілася (ВТССУМ, 418; СУМ 1, V, 479). Таке тлумачення добре передає зміст біблійного речення.

Слушним є, на нашу думку, й послоговування словом *чванливі*. Найімовірніше воно походить від праслов'янського дієслова **čъvati* «розбухати, надиматися» (ЕСУМ, V, 287). В українській мові культивується з кінця XIX ст. в значенні когось чванливого, сварливого (Желех., II, 1062). Засвідчено воно й на початку XX ст. в значенні пихатої людини (СУМ Гр., IV, 448; РСІ, 585; РСГГ, 2284). На зламі XX–XXI ст. номен означає того, хто любить чванитися, схильного до чванства, пихатого, у якому виявляється чванство, пиха (СУМ 1,1, 287, ВТССУМ, 1595).

Натомість використання лексеми *обмовник* не вважаємо вдалою. Так називають того, хто обмовляє кого-небудь, наклепника (СУМ, V, 542; ВТССУМ, 811; СУМ 1, XI, 18). У Святому Письмі про таку людину не йдеться.

Слово *ἐφευρέτας* (*ефюретес*) застосовується зрідка і означає винахідника зла (ГЛС). І. Огієнко, Р. Турконяк, І. Хоменко та Біблійне товариство транслювали його словосполученням *винахідник зла*. Йдеться про аналізований вище фрагмент тексту: *обмовники, наклепники, богоненавидники, напасники, чваньки, пишні, винахідники зла, неслухняні батькам* (Римлян 1:30). П. Куліш та П. Морачевський у цьому уривку використовують словосполучення *видумщики лихого*.

Перше слово – *винахідник* є префіксальним утворенням від номену *находити* з початковим значенням «йдучи (ходячи), натикатися на щось» (ЕСУМ, IV, 52). Слово зафіксоване у 20-х рр. ХХ ст. (РСГГ, 67; СУН, 92; РСКЄ, 1546). Сьогодні винахідником називають особу, що винайшла або винаходить що-небудь (СУМ I, 439; ВТССУМ, 143; СУМ 1, II, 352). *Зло* – це що-небудь погане, недобре; протилежне до добра; нещастя, лихо, горе; почуття роздратування, гнів, досада; розлюченість (СУМ, III, 597).

Перший компонент вжитого П. Кулішем та П. Морачевським словосполучення *видумщики лихого* зафіксований в українських лексикографічних джерелах ХІХ ст. (Желех., I, 74; СРУС, 117); у матеріалах 20-х рр. ХХ ст. (СУМЄН, 181). Сучасні лексикографічні джерела фіксують лексему *вигадник* «той, хто легко вигадує, видумує; той, хто вигадує брехливе» (СУМ I, 370). *Лихо* – це обставина, подія, що викликає страждання; горе, біда (СУМ, IV, 497; СУМ 1, VIII, 171).

Слово *ὕβριστης* (*губрістес*) вживається зрідка й означає нахабного чоловіка, того, хто говорить грубі, образливі слова, гордовитого та пихатого (ГЛС). Лексема походить від дієслова *ὕβριζω* (*губрідзо*) – діяти зухвало, ганебно. І. Огієнко, П. Куліш, П. Морачевський, Біблійне товариство вжили слово *богоненавидники*. Йдеться про фрагмент: *обмовники, наклепники, богоненавидники, напасники, чваньки, пишні, винахідники зла, неслухняні батькам* (Римлян 1:30). Тут Р. Турконяк використав слово *напасники*. Аналогічну лексему застосувало й УБТ, але в іншому фрагменті: *мене, що колись зневажав Господа та був переслідувачем і напасником; але я був*

помилюваний, бо це я робив з незнання, в невірстві (1 Тимофія 1:13). І. Хоменко та П. Куліш у цьому уривку використовують слово *знущатель*.

Тож адаптація слова *ὀβριότης* має три варіанти. Перший – *богоненавидники* – обрали І. Огієнко, П. Куліш, П. Морачевський та Біблійне товариство. Лексема засвідчена у відомих нам словниках з початку ХХ ст. і означає людину, яка ненавидить Бога (СУМ Гр., I, 80; РСКЄ, 47; СУН, 43; РСГГ, 41; РСІ, 26). У лексикографічних джерелах ХХІ ст. так називають того, хто зненавидів Бога, сатаніста (ВТССУМ, 91).

Другий варіант, який використовує Р. Турконяк – *напасники*. Слово має праслов'янське походження від дієслова *napastü* «напасти» (ЕСУМ, IV, 37). На початку ХХ ст. воно зафіксовано у значенні нападника, задири, того, хто ображає (СУМ Гр., II, 507; РСІ, 295). Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. переходить в розряд розмовних і означає того, хто нападав, нападає або збирається нападати на кого-небудь, що-небудь; загарбника (СУМ, V, 139; ВТССУМ, 731; СУМ 1, IX, 567). Вважаємо, що номен не відповідає біблійному змісту.

Третій варіант належний перекладу авторства І. Хоменка та П. Куліша, – *знущатель* – має праслов'янське походження від іменника *gnusъ* «бруд, відраза» (ЕСУМ, II, 272). Як і попередня лексема, це слово не має широкого вжитку. Його застосовували наприкінці ХІХ ст. у значенні людини, що знущається (Желех., I, 311). У сучасній українській мові це слово вважають архаїзмом.

Давньогрецький номен *δανειότη* (*даністес*), що означає людину, яка дає позику, у Святому Письмі засвідчено зрідка (ГЛС). Мала властива в часи натурального господарства, постать позикодавця остаточно сформувалась зі з'явою товарно-грошових відносин. Виникає професія лихваря, що передбачає обов'язкове отримання відсотків для позикодавця. У категорію асоціальних слів лексема *δανειότη* (*даністес*) потратила тому, що у світоглядних картинах біблійних соціумів вона набрала стільки негативних конотацій, що її носії перетворились у виразників асоціального статусу. Відсотки лихварі навмисно

збільшували настільки, що вони часто перевищували суму боргу. Це призводило до масового зубожіння й втрати особистої свободи боржників. Тож у Посланні від апостола Луки (6: 34-35) лунає заклик до лихварів не брати відсотків і за це очікувати нагороду від Бога. У Повторенні закону (23: 20, 21) сказано, що не треба вимагати відсотків від єдиновірців, а від чужих – мінімальні. Існує багато оповідей на цю тему у Книзі Неемії, Першій книзі Самуїла, Другій книзі царів, Книзі пророка Ісаї, Книзі пророка Єзекіїля тощо. В українському мовному просторі найбільш вдалим відповідником є слово *позикодавець*. У текстах Біблії його перекладено словами *лихвар*, *позичальник*, *хто дав позику*, *гнобитель*, *той, хто позичає*, *здирець*, *віритель*.

І. Огієнко, Р. Турконяк та І. Хоменко вживають слово *лихвар*: *Бодай їм тенета розставив лихвар на все, що його, і нехай розграбують чужі його працю!* (Псалми 108:11). Праслов'янське слово *lǫx(ъ)va* означає позичання грошей під процент та вважається запозиченням з готської мови (ЕСУМ, III, 248). Воно відоме в українській мові від XV–XVIII ст. у значенні *лихваря* (СУМ 3, XVI, 63). У словниках XIX ст. (Желех., I, 406; СДМД, 213; РСГГ, 423) й надалі так називають людину, яка позичає гроші за великий процент (СУМ, IV, 495; ВТССУМ, 1008; СУМ 1, VIII, 168). Не зовсім вдалим є переклад лексемою *позичальник*, запропонований І. Огієнком та І. Хоменком: *А одна з жінок пророчих синів кликала до Єлисея, говорячи: Помер раб твій, мій чоловік! А ти знаєш, що раб твій боявся Господа. А позичальник прийшов ось, щоб забрати собі двоє дітей моїх за рабів* (2 Царів 4:1). Р. Турконяк, у цьому ж реченні використав словосполучення – *хто дав позику*.

У Книзі Притч І. Огієнко номен *δαειιστη* перекладає словом *гнобитель*: *Убогий й гнобитель стрічаються, їм обом Господь очі освітлює* (Притч 29:13). Р. Турконяк використав тут сполучення слів *той, хто позичає*, І. Хоменко – лексему *здирець*. Вважаємо, що слово *гнобитель* не відповідає автентичному тексту. За перекладом Р. Турконяка не зрозуміло: йдеться про людину, що бере позику чи надає її. Номен *здирець* у лексикографічних джерелах початку XX ст.

(СУМ Гр., II, 144) та в сучасних словниках побутує як *здирник*, діалектне *зди́рця* (ВТССУМ, 454).

Інші варіанти перекладу слова *δανειστή* (*даністес*) авторства П. Куліша, І. Огієнка та І. Хоменка в тексті Євангелія від Луки: *І промовив Ісус: Були два боржники в одного вірителя; один був винен п'ятсот динаріїв, а другий п'ятдесят* (Луки 7:41). І. Огієнко використовує лексему *віритель*, а І. Хоменко – *позикодавець*. Перше слово має праслов'янське походження від іменника *věra* «віра» (ЕСУМ, I, 402). Воно зафіксоване в джерелах XIX ст. (Желех., I, 107; СРУС, I, 129; СУН, 2040; СУМЄН, I, 291; РСГГ, 132). З кінця XX ст. слово означає кредитора, позикодавця та вважається застарілим (СУМ, I, 679; ВТССУМ, 191; СУМ 1, III, 109). Очевидно, для перекладу номену *δανειστή* більш прийнятне загальновживане слово, як-от, у перекладі І. Хоменка. Він послуговується лексемою *позикодавець*. Це складне слово, перша частина якого походить від польського слова *zyszczyć* «позичати» (ЕСУМ, II, 263), а друга веде початки від праслов'янського дієслова *dati* чи *davati* «давати» (ЕСУМ, II, 14).

Номен *ἀσπονδός* (*аспондос*) означає того, хто не бажає миру й не хоче дійти згоди (ГЛС). Слово походить від дієслова *σπένδω* – впливати, яке бере початок від праіндоевропейського дієслова **spend*, що споріднене з латинським номеном *spondeo* – я обіцяю. В українській мові його відповідником є лексема *безвідповідальний*.

І. Огієнко у Посланні до римлян використав слово *зрадники: нерозумні, зрадники, нелюбовні, немилостиві* (Римлян 1:31). Воно запозичене з польської мови від іменника *zdrada* «зрада» (ЕСУМ, II, 279) та добре відоме в українському мовному просторі з XI ст. (Срезн., I, 977) й функціонує до сьогодні (ССУ, I, 408; СУМ 3, XII, 175; Желех., I, 315; СУМ Гр., II, 182; РСІ, 179; РСГГ, 595). Номен позначає того, хто зраджує (СУМ, III, 698; ВТССУМ, 479; СУМ 1, VI, 346), що цілком відповідає змістовому наповненню тексту. Біблійне товариство, Р. Турконяк та І. Хоменко доречно використовують прикметник *зрадливий*. П. Куліш вживає словосполучення *ламателі умови*.

Слово *ламателі* засвідчене в лексикографічному джерелі XIX ст. (Желех., I, 396), у сучасній українській літературній мові ним не послуговуються.

3.4. Тематична група «назви соціальних статусів»

У підрозділі проаналізовано лексеми *джура*, *товариш*, *співробітник*, *слуга-товариш*, *співслуга*, *служитель*, *співраб*, *співслужник*, *служниця*, *рабиня*, *челядка*, *дівчина*, *домоправитель*, *дворецький*, *приставник*, *доморядник*, *управитель*, *верхівець*, *комонники*, *кінні*, *кіннотчики*, *кіннотники*, *колісниця*, *бігун*, *сердюк*, *сотник*, *охоронець*, *воjak*, *кат*, *прибічник*, *охоронець*, *воротар*, *придверні*, *придверники*, *одвірні*, *сторож на вході*, *слуга, який стежив*, *юнак, що був на сторожі*, *ті, які стережуть*, *вартівник*, *вартівний*, *сторож*, *варта*.

Четверту тематичну групу формують лексеми на позначення індивіда в суспільній ієрархії того чи того соціуму, його соціального статусу. Це доволі стійкий обсяг однотипних політичних, титулярних, посадових, соціально-економічних, особистісних, культурних, побутових і традиційних норм, визнаних як у суспільних групах, так і між ними. Це – не професія і не посада, не титул і не національність, а їхня сукупність, виражена загальним суспільним еквівалентом. Це певний ранг, що визначає становище людини в суспільстві. Його носії володіють такими внутрішніми й зовнішніми символами, за допомогою яких відбувається їхнє самоусвідомлення та ідентифікація.

В оригінальних біблійних текстах давньоєврейський номен *נָגַר* (*нагар*) означав неодружену молоду особу в статусі слуги (ЄЛС). В україномовних текстах Святого Письма це слово перекладене лексемою *раб* у значенні слуга. І. Хоменко у Книзі Суддів номен *נָגַר* (*нагар*) тлумачить словом *джура*: *Якщо ж боїшся іти сам до нього, то піди туди з Пурою, твоїм джурую* (Суддів 7:11).

Давньогрецьке слово *συνδουλός* (*сондолос*) означає характер стосунків, які сьогодні позначаються статусом колег по роботі (ГЛС). Для його трансляції українські перекладачі переважно вживали слова *товариш*, *співробітник*. Лексема *товариш* має тюркське походження, вона утворена, очевидно,

складанням двох слів *tavar* «майно, худоба, товар» та *eš (iš)* «приятель, товариш» (ЕСУМ, V, 586). Тобто первісно *товариш* – торговий партнер (ЕСУМ Ог., IV, 370). Слово відоме з XIV–XV ст. у значеннях співучасника, спільника та рівного за соціальним становищем (ССУ, II, 433). У наступних століттях воно має значення товариша та члена суспільства, працівника підприємства (Желех., II, 970; СУМ Гр., IV, 269; РСІ, 539; РСГГ, 1761; СДМД, 223). Наприкінці XX – у першій чверті XXI ст. *товаришем* називають людину, яка спільно з ким-небудь виконує якусь справу, компаньйона, спільника; особу, зв'язану з ким-небудь дружбою, щирого друга, приятеля; людину, ідейно зв'язану з іншими людьми, яка разом з ними бере участь у спільній справі, боротьбі; соратника; однодумця (СУМ, X, 160).

Лексема *співробітник* – похідне утворення, твірним якого є праслов'янський номен **orbiti* «працювати на когось» (ЕСУМ, V, 98). Слово фіксують лексикографічні джерела з кінця XIX – початку XX ст. у значенні особи, хто працює разом із ким-небудь, допомагає йому в якійсь справі; того, хто працює в якійсь установі; службовця (Желех., II, 902; СУМ Гр., IV, 176; РСІ, 511; СДМД, 208, СУМ, IX, 519). Цю лексему вживають у своїх перекладах І. Огієнко, І. Хоменко та Р. Турконяк. Наприклад, Послання апостола Павла до римлян: *Вітайте Урбана, співробітника нашого в Христі, і улюбленого мого Стахія* (Римлян 16:19) чи Послання апостола Павла до колоссян: *Щодо мене, то вас повідомить про все Тихик, любий брат, вірний слуга і співробітник у Господі* (Колоссян 4:7).

П. Куліш давньогрецький номен *συνδoulos* (*сондолос*) переклав лексемою *слуга-товариш*: *І впав я до ніг його, поклонитись йому; і рече мені: Ні, глянь, я слуга-товариш твій і батьків твоїх, що мають свідчення Ісусове. Богу кланяйся; свідчення бо Ісусове – дух пророцтва* (Об'явлення 19:10). І. Огієнко вживає ще один відповідник – *співслуга*: *І кожному з них дано білу одежу, і сказано їм іще трохи спочити, аж поки доповнять число їхні співслуги, і брати їхні, що будуть побиті, як і вони* (Об'явлення 6:11). А в Першому посланні апостола Павла до солунян – *служитель*: *і послали Тимофія, нашого брата й служителя*

Божого в Христовій Євангелії, щоб упевнити вас та потішити в вашій вірі (1 Солунян 3:2).

У Р. Турконяка номен *συνδουλος* (сондолос) перекладено як *співраб*: Цього ви навчилися від Епафра, нашого улюбленого **співраба**, який є для вас вірним слугою Христа (Колоссян 1:7), або як *співслуга*: І було дано кожному з них білий одяг, і сказано їм, аби спочивали ще трохи часу, поки не доповнять числа їхні **співслуги** та їхні брати, котрі будуть вбиті, як і вони (Об'явлення 6:11). У перекладі І. Хоменка використано слово *співслужник*: І дано їм кожному одягу білу і проречено їм, нехай спочинуть іще на час малий, поки не доповнять числа **співслужники** їхні і брати їхні, що мають бути убиті, як і вони (Об'явлення 6:11). Також цей автор вживає словосполучення *товариш* в службі: Ви навчилися від Епафра, нашого любого **товариша в службі**, який для вас є вірним Христовим слугою (Колоссян 1:7).

Вважаємо, що переклад давньогрецького номену *συνδουλος* (сондолос) словом *товариш*, здійснений П. Кулішем й І. Хоменком, найбільш вдалий. В оригінальному тексті йдеться про осіб, які разом виконують одну справу, беруть участь у єдиних діях, є співучасниками, компаньйонами та спільниками. Лексеми ж *слуга-товариш*, *співслуга*, *співраб*, *співслужник* є своєрідними авторськими новотворами, не зафіксованими у лексикографічних джерелах. Значення словосполучення *товариш в службі* є надто широким, як і номен *служитель*, що походить від праслов'янського іменника *sluga* «слуга» (ЕСУМ, V, 309). Слово відоме з XI ст. у кількох значеннях: служителя, підлеглого, шанувальника, церковнослужителя, того, хто здійснює церковну службу (Срезн., III, 427). Згодом змістове навантаження звужується до позначення того, хто перебуває на службі в когось (ССУ, II, 355; СУМ Гр., IV, 153; СДМД, 200; РСІ, 497).

Давній грецький номен *παῖδισκας* (*paídiske*) вжито в біблійному тексті на позначення молодой служниці чи рабині (ГЛС). Як було зазначено, відомий вислів «*servi res sund*», що в перекладі означає «*раб це річ*», чітко визначав суспільне становище рабів не лише чоловічої, а й жіночої статі. Крім рабської

експлуатації жінок, поширеним явищем була і їхня сексуальна залежність, позаяк влада рабовласників була необмеженою та характеризувалась тотальним свавіллям [37, 5]. В українській мові вказаному давньогрецькому слову відповідають дві лексеми – *служниця* та *рабиня*.

Українські перекладачі Біблії це давньогрецьке слово тлумачать як *служниця*, *рабиня*, *челядка*, *дівчина*. І. Огієнко використовує слово *служниця* в Євангеліях від Матвія, Марка, Луки та в Діях святих апостолів: *І як Петро в фіртку брами постукав, то вийшла послухати служниця, що звалася Рода* (Матвія 26:69). Слово *служниця* – праслов'янського походження (*služiti* «служити») (ЕСУМ, V, 309). У словниках відоме з XI ст. в значенні *диякониси*, *служниці* (Срезн., IV, 427; III, 432). Засвідчене у лексикографічних матеріалах XIX ст. (Желех., II, 886; РСІ, 497; РСГГ, 1686; СДМД, 200). У джерелах XX – початку XXI ст. так називають жінку, що прислугує в домі, кому-небудь, а в переносному значенні – те, що служить інтересам кого-небудь, чого-небудь, сприяє якійсь справі (СУМ, IX, 381; ВСТТУМ 1346). УБТ у цьому фрагменті вживає слово *рабиня*. Як бачимо, такий переклад точно відповідає біблійному змісту. Номен *рабиня* має старослов'янське походження від лексеми *рабъ* – раб. Первісно так називали сиріт, чужих дітей, які виконували найбільш трудомістку домашню роботу (ЕСУМ, V, 9). Слово засвідчено з XI ст. в значенні служанки, рабині (Срезн., III, 7). У такому значенні відоме в XIX та XX ст. (Желех., II, 793; СУМ Гр., IV, 1; РСІ, 443; РСГГ, 1506). В академічному словнику подано такі значення цієї лексеми: особа, яка позбавлена будь-яких прав і засобів виробництва й перебуває у повній власності свого володаря – рабовласника, а в переносному значенні – рабиня, яка сліпо виконує волю вищої за статусом особи (осіб), плазує перед ними: повністю підпорядковує чому-небудь свою волю, свої вчинки (СУМ, VIII, 424). Цей український відповідник точно відтворює семантику зазначеного давньогрецького слова.

П. Морачевський використовує слово *челядка*: *А Петро сидів на дворі, і підійшла до його одна челядка, кажучи: і ти був з Ісусом Галилейським* (Матвія 26:69). Челяддю колись називали всю родину зі слугами. Слово

індоєвропейського походження з корінням **kel*, як і в слові *чоловік*. У староукраїнській мові номен вживано для позначення феодально залежних селян, рабів. В українській мові XIX ст. – для позначення слуг, домочадців, молоді, юнаків, юначок; жіноцтва (ЕСУМ Ог., IV, 481). Тож праслов'янське *čel'adъ* утворене від **čelъ* (пов'язаного з *čelo* – чоло, *čelověkъ* – чоловік) за допомогою збірного суфікса *-jadъ* (*-ědъ*) (ЕСУМ, VI, 292-293). Українській мові це слово відоме з XI ст. у значенні роду чи слуг (Срезн., III, 149). Упродовж XIV–XV ст. – у значенні слуг, челяді, феодально залежних селян, невідільної робочої сили, членів сім'ї, що проживають разом (ССУ, II, 534). У словниках XIX – початку XX ст. слово зафіксоване зі значенням служниці, найманої робітниці (Желех., II, 1063; СУМ Гр., IV, 450; СДМД, 169; РСГГ, 2391). Далі лексема як історизм позначає особу, що належала до челяді (СУМ, XI, 292; ВТССУМ, 1597).

П. Куліш номен *παῖδισκας* перекладає лексемою *дівчина*: *Стало ся ж, як ми йшли на молитву, зустріла нас одна дівчина, що мала духа віщого, і котра заробіток великий давала панам своїм, ворожачи* (Діях 16:16). Слово *дівчина* має індоєвропейське походження з первинним значенням «ссати; годувати груддю» (ЕСУМ, II, 84–85). У XIV–XV ст. слово означає дівчину чи доньку (ССУ, I, 300). У XV–XVIII ст. його семантичну структуру доповнює сема 'Богородиця' (СУМ 3, I, 184). У XIX – на початку XX ст. засвідчено в значенні дівчиці, дівчини, дівчинки (Желех., I, 184; СУМ Гр., I, 388; РСІ, 106; РСГГ, 276). Згодом так називають молоду неодружену особу жіночої статі; кохану; наречену; дівчину на виданні; юнку, яку можна видавати заміж (СУМ, II, 298; ВТССУМ, 303; СУМ 1, IV, 258). Тож переклад, на нашу думку, не цілком відображає соціальний статус носія.

Давньогрецька лексема *οἰκονόμος* (*окіономос*) позначає старшого раба або наймита, якому довірено управління будинком, нагляд за веденням господарства, фінансовий облік, догляд за дітьми та керівництво рабами (ГЛС) [86, 13]. Це слово складається з двох старогрецьких коренів: *οἶκος* – будинок та *νόμος* – управитель. І. Огієнко й П. Морачевський у Євангелії від Луки вжили

слово *домоуправитель*: *А Господь відказав: Хто ж тоді вірний і мудрий домоуправитель, що пан настановить його над своїми челядниками, щоб давати харч визначену своєчасно?* (Луки 12:42). У цьому ж уривку П. Куліш вжив слово *дворецький*. В іншому місці автор переклав згаданий номен як *приставник*: *Промовив же і до учеників своїх: Один чоловік був багатий, що мав **приставника**; і обвинувачено сього йому, що розсипає маєток його* (Луки 16:13).

І. Огієнко, П. Куліш та П. Морачевський у Посланні апостола Павла до римлян послуговується словом *доморядник*: *Вітає вас Гай, гостинний для мене й цілої Церкви. Вітає вас міський **доморядник** Ераст і брат Кварт* (Римлян 16:23). Р. Турконяк для перекладу слова *οἰκονόμος* (*окіономос*) у Посланні апостола Павла до Тита вживає слово *управитель*: *Бо треба, щоб єпископ – як Божий **управитель** – був бездоганний, не гордий, не гнівливий, не п'яниця, не задержуватий, не користюбець* (Тита 1:7).

Складне слово *домоуправитель* мотивоване індоєвропейським коренем **dōm* «дім, будівля» та праслов'янським *pravъ* «правий, правильний, справедливий» (ЕСУМ, II, 91; IV, 551). Слово вживали в XIX ст. у значенні того, хто управляє чийім-небудь домом, веде господарством, домоправителя (Желех., I, 196; СРУС, I, 192; РСКЄ, 317; СДМД, 43). З плином часу воно стає застарілим (СУМ, II, 366; СУМ 1, IV, 382). П. Куліш використав слово *дворецький*, яке означає управителя палати чи двірця (ЕСУМ Ог., I, 324). Воно індоєвропейського походження від іменника **dhuor* – з первісним значенням «простір замкнений воротами, загорода» (ЕСУМ, II, 18). Уперше зафіксовано в словнику XIV–XV ст. (ССУ, II, 288–289). У значенні управителя будинку або старшого лакея у панському дворі вживане й надалі, але позначено *застаріле* (СУМ 3, VII, 205; РСІ, 105; РСГГ, 1381; СУМ II, 224; ВТССУМ, 277). В деяких словниках першої чверті XXI ст. такої позначки вже немає (СУМ 1, IV, 66). Вийшла з активного вжитку й фіксована в XI ст. лексема *приставник* (Срезн., II, 1460).

Лексема *доморядник*, використана І. Огієнком, П. Кулішем та П. Морачевським, культивованано в українському мовному просторі ХІХ ст. (СУМ Гр., I, 420; СДМД, 43; РСГГ, 317; РСІ, 121) у значенні доморядця; домоправителя. На початку ХХІ ст. цей номен розглядають як діалектизм (ВТССУМ, 317).

Р. Турконяк використав слово *управитель*, що має праслов'янське походження від іменника *pravъ* «право» (ЕСУМ, II, 107). Відоме з ХІ ст., полісемійне, вживається у значенні вождя, правителя, кормчого, наставника (Срезн., III, 1243). Упродовж століть втрачає багатозначність і наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. означає управителя (Желех., II, 1013, СУМ Гр., IV, 348; РСІ, 562; РСГГ, 1078; СДМД, 232). У лексикографічних джерелах ХХ–ХХІ ст. фіксується його багатозначність: особа, яка керувала справами, розпоряджалася фінансами; керівник, голова чого-небудь (СУМ, X, 468; ВТССУМ, 1511).

Давньогрецька лексема *ἡγήσθαι* (*направиш*) походить від багатозначного дієслова *ἡγήσθαι* – відокремити, відрізнити, проголосити, колоти, жалити, розкидати (ЄЛС). Слово в Біблії вживається часто й означає кіннотника, вершника, кавалериста. Жоден описаний у Святому Письмі військовий конфлікт не відбувався без участі вершників. Служити в кінноті було почесно, тож кавалерія була армійською елітою. До прикладу, у Стародавньому Римі вершники, або еквіти (*еквус* – з лат. кінь), становили окремий соціальний прошарок – другий після сенаторів [1, 228].

І. Огієнко слово *ἡγήσθαι* (*направиш*) переважно переклав словом *верхівець*: *А Адонія, син Хаггітин, бундючився та говорив: Я буду царювати! І справив він собі повоза та верхівців, та п'ятдесят чоловіка бігунів перед собою* (1 Царів 1:5). В іншому місці він використовує слово *комонники*: *І вирушили з ним також колесниці та **комонники**. І був табір їх дуже великий.* (Буття 50:9). І. Хоменко вживає лексему *комонні*: *Як, отже, ти примусиш відступити хоча б одного з найменших рабів мого володаря? Але ти покладаєси на Єгипет заради його колісниць та його **комонних*** (Ісаї 36:9).

Ще один варіант перекладу І. Хоменко демонструє в Другій Книзі Царів, де використав слово *кінні*: *Тим і не залишив Йоахазові більш, як тільки 50 кінних, 10 колісниць і 10 000 чоловік піхоти, бо арамійський цар вигубив їх, розтоптав і стер, як порох під ногами* (2 Царів 13:7). У Книгах Ездри та Неемії – спільнокореневі слова *кіннотчики* й *кіннотники*: *бо мені було сором прохати в царя супроводу та кіннотчиків, щоб захистити нас від ворога в дорозі; бо ми, говоривши з царем, сказали: «Рука нашого Бога над усіма тими, що його шукають їм на добро, але його сила й гнів його на всіх тих, хто його покидає»* (Ездри 8:22); *От і прийшов я до начальників заріччя і передав їм царські листи. А цар післав зо мною військових начальників і кіннотчиків* (Неемії 2:9). Р. Турконяк перекладає лексему *שָׂרָף* словом *колісниця*: *Соломон зібрав колісниця та коней, і було в нього тисяча чотириста колісниць і дванадцять тисяч коней. Він залишив їх у містах для колісниць, а народ із царем були в Єрусалимі* (2 Царів 1:14).

І. Огієнко використав слово *верхівець*, яке добре відповідає тексту біблійної оповіді. Воно має праслов'янське походження від іменника *vyrxъ* «верх» (ЕСУМ, I, 361). Відоме з XV–XVIII ст. (СУМ 3, III, 237). Аналогічно й у XX–XXI ст. воно означає людину, що їде верхи на коні, вершника (СУМ Гр., I, 140; РСГГ, 59; СУМ, I, 335; ВТССУМ, 123; СУМ 1, III, 157).

Слова *комонник*, *комонні*, на нашу думку, невиразно розкривають значення лексеми *שָׂרָף* (*навравш*). Обидва слова є архаїзмами, мотивованими лексемою *комонь*: «кінь», *комонні*: «кіннота» (ЕСУМ Ог., II, 219–220). Лексема зафіксована в словниках XIV–XV ст. (ССУ, I, 266); у лексикографічних джерелах початку XIX ст. зі значенням «вершник, кавалерист» (Желех., I, 362; СУМ Гр., II, 276). У сучасній українській мові значення вершник засвідчено як *застаріле* (СУМ, IV, 248; ВТССУМ, 560).

Слово *кінний* як субстантивований прикметник не має широкого застосування в українській мові. За лексикографічними джерелами, воно використовувалось у XV–XVIII ст. у значенні того, хто пересувається верхи;

який стосується коней, вершника (СУМ 3, XIV, 232). До кінця XX ст. іменник *кінний* – «те саме, що вершник» (СУМ, IV, 164).

Слово *кіннотчики* не зафіксоване у відомих нам лексикографічних джерелах. Його відповідником є, очевидно, спільнокореневий номен *кіннотник*, мотивований лексемою *кінь*. Перша лексикографічна фіксація слова сягає XV–XVIII ст. (СУМ 3, XIV, 203). Пізніше воно стало означати кавалериста, кінного вояка, того, хто служить у кінноті (СУМ, IV, 165; ВТССУМ, 560; СУМ 1, VII, 95).

Не вважаємо доречним використання слова *колісниця*, позаяк воно багатозначне. Має праслов'янське походження від іменника *kolo* «коло, колесо, круг» (ЕСУМ, II, 514). Відоме з XI ст. (Срезн., I, 249). У сучасних словниках *колісниця* – це особливо обладнаний двоколісний візок, яким користувалися стародавні греки і римляни під час боїв, ігор; *міфологічне* – візок як засіб пересування богів; *застаріле* – багато прикрашений колісний екіпаж для урочистих виїздів; у *переносному значенні* – яка-небудь важка справа (СУМ IV, 225; ВТССУМ, 555).

Монархічна аристократія постійно потребувала, повсякденної опіки та охорони, а представники її близького оточення мали особливу довіру в правителів. З-поміж них виокремлювались наближені до монарха виконавці різноманітних придворних функцій, деякі із яких ставали державними посадовцями найвищого рангу. Найчастіше вони виконували безпосередні завдання сюзеренів, секретні й нагальні, а відтак ставали довіреними особами, гінцями, посильними, виконавцями таємних справ, сторожею та особистою охороною монархів і часто – їхніми друзями.

В оригінальних текстах Біблії особу, яка володіла таким статусом, називали словом – מִשְׁמֶרֶת (*мішмегрет*). Воно могло мати такі значення: сторож, охорона, обов'язок, служба (ЄЛС). Українські автори переклали цей номен здебільшого словом *охоронець*.

І. Огієнко для перекладу давньоєврейського слова מִשְׁמֶרֶת (*мішмегрет*) використав лексему *бігун*: *А третина буде в брамі Сур, а третина у брамі за*

бігунами, і будете виконувати сторожу дому на зміну (4 Царів 11:6); А цар Рехавам поробив замість них мідяні щити, і віддав їх на руки провідників *бігунів*, що стерегли вхід до царського дому (1 Царів 14:27). Слово праслов'янського походження від номену *věg* «біг» (ЕСУМ, I, 191). В українській мові відоме в XV–XVIII ст. і є полісемічним. Означало утікача, волоцюгу, гінця, посланця. У переносному значенні – віровідступника (СУМ 3, III, 141). У кінці XIX – на початку XX ст. ідентифікує втікача; бігуна, скорохода; сторчовий пристрій в млині; вид ковбаси; вид узору; (СУМ Гр., I, 61; РСКЄ, 2037; СУН, 36; РСВТ, 14). Наприкінці XX ст. *бігун* – це той, хто може швидко і легко бігти; спортсмен, який володіє технікою бігу; вісь у дверях, воротах; полюс; у *переносному значенні* – те, що цілком протилежне чомусь іншому (СУМ, I 175; ВТССУМ, 79). У словниках XXI ст. зафіксовано ще значення «слуга, який біжить попереду екіпажа», «гонець, посильний, втікач» (СУМ 1, I, 498). Отже, перекладач не відтворив належною мірою вказаного у біблійному тексті статусу особи.

Для перекладу номену *למזכר* (*мішмегрет*) І. Хоменко вжив слово *сердюк*: Цар Ровоам зробив замість них мідні щити й віддав до рук начальникам *сердюків*, що стерегли вхід у царський палац (2 Хроніки 12:10). Воно походить від турецького *sürtük* «провідник, наглядач» (ЕСУМ, V, 218). Засвідчене у лексикографічних джерелах кінця XIX – початку XX ст. в значенні охоронця гетьмана; сердитої, дратівливої людини (Желех., II, 861; СУМ Гр., IV, 115; РСГГ, 220). У словниках XX–XXI ст. зафіксоване як історизм, що позначає козака найманих піхотних полків на Лівобережній Україні кінця XVII – початку XVIII ст., що був на повному утриманні гетьманського уряду; охоронця гетьмана (СУМ, IX, 133; ВТССУМ, 1309).

І. Огієнко, І. Хоменко та Р. Турконяк послуговувалися словом *сотник*: А сьомого року послав Єгояда, і взяв *сотників* із карійців та бігунів, і привів їх до себе до Господнього дому, і склав із ними умову, і записягнув їх у Господньому домі, і показав їм царського сина (2 Царів 11:4). Лексема вжита на позначення військового начальника, який командував сотнею бійців. За гетьманських часів

сотники займалися й адміністративними справами (ЕСУМ Ог., IV, 293). Мотивована праслов'янським номеном *sъto* – сто (ЕСУМ, V, 420). Уперше засвідчена в словниках кінця XIX – початку XX ст. (Желех., II, 897; СУМ Гр., IV, 170; РСІ, 511). Далі слово має значення особи, яка в Україні в XVI–XVIII ст. очолювала козацьку сотню, обиралася спочатку козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем (СУМ, IX, 472). Сучасні словники констатують, що *сотник* – це особа, яка очолювала сотню в давньоруському війську, а також у стрілецьких військах XVI–XVII ст., особа офіцерського чину в козачих військах та кінноті періоду громадянської війни (ВТССУМ, 1359). Отже, лексеми *сердюк* і *сотник* ілюструють суспільно-політичні явища киеворуської та козацької доби, а відтак не можуть транслювати реалії біблійної розповіді.

Номен *σπεκουλάτωρ* (*спеколаторе*) означав воїна, якого царі чи воєначальники призначали для особистого супроводу, носіння власної зброї та охорони. Часто вони використовували їх з метою виконання вироків (ГЛС). У Євангелії від Марка І. Огієнко вжив слово *вояк*: *І цар зараз послав **вояка**, і звелів принести Іванову голову* (Марка 6:27). У цьому реченні П. Морачевський використав лексему *кат*: *І зараз послав цар **ката** і звелів принести його голову*. І. Хоменко – слово *прибічник*: *Тож послав цар відразу **прибічника**, наказавши йому принести голову Йоана. Пішов той, стяв його у в'язниці*. Р. Турконяк використав номен *охоронець*: *Тож відразу цар послав свого **охоронця**, наказавши принести голову Івана. Той пішов, відтяв його голову у в'язниці* (Марка 6:27).

Вважаємо, що лексеми *вояк*, *прибічник* не цілком відображають семантику цього слова. Лексема *вояк* має праслов'янське походження від іменника **vojь* «воїн» (ЕСУМ, I, 416). Лексему уперше зафіксовано близько XIV–XV ст. у значенні воїна військової земської служби (ССУ, I, 188). Наприкінці XIX – на початку XX ст. вона використовується у значенні воїна або забіяки (Желех., I, 123; СУН, 143; РСГГ, 89). У XX–XXI ст. *вояк* – це той,

хто воює, б'ється з ворогом, боєць, воїн, рядовий військовослужбовець в армії (СУМ, I, 747; ВТССУМ, 205; СУМ 1, III, 253).

Лексема *прибічник* праслов'янського походження від іменника *bokъ* «бік» (ЕСУМ, I, 194). Слово відоме від XI ст. й означає того, хто приносить прибуток, хто купує, а також спостерігача за майном (Срезн., II, 1381). На початку XX ст. воно засвідчено у значенні наближеного; помічника (СУМ Гр., III, 407; РСІ, 523). Наприкінці століття так називають того, хто підтримує, захищає кого-небудь, що-небудь, поділяє чийсь погляди, послідовника, прихильника; як *зневажливе* означає те саме, що посіпака (СУМ, VII, 559). У словниках першої чверті ХХІ ст. значення наближеної, довіреної особи засвідчене як *застаріле* (ВТССУМ, 1109). Як бачимо, розглядувана лексема не відтворює значення грецької назви. Не коректним є переклад проаналізованого номену лексемою *кат*. Натомість лексема *охоронець* найбільш повно відображає семантичний обсяг слова *σπεκουλάτωρα* (*спеколаторе*).

Давній гебрейський номен *שׁוּרִי* (*шоаре*) позначає людину, яка стоїть на сторожі біля воріт чи дверей. Лексема походить від слова *שׁוּר* – ворота в місто (ЄЛС). У державах Давнього Сходу чи Європи суспільне становище осіб, що стерегли міські брами, було почесним. Цим займалися старші чоловіки, які з огляду на вік не ходили в походи. Протилежний статус мали вартові, які стерегли маєтки сюзерена або його васалів. Вони мало чим відрізнялися від рабів [90, 28].

У сучасній українській літературній мові номену *שׁוּרִי* (*шоаре*) відповідає слово *воротар*. Його вжили І. Огієнко та Р. Турконяк у Другій Книзі Царів у фрагменті: *І воротарі покликали, і донесли про це до самого царського дому* (Царів 7:10). У перекладах І. Хоменка це слово трапляється частіше. Наприклад, у Книзі Ездри: **Воротарів:** *синів Шаллума, синів Атера, синів Талмона, синів Аккува, синів Хатіти, синів Шовая – всього 139* (Ездри 2:42); у Першій книзі хронік: *Оведедома та його братів – 68 чоловік, – між ними Оведедома, сина Єдутуна, та Хосу – воротарями* (1 Хроніки 16:38) або у фрагменті: *Це черги воротарів із синів Кораха та синів Мерарі.* (1 Хроніки

26:19). Слово *воротар* – праслов'янського походження від іменника *vorta* «ворота» (ЕСУМ, I, 428). Добре відоме в українському мовному просторі ще з XI ст. у значенні сторожа (Срезн., I, 304). У словниках XV–XVIII ст. зафіксоване ще з переносним значенням «проповідник» (СУМ 3, V, 12). Згодом воно занепадає, натомість лексикографічні джерела фіксують слово *воротар* як назву хороводної гри; голкіпера у футбольній грі (СУМ Гр., I, 256; СУН, 142; РСГГ, 88). У кінці XX – початку XXI ст. *воротар* – це сторож біля воріт, член спортивної команди, який захищає ворота, голкіпер (СУМ, I, 741; ВТССУМ, 203; СУМ 1, III, 291).

В іншому місці перекладу Святого Письма І. Огієнко та Р. Турконяк використовують лексеми *придверні* або *придверники*: *А співаки, Асафові сини, були на своїх місцях за наказом Давида, і Асафа, і Гемана, і Єдутуна, царевого прозорливця, а **придверні** були при кожній брамі, їм не треба було відходити від своїх робіт, бо їхні брати Левити наготовили їм (1 Хроніки 9:21).* Властиво в українській мові ці слова вживались лише наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. (Желех., II, 744; РСГГ, 2342).

Слово *שוֹאֵר* (*шоаре*) І. Хоменко переклав лексемою *одвірні*: *Коре, син Імни, левіт, **одвірний** при воротах, був над добровільними приносами Богові, щоб роздавати приносини Господні та найсвятіші речі (2 Хроніки 31:14).* Це слово вивляємо в словниках XIX – початку XX ст. (Желех., I, 556; СУМ Гр., III, 38). Упродовж XX ст. лексему використовували зрідка. За матеріалами словників XXI ст., *одвірник* означає сторожу, двірника (СУМ 1, XI, 178).

У Другій Книзі Хроніки Р. Турконяк послуговується описовою формою *сторож на вході*: *Він встановив за присудом Давида поділи священикам за їхнім служінням, і левітам на їхніх постах, щоби заносити хвалу і служити перед священиками за визначеною кількістю на кожний день, і **сторожів на вході** за їхніми поділами, за дверима і дверима, бо такі накази Давида, Божого чоловіка (2 Хроніки 8:14).* Вказана конструкція не повністю відповідає давньогебрейському слову. Слово *сторож* означає особу, яка охороняє (ЕСУМ Ог., IV, 315) та походить від праслов'янського **stergti/sterkti* «стерегти»

(ЕСУМ, V, 411). В українській мові відоме з XI ст. в значенні охоронця, передового загону, сторожової повинності (Срезн., III, 521). Таке ж значення зберігається упродовж XIV–XV ст. (ССУ, II, 390). У кінці XIX – на початку XX ст. так називають сторожу та спеціальні позначки в процесі обробки дерев'яних матеріалів (Желех., II, 923; СУМ Гр., IV, 210; ІЗЮ 522; СДМД, 217). Наприкінці XX – у першій чверті XXI ст. лексему *сторож* вживають на позначення особи, яка охороняє кого-небудь, що-небудь; сторожову тварину; того, хто захищає, оберігає що-небудь, пильно стежить за недоторканністю чогось; стража (СУМ, IX, 734; ВТССУМ, 1397).

На сторінках Біблії є ще одне слово, яке позначає вартового. Це дієслово *מִשְׁמָר* (*тсавфав*) – стерегти, спостерігати, очікувати (ЄЛС). В українських перекладах воно трансльоване по-різному. Р. Турконяк вживає словосполучення *слуга, який стежив*. У Другій Книзі Самуїла сказано: *Тим часом Авесалом утік. Слуга, який стежив, підняв свої очі й побачив, що ось багато людей ішло дорогою за ним зі сторони гори на сході. І прийшов той, хто стежив, і сповістив цареві, кажучи: Мужів побачив я на дорозі з гір зі сторони гори (2 Самуїла 13:34)*. Етимологічну та семантичну характеристику лексемі *слуга* наведено вище. І. Хоменко використовує словосполучення *юнак, що був на сторожі*. Р. Турконяк наводить конструкцію *ті, які стережуть*: *Адже піднявся голос тих, які тебе стережуть, і разом зрадіють голосом, бо віч-на-віч побачать, коли Господь змилюється над Сіоном (Ісаї 52:8)*. Вказані переклади добре транслують зміст біблійної розповіді.

І. Огієнко послуговується іменником *вартівник*: *І побачили Саулові вартівники в Веніяминовій Гів'ї, аж ось натовп розпливається, і біжить сюди та туди (1 Самуїла 14:16)*. Його твірне слово запозичене з німецької мови, можливо, через польську. В українській мові слово відоме з XI ст. (Срезн., I, 314). Активний його вжиток припадає на 20–30-і рр. XX ст. Так називають сторожа, конвоїра, караульного, чатового (Желех., I, 56; СУМ Гр., I, 128; СУН, 58; РСГГ, 54). У другій половині XX ст. вважається застарілим і стає синонімом до слова *вартовий* (СУМ, I, 29; ВТССУМ, 113; СУМ 1, II, 64). Р. Турконяк

використовує слово *вартовий*: **Вартові** Саула в Гаваа Веніаміна глянули, аж ось табір перебував у замішанні по один бік і по інший (1 Самуїла 14:16). Воно має аналогічну етимологію до попереднього слова, побутує в українському мовному просторі з XIX ст. в значенні сторожа, караульного, вартівника, конвоїра, вахтера, чергового (Желех., I, 56; СУМ Гр., I, 128; СУН, 58; РСГГ, 54). Згодом, *вартовим* стали називати людину, яка стоїть на варті, охороняє кого-небудь, що-небудь, а значення чергового вживано рідко (СУМ, I, 295). У XXI ст. так називають щось, що має стосунок до варти, пов'язане з вартуванням, приміщення для вартових (СУМ 1, II, 65). Аналізованим словом *сторож* послуговується цей же автор при перекладі Книги пророка Ісаї: *Бо так сказав мені Господь: Пішовши, постав себе **сторожем** і сповісти, що лише побачиши* (Ісаї 21:6).

І. Хоменко для перекладу дієслова *תצא* (*тсавфав*) вживає іменник *варта*: *Слухай! **Варта** твоя підняла голос, усі разом радісно гукають, бо бачать власними очима, що Господь повертається до Сіону* (Ісаї 52:8). В українському мовному просторі його фіксують лексикографічні матеріали XV–XVIII ст. (СУМ 3, III, 182). У наступних століттях слово активно вживають у значенні сторожі, караулу, чергових, конвою (Желех., I, 56; СРУС, I, 65, СУМ Гр., I, 127; РСКЄ, 76; СУН, 58; РСІ, 35). Наприкінці XX ст. так називають загін, групу озброєних людей, що охороняють кого-небудь, що-небудь; сторожу; групу людей, вишикуваних для вшанування когось; перебування десь протягом певного часу для охорони кого-небудь, чого-небудь (СУМ, I, 294). У словниках XXI ст. засвідчено ще значення бути під конвоем, бути заарештованим (ВТССУМ, 112) і вартування, охорони кого-небудь, чого-небудь протягом певного часу; охорони кого-небудь, чого-небудь у супроводі групи озброєних людей, що ведуть кого-небудь, охороняючи його або запобігаючи втечі; групи людей, вишикуваних для ушанування кого-небудь (СУМ 1, II, 62). Використання названих іменників є доречним, позаяк не руйнує змісту біблійного уривку.

3.5. Тематична група «язичницькі назви»

У підрозділі проаналізовано слова *чарівник, ворожбит, викликувач, заклинач, знахур, чорнокнижник, черевомовець, той, хто питає померлих, віщун, чаклун*.

Назва *язичництво* походить від церковнослов'янської лексеми *языкъ*, яка позначає здебільшого чуже плем'я або народ, об'єднаний однією мовою і територією. Воно виникає як переклад грецького номену *ἔθνος* – етнос. У біблійних текстах відповідником є номен *גו* (*годи*) – *народ* чи його множинна форма *גוים*, (*гоїм*) – *народи*. На сучасному європейському тлі язичництво можна розглядати в тому вигляді, у якому воно існувало в давніх грецькій та римській державах й племенах дохристиянських часів. Не останньою чергою – на теренах Київської Русі-України [65, 153].

Якщо дотримуватися «духу і букви» етимології слів *поганство* та *язичництво*, то перше наповнюють вірування додержавних західноєвропейських племен, які державні греки та римляни називали бородачами, тобто варварами. Це німецькі готи, французькі гали, англійські брити. Другий номен сформовано довкола східноєвропейських, найчастіше слов'янських, племен додержавної доби. Серед них українські поляни, польські мазов'яни, чеські морави. На етапі входження християнства у світовий простір лексеми *язичництво* й *поганство* містили нейтральний або глузливий зміст, а згодом вони ототожнилися й набрали негативних конотацій (ЕІС, VIII, 290).

У біблійному тексті трапляється слово *וּלְמַשְׁפִּים* (*кавшіф*), яке означає ворожбита (ЄЛС). Лексема асирійського походження від дієслова *kašâru* – чаклувати. На сторінках Святого Письма вона засвідчена в значенні людини, яка за допомогою магії впливає на певні суспільні групи. Властиво астрологія, магія чи ворожіння посідали неабияке місце у світогляді давньої людини. Магів поважали та боялися як представників незрозумілої діяльності, що видавали себе за посланців богів на землі, а відтак – ретрансляторів їхньої волі. Згодом ставлення змінилось. Спершу Платон, а згодом і Пліній починають

ідентифікувати магів як шарлатанів або шахраїв [200, 65]. У християнську добу до них ставились ще гірше. Підтвердження цьому знаходимо в Новому Заповіті, де йдеться про спалення магічних текстів і навернення невірних (Дії 19:10).

На українському мовному ґрунті значення, відповідне слову *מכשף* (кавшаш), має лексема *заклинач*. Етимологічно це слово є похідним від праслов'янського дієслова *klęti* «клясти, проклинати, зачаровувати, звершувати акт екзорцизму, благати» (ЕСУМ, II, 470; ЕСУМ Ог., II, 68). В українській мові слово відоме з XV–XVIII ст. в значенні заклинача (СУМ 3, X, 28). Активне вживання спостережено в XIX – початку XX ст. у цьому ж значенні (Желех., I, 249; СУМ Гр., II, 50; СУН, 253; СРГГ, 429; РСІ, 152). Нині лексему вживають на позначення того, хто заклинаннями, чарами діє на кого-небудь, що-небудь, підкоряючи своїй волі (СУМ III, 149). І. Огієнко та І. Хоменко використали слово *чарівник*: *І покликав фараон також мудреців та ворожбитів, і вчинили так само й вони, чарівники єгипетські, своїми чарами* (Вихід 7:11). Р. Турконяк у цьому ж реченні – слово *ворожбит*. І. Огієнко – слово *викликувач*: *І він перепроваджував своїх синів через огонь у долині Гінномового сина, і гадав, і ворожив, і чарував, і настановляв викликувачів духів померлих і духів віщих, і багато робив зла в очах Господа, щоб гнівити Його* (2 Хроніки 33:6).

Відомі лексикографічні джерела не місять номену *викликувач*, тож вважаємо, що це авторський неологізм. Р. Турконяк у цьому ж фрагменті пропонує слово *заклинач*, а І. Хоменко – *знахур*. Остання назва – похідна від праслов'янського дієслова *znati* – знати. Очевидно, вона виникла як табуйована назва чаклунів (ЕСУМ, II, 271). Слово відоме з XI ст. у значенні *знахаря* (Срезн., I, 993). На початку XX ст. вживане як синонім до лексеми *знатник* (СУМ Гр., II, 171; РСІ, 173; СРГГ, 143). Сучасні словники фіксують його як застаріле зі значенням «людина, що лікує різними немедичними засобами, а також займається чаклуванням» (СУМ, III, 645; СУМ 1, VI, 297; ВТССУМ, 469). Вважаємо, що найбільш точним є переклад Р. Турконяка, який ужив

лексему *заклинач*, позаяк вона означає того, хто діє заклинаннями та чарами й підкоряє інших своїй волі.

Словосполучення, яке позначає людину, що практикує магію – *חַדָּשׁוֹן שִׁמְשֹׁן* (ідегоне давраш але мотс), дослівно перекладається так: чарівник, що запитує в мертвих (ЄЛС). У перекладі Книги Повторення Закону І. Огієнко використав слово *чорнокнижник*: *і хто чорнокнижник, і хто викликає духа померлого та духа віщого, і хто питає померлих* (Повторення 18:11). У цьому ж фрагменті Р. Турконяк застосував лексему *черевомовець*, а І. Хоменко використав описову форму – *хто питає померлих*.

Слово *чорнокнижник* засвідчене в лексикографічних джерелах початку ХХ ст. (СУМ Гр., IV, 471). Воно означає того, хто займається чорнокнижництвом, чаклуна (СУМ XI, 359; ВТССУМ, 1606). Номен *черевомовець*, засвідчено в словниках в другій половині ХХ ст. та вжитий на позначення «людини здатної до черевомовлення», тобто до мовлення при якому не ворухаються губи (СУМ, XI, 303; ВТССУМ, 1606). Вказані лексеми не зовсім відповідають змісту біблійного речення. Найбільш вдалою, на нашу думку, є описова конструкція, яка найповніше висвітлює автентичний текст – *хто питає померлих*.

У Святому Письмі є ще одне слово, яке означає заклинача або чаклуна. Це давньоєврейський номен *אִישִׁיַּאֲוֹף* (*ашиауф*) (ЄЛС). І. Огієнко та Р. Турконяк переклали його лексемою *заклинач*: *А всяку справу мудрости та розуму, що шукав від них цар, то він знайшов їх удесятеро мудрішими від усіх чарівників та заклиначів, що були в усьому його царстві* (Даніїла 1:20). Її етимологічний на семантичний аналіз здійснено вище. І. Хоменко в цьому місці Святого Письма вжив застаріле слово *чародій*. Вважаємо, що такі лексеми близько до тексту транслюють зміст біблійної розповіді.

В Одкровенні Івана Богослова вжито слово *фармакої* (*фармакос*), яке також означає чаклуна (ГЛС). П. Куліш, І. Огієнко, Р. Турконяк, І. Хоменко, П. Морачевський переклади його вже проаналізованим нами словом *чарівник*: *А поза ним будуть пси, і чарівники, і розпусники, і душогуби, і ідоляни, і кожен,*

хто любить та чинить неправду (Об'явлення 22:15). Такий номен влучно передає зміст біблійного фрагменту.

Номен חֲרָוֹם (хартом) означає волхва чи мудреця (ЄЛС). Вказана давньогебрейська лексема перекладена словами: *ворожбит, чарівник, віщун, чаклун, заклинач*. І. Огієнко слово *ворожбит* використовує в Книзі Буття: *І сталося рано, і занепокоївся дух його. І послав він, і покликав усіх **ворожбитів** Єгипту та всіх мудреців його. І фараон розповів їм свій сон, та ніхто не міг відгадати їх фараонові (Буття 41:8)*. І. Хоменко вживає слово *чарівник*: *Та фараон теж скликав мудреців і **чарівників**, і вони, чаклуни єгипетські, зробили те саме своїми чарами. (Вихід 7:11)*. У фрагменті Старого Заповіту він використовує слово *віщун*. У Книзі Пророка Даниїла йдеться: *Тоді цар звелів скликати **віщунів**, чародіїв, ворожбитів і халдеїв, щоб вони відгадали цареві сні. Прийшли вони й поставали перед царем (Даниїла 2:2)*. Р. Турконяк послуговується словом *чаклун*: *А **чаклуни** не могли стояти перед Мойсеєм через струпи, оскільки і на чародіях були струпи, і в усій Єгипетській землі У (Вихід 9:11)*. Інший відповідник він ужив у такому фрагменті: *Те саме зробили і єгипетські **заклиначі** своїми чарами. Та серце фараона закам'яніло, і він, як і сказав Господь, не послухався їх (Вихід 7:22)*. Тут використано слово *заклинач*, що, на нашу думку, є найбільш вдалим перекладом давньогебрейської лексеми חֲרָוֹם (хартом).

Висновки до розділу 3

Науковий розгляд лінгвокультурологічного аспекту семантичних модифікацій СПЛ в українських версіях перекладів Біблії XIX–XX ст. уможливив такі висновки.

Аналіз семантичних, стилістичних і культурологічних особливостей обраних лексем засвідчив, що вони віддзеркалюють суспільно-політичну і номінативну реальність біблійних часів та відповідне її лексичне окреслення перекладачами XIX–XX ст. Цей комплекс було структуровано на такі тематичні групи: «назви професій», «назви посад», «назви осіб асоціальної поведінки», «назви соціальних статусів», «язичницькі назви».

Перекладаючи номени Святого Письма, належні до тематичної групи «назви професій», автори зіткнулися з труднощами добору відповідників давньоєврейських та давньогрецьких лексем в українській мові. Автори перекладу мали враховувати специфіку професій як у біблійні часи, так і в сучасний їм період. Наприклад професії *торговця, митаря, канцлера, кобзаря* із плином часу були переосмислені суспільством і відповідні їм лексеми набрали хоч і близьких за значенням, але інших конотацій. Тож важливим чинником була переміна соціальної ваги, а відтак певного статусу професії, яку ілюструють семантичні зміни в словах *літописець, возний, гусяр*. Отже, дослідження зазначених семантичних трансформацій відкривають шлях до розуміння того, як у хронологічній тягlostі розгорталися мовні, історичні, політичні, культурні, соціальні та економічні метаморфози.

У тематичній групі «назви посад» перекладачі часто не знаходили еквіваленти для назв біблійних посад в українській мові, адаптуючи їх до сучасних умов. Вони мали враховувати те, як політичні, культурні й соціально-економічні умови їхнього часу впливають на сприйняття статусу цих посад. Наприклад, слова *староста, старійшина, вождь, старшина, знатний* на певних етапах розвитку суспільства змінили смислове навантаження. Поряд із цим важливим був вибір лексем, зрозумілих широкій цільовій аудиторії. З цією

метою автори часом використовували слова на позначення посад, невідомих суспільству біблійних часів. Йдеться про лексеми *князь, гетьман, отаман, лицар*, які історично не відповідали біблійної оповіді, але були добре знаними українським читачам усіх соціальних верств.

Переклад слів тематичної групи на позначення осіб з асоціальною поведінкою вимагав розуміння, насамперед, девіантної суті її носія, глибини його морального упадку і культурного контексту назагал, для того щоб передати точне значення об'єкта перекладу. Прикладом слугують лексеми *розпусник, блудник, неправдомовець, ошуканець, необрізанотілі* та вирази *той, хто втручається у чужі справи й особа, яка взяла у борг*.

Центральною в аналізованій підсистемі одиниць є тематична група «назви соціальних статусів». Семантичне дослідження її репрезентантів засвідчує динаміку соціальних статусів, розвиток елітарних і звичаєвих поглядів членів суспільства на матеріальний та культурний рівень, соціально-економічні відносини, морально-етичні засади, релігійну орієнтацію. У цьому сегменті перекладачам важливо було пам'ятати про безперечно наявну, але надто тонку межу між професією, посадою та соціальним статусом.

Наприклад, частотною в цій тематичній групі є лексема *слуга*, значення якої могло бути трактованим як у професійному, так і посадовому сенсі. Проте слово передає радше статус його носія в діапазоні від залежного й безправного раба до монаршого помічника із найширшими владними повноваженнями. Зазначене стосується й таких лексем, як *сердюк, челядка, джура, придверні*. На певному етапі розвитку української мови з тих чи тих причин вони занепадають або стають історизмами.

Більшість лексем, що репрезентують тематичну групу «язичницькі назви», характеризуються полісемійністю чи відсутністю однослівного еквівалента (*ті, хто питає у мертвих*). Складно також визнати доречним вживанням авторських новотворів на зразок – *викликувач*. Крім того, деякі з дібраних еквівалентів вийшли з активного вжитку: *чорнокнижник і черевомовець*. Виявлено також слова, що змінили свій зміст. Таку семантичну

еволюцію від негативної конотації чаклуна до позитивного значення лікаря демонструє лексема *знахар*.

ВИСНОВКИ

Отже, наукове опрацювання лінгвокультурологічного аспекту семантичних модифікацій СПЛ в українських перекладах Святого Письма, здійснених упродовж XIX–XX ст. вказаними авторами, дає підстави для таких висновків.

Вивчення функціональності українського релігійного стилю утвердило думку про те, що мова та релігія мали суттєвий вплив на формування суспільного менталітету та на ключові аспекти розвитку нації і держави. Йдеться про тісно взаємопов'язані елементи, які паралельно зі спільною територією проживання спричиняють формування колективної свідомості, однакових політичних інтересів, ідентичних культурних цінностей та поведінки у суспільстві. Те, що єднає сукупність індивідів у націю. Тривала відсутність релігійного стилю в офіційній українській мовній практиці зумовлена екстралінгвальними політичними трансформаціями, які негативно вплинули на мовотворчі процеси в Україні. Сформувавшись у незалежну княжу добу, український релігійний стиль зазнав обмежень у періоди польської, австро-угорської та, особливо, російської імперських окупацій, де він був підпорядкований теологічним доктринам відповідних держав. Це призвело до його часткової маргіналізації. У часи російсько-радянського поневолення релігійний стиль був заборонений, що сприяло його дискредитації в суспільному та науковому середовищах. Лиш у завершальному десятилітті XX ст., після відновлення державної незалежності України, відбулося повноцінне відродження релігійного стилю та його реінтеграція в соціокультурний дискурс.

Методика й методологія дисертаційного дослідження базувались на комплексному підході, що передбачав синхронно-діахронний та антропологічний аналіз. Застосовано різноманітні методи, серед яких дедукція, індукція, синтез, компонентний аналіз, а також порівняльний, описовий, системно-структурний, функціональний, лексикографічний методи та методика

аналізу словникових дефініцій. Цей інтегрований підхід дозволив створити науковий інструментарій, що забезпечив виконання поставлених дослідницьких завдань.

Суспільно-політична лексика у біблійному тексті є важливим сегментом політичної картини світу та індикатором суспільної свідомості. Володіючи відносною автономією, СПЛ впливає на виникнення уявлень та поглядів індивідів, формуючи їхній суспільно-політичний світогляд.

Біблійна суспільно-політична лексика є специфічною підсистемою номінативних одиниць, ужитих у Святому Письмі. Вона охоплює лексеми різного походження, які чітко відображають концепти суспільного, політичного, культурного, морально-етичного та економічного життя. Ментально ця лексика віддзеркалює дуже складні переплетення вказаних соціальних аспектів у контексті розгортання історичних подій, що свідчить про її важливість у дослідженні соціокультурних трансформацій людства, які за визначенням є надто різноманітними.

Основне завдання П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка та Українського біблійного товариства полягало в максимально точній адаптації біблійних лексем суспільно-політичної спрямування до світогляду й ментальності українського етносу. Це стало можливим завдяки глибокому аналізу як історичних, так і актуальних реалій, що стосуються СПЛ.

Аналіз дії лінгвальних та екстралінгвальних чинників на переклади СПЛ у біблійному тексті доводить вплив семантично-етимологічних змін у внутрішньомовному контексті на процес перекладу (структура мови, лексичний запас і граматичні особливості української мови). Водночас екстралінгвальні чинники, зокрема культурні та релігійні контексти, трансформують сприйняття тексту.

Попри російські імперські намагання вкоренити ідеологему про нездатність української мови відтворити канонічний біблійний текст, П. Морачевський здійснив порівняльний аналіз церковнослов'янського тексту з латинськими, французькими та німецькими еквівалентами, підтвердивши

можливість рівноцінного україномовного перекладу. Найбільші труднощі, які виникли в процесі перекладу Святого Письма, були спричинені трансляцією суспільно-політичних лексем, позаяк ці лексеми характеризуються динамічністю й вимагають постійного осмислення, зіставлення, диференціації та адаптації значень автохтонних слів, що зазнали еволюції від часу їхнього використання в Біблії до моменту перекладу. У деяких випадках навіть втратили первісні значення.

Публікація першого повного українського перекладу авторства П. Куліша була подією, що мала суттєве значення не лише для України, а й для міжнародної культурної спільноти. Цей переклад став важливим кроком у представленні української мови на тлі найвизначнішої книги у світі, що підкреслило унікальність і самостійність мови у глобальному контексті. Автор використовував часом назви суспільних понять часів Київської Русі-України, Козаччини чи Гетьманщини, що призводило до порушення логіки біблійної оповіді.

Зразком ефективного транслювання значень суспільно-політичних лексем, яке враховувало мовні особливості біблійної та сучасної авторіві перекладу епох, постає праця І. Огієнка. Виконаний переклад суспільно-політичної лексики відобразив енциклопедичні авторські знання в різних гуманітарних галузях: лексикографії, історії, теософії, церковній доктрині тощо.

Третій повний переклад Біблії І. Хоменка українською мовою з арамейських і давніх гебрейських та грецьких джерел є вагомим внеском в українське біблієзнавство завдяки скрупульозній точності та високій літературній якості перекладаного тексту. Автор адаптував біблійні тексти для широкого читача, вважаючи, що переклад повинен бути не лише точним, але й емоційно насиченим та образно яскравим завдяки використанню і загальноновживаної, і стилістично забарвленої лексики.

Четвертий повний переклад Біблії українською мовою, здійснений Р. Турконяком, базується на Острозькій Біблії – першому друкованому виданні

Святого Письма церковнослов'янською мовою. Цей переклад характеризувався дослівним (буквальним) підходом до тексту, який не завжди сприяв точному відтворенню оригіналу.

Проаналізувавши семантичні, стилістичні та культурологічні особливості лексем, які відображають суспільно-політичні реалії біблійних часів та періоду ХІХ–ХХ ст., констатуємо, що П. Морачевський, П. Куліш, І. Огієнко, І. Хоменко, Р. Турконяк та Українське біблійне товариство відтворили біблійний текст відповідно до норм української літературної мови, зберігаючи значною мірою автентику першоджерела та водночас об'єктивно зважаючи на еволюцію назв професій чи посад упродовж багатовікової історії людства відповідно до національних, історичних, суспільних, політичних, культурних, релігійних чинників.

Дослідження лінгвокультурологічного аспекту семантичних модифікацій лексичних одиниць професійних лексем СПЛ в українських версіях перекладів Біблії ХІХ–ХХ ст. виявило ряд суттєвих особливостей, що висвітлюють взаємозв'язок між мовою, культурою і суспільними змінами. Аналіз семантичних, стилістичних і культурологічних характеристик обраних лексем свідчить, що вони функціонують не лише як мовні одиниці, але як і культурні маркери, що віддзеркалюють суспільно-політичну реальність біблійної епохи та часу перекладів ХІХ–ХХ ст.

Дослідження проведено на лексичному матеріалі таких тематичних груп: «назви професій», «назви посад», «назви осіб асоціальної поведінки», «назви соціальних статусів», «язичницькі назви», у яких виявлено семантичні, стилістичні, культурологічні особливості.

Виокремлення поняття «тематична група» базується на спільності слів, які називають предмети або поняття, інтегровані на позамовному ґрунті. Співвідношення в межах тематичної групи будуються не на внутрілінгвальних лексико-семантичних відношеннях, а передусім на екстралінгвальних, що відрізняє її від лексико-семантичної групи, у якій визначальними є внутрішні мовні зв'язки слів.

У тематичній групі «назви професій» проаналізовано такі найменування: *гандляр, торговець, купець, коваль, слюсар, котляр, виноградар, грошоміняйли, митар, канцлер, літописець, наглядач*. Простежено їхню варіантність, відповідність/невідповідність до назв біблійної оповіді (*канцлер, генеральний писар, возний та кобзар*) чи використанням назв професій (*казаняр, котляр, слюсар чи гусяр*), про які не йдеться в біблійному тексті. Простежено використання лексем, значення яких змінювався на різних етапах функціонування української мови (*гандляр, торговець, митник, купець*).

Дослідження тематичної групи «назви посад» виявило невідповідність значень таких лексем, як *поліційні слуги, князь, воєвода, гетьман, старійшина, шляхта, отаман, лицарі*. Доведено відповідність першоджерелу вживання назв *ліктор, володар, намісник, правитель, урядовці, доглядачі, суддя, радник, сатрап, заступник*. Досліджено, чому лексеми *значний, зверхник, дуки, виконавець, старший, начальник, полководець, пани, уряд* наближено відзеркалюють сутність біблійних посад. Тематична група «назви посад» – типовий репрезентант складного процесу взаємодії між біблійним текстом та сучасними реаліями у їхньому мовному та історико-культурологічному вимірах.

Тематична група «назви осіб асоціальної поведінки» – найбільш чисельна, яка об'єднує лексеми на позначення осіб девіантної (*розпусник, розпусниця, заводіяка, бунтівник, посіпака* тощо) кримінальної (*злочинець, убийця, злодій, насильник* тощо) та делінквентної поведінки (*неправдомовець, обманець, наклепник, хвалько, чванливий* тощо). Назви *злочинець, лиходій, розбійник, розпусник, брехун, насильник, негідний, лихвар, позикодавець, зрадник* найповніше відтворюють найменування біблійного тексту. Доведено невідповідність, варіантність деяких: *немудрі люди, досвідчений муж, юрба, бунтівник, наглядач, збирач, спустошувач*, яка зумовлена джерелами перекладу, традиціями, досвідом перекладачів. Пояснено, чому викликають застереження використання діалектних слів – *задовжений, здирець*, рідковживаних – *злочинник, знущатель*, авторських новотворів – *забріханець*,

необрізanosердні, необрізановусі. Засвідчено непоодинокість використання описових конструкцій (немудрі люди, той, хто втручається не у свої справи, хто в боргах, люди негідні, сини-язичники, син-поганець, винахідник зла, той, хто дав позику, ламателі умови).

У тематичній групі «назви соціальних статусів» спостережено невідповідність щодо функціонування назв *джура, товариш, співробітник, слуга-товариш, служитель, рабиня, дворецький, управитель, сердюк, сотник, охоронець* та інші. Таке взаємозамінювання мовних складників у межах біблійного контексту з урахуванням їх функціональних можливостей є не зовсім коректним з огляду на асиметрію назв і щодо лінгвістичного, і культурологічного відображення. Деякі номени – *слуга-товариш, співслуга, співраб, співслужник, кіннотчики* – авторські новотвори чи застарілі слова (*доморядник, прибічник, вартівники, одвірні*).

Тематичну групу «язичницькі назви» формують такі найменування, як *чарівник, ворожбит, викликувач, заклинач, знахар, знатник чорнокнижник, черевомовець, той, хто питає померлих, віщун та чаклун*. Розгляд наведених лексем з негативним значенням відображає історико-культурні особливості народів, згаданих в Святому Письмі, їхні релігійні вірування. У цій групі спостережено подібні тенденції до розглянутих попередніх тематичних груп. Назви *той, хто питає померлих, заклинач, чарівник, ворожбит, віщун та чаклун* є відповідниками першоджерела; лексема *викликувач* – авторський неологізм, назва *черевомовець* не зовсім вдалий синонім до слова *чарівник*.

Загалом дослідження проведено шляхом зіставлення мовних одиниць розглянутих тематичних груп, виявлених у текстах перекладів, з біблійними першоджерелами на основі опрацювання повного списку біблійних кореневих слів авторства видатного американського вченого Д. Стронга (Конкорданс Стронга). Аналіз відповідників здійснювався між словом, що міститься в оригіналі, і способами транслювання відповідного поняття в українських перекладах Біблії з урахуванням норм української літературної мови досліджуваних періодів, що дало змогу окреслити особливості функціонування

проаналізованих назв лексико-семантичної системи української мови упродовж XI – XX століть, зокрема виявити первинне значення цих слів, їхній активний розвиток на різних етапах функціонування української мови, простежити їхню стильову специфіку, особливості семантичної модифікації.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні ономастикону в українських версіях Біблії з опертям на лінгвокультурологічні студії.

СПИСОК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Л. Є., Горчинська Л. В., Пустовіт Т. М. Біблійні антропоніми у складі фразеологічних одиниць української мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Т. 33. № 1. С. 9–14.
2. Арполенко Г. П. Морачевський і перший повний переклад Св. Євангелія новою українською мовою. *Волинь – Житомирщина*. 2003. № 10. С. 212–220.
3. Бабич Н. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному богословському стилі. *Сучасна українська богословська термінологія: Від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукр. наук. конф.* Львів, 1998. С. 161–168.
4. Бабич Н. Д. Богословський стиль української мови в контексті стилістичної науки. Чернівці : Вид. дім «Букрек», 2009. 216 с.
5. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: Навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
6. Бабченко І. Поученія на малоросійском языке. Харків : Унив. тип., 1863. VII, 133 с.
7. Баландіна Н. М. А. Жовтобрюх як дослідник мови української преси. *Рідний край*. 2012. Т. 2012. № 2. С. 75–88.
8. Балух В. О. Історія античної цивілізації : монографія. Чернівці : ТОВ «Наші кн.», 2008. Т. 2. 848 с.
9. Баранська Л. Молитовні мотиви в прозі Марії Матіос (стилістичний аспект). *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія*. 2016. № 38. С. 313–319.
10. Барташук О., Ніколаєва А. Сакральна лексика в поезіях Галини Ісаєнко. *Філологічний дискурс: Зб. наук. праць*. 2020. № 10. С. 195–204.
11. Бібла С. Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів та посад) : Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1997. 215 с.

12. Біблія. Вічне Євангеліє. Київ: Укр. бібл. т-во, 2024. 402 с.
13. Біблія. Київ : Укр. бібл. т-во, 2023. 1240 с.
14. Біблія. Сучасний переклад. Київ, 2020.
15. Білуха М. Основи наукових досліджень: підручник для студ. екон. спец. вузів. Київ : Вища школа, 1997. 120 с.
16. Біоюкова О. Сакральні образи у поезії авторів Нью-Йоркської групи. *Культура слова*. 2003. Т. 62. С. 22–25.
17. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Т. II. Духовенство і релігійні згромадження: англійською мовою. Львів-Київ : КМ Акад., 2004. 1005 с.
18. Блазні Господні: Нарис історії Біблійного театру. Навчальний посібник. Київ : Артєк, 2006. 352 с.
19. Бойко Н.І. Лексичні елементи конфесійного стилю як засіб експресивності поезій Т. Шевченка. *Вісник Київського інституту «Слов'янський університет»*. 2000. Т. 9. С. 55–60.
20. Бойчук М. І. Словоскладання як продуктивний спосіб творення релігійної лексики. *International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: theoretical and practical aspects»: proceedings*. Venice, Italy, 2021. С. 150–154.
21. Бондаренко Л. Релігійно-християнська лексика і фразеологія в поезії Дмитра Загула. *Християнство й українська мова: Матеріали наукової конференції*. Львів, 2000. С. 289–292.
22. Ботвин Т. Особливості функціонування теонімів в українських перекладах Біблії XIX–XX століть. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 38. С. 341–347.
23. Ботвин Т. Українські переклади Біблії XIX–XX століть: лінгвокультурологічний аспект. : дис. ... канд. філол. наук : 035. Львів, Тернопіль, 2020. 198 с.

24. Бочарова І. В. Назви релігійних свят як суб'єктні темпоральні синтаксеми. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2012. Т. 5. С. 99–105.
25. Бочарова І. Лексико- семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 198 с.
26. Браїлко Ю. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10.02.01 – українська мова. Київ, 2005. 245 с.
27. Бугаєнко Н. Я., Тригубенко В. В. Галятовський Іоанникій (бл. 1620–1688). Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / ред. О. В. Сухомлинська. Київ, 2005. Т. 1. С. 133–136.
28. Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології. *Християнство й українська мова: Матеріали наук. конф.* Львів, 2000. С. 259–265.
29. Бурячок А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов : назви відносин між державами, народами. Київ : АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. 247 с.
30. Вагилевич І. Грамматика языка малорусского въ Галиціи. Львів, 1845. 181 с.
31. Василюшин І. Образ Рільке у творчості Богдана Кравціва. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Т. 32. № І. С. 79–85.
32. Велика Є. «Види покарань у праві держав Стародавнього Сходу». *Право і Безпека*. 2010. № 5. С. 57–61.
33. Вергалюк М. М. Біблійна фразеологія в сучасній українській мові: склад, семантична структура, динаміка, функціонування : дис. ... д-ра

- філософії в галузі гуманітарних наук: 035 Гуманітарні науки. Філологія. Київ, 2021. 225 с.
34. Вереш М. Т. Лексико-семантичні та лінгвопрагматичні особливості німецької християнсько-богословської терміносистеми : дис. ... канд. філол. наук. 2016. 215 с.
 35. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. : монографія. Тернопіль : Джура, 2008. 424 с.
 36. Вітченко А. О., Вітченко А. Ю. Основи наукових досліджень у вищій школі. Київ : ФОП Ямч. О.В., 2020. 272 с.
 37. Вовк В. «Жіноче питання» у римському праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 3–9.
 38. Ворона І. Терміни-дублети в українській церковно-релігійній термінології. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 675. С. 73.
 39. Ворона І. Характеристика української церковно-релігійної термінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Т. 1. № 23. С. 14–16.
 40. Ворона І. Явище синонімії в церковно-релігійній термінології. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. 2011. Т. 2 (19). С. 1 (20)–2011.
 41. Галамага О. В. Магія vs релігія в контексті ментальності давніх римлян. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2015. № 11. С. 86–90.
 42. Ганіткевич Я. В. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004. 386 с.
 43. Гарбуз С. Спостереження над сакральною лексикою в Почаївському збірнику «Науки парохіальні» (1794). *Християнство й українська мова: Матеріали наук. конф. Л.: Вид-во Львів. Богослов. Академії, 2000. С. 157–164.*

44. Гель І. Історія розвитку виноградарства: навчальний посібник для студентів спеціальності "Садівництво і виноградарство". Львів, 2016. 246 с.
45. Герасимчук Л. Біблія для всієї родини. Харків : Торсінг Плюс, 2006. 272 с.
46. Гижа О. Біблія. Переклад. Київ, 2017. 1092 с.
47. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник. К. : Істина, 2005. 768 с.
48. Глущенко В. Павло Житецький: історія української мови в загальнославистичному контексті. *Studia Linguistica*. 2022. XX. С. 32–44.
49. Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Пилип Семенович Морачевський – український просвітитель середини ХІХ ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець. *Українська біографістика*. 2011. № 8. С. 184.
50. Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Переклади П. Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини ХІХ ст. (оригінали та списки у книгосховищах росії та України). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2007. № 12. С. 154–177.
51. Гнатюк Л. Вираження понять «Бог» і «Біблія» в мовній картині світу Григорія Сковороди. *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукраїн. наук. конф.* Львів, 1998. С. 169–176.
52. Головацький Я. Дослідження південноруської мови та її наріч. 1849.
53. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс. Київ : Либідь, 2001. 496 с.
54. Головащенко С. І. «Українська Псалтир» М. О. Максимовича як феномен вітчизняної біблеїстики: кілька запитань до тексту. *Магістеріум*. 2006. № 23. С. 55–62.
55. Гончарук П. Історичні погляди П. О. Куліша під час його перебування в Кирило-Мефодіївському товаристві. *Український історичний журнал*. 1969. № 8. С. 17–22.

56. Гончарук П. С. Суспільно-політичні та історичні погляди П. О. Куліша: до 110-ї річниці його світлої пам'яті (1819–1897). Київ : Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв, 2006. 254 с.
57. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології. *Зібрані статті*. 1991. Т. 2. С. 3–97.
58. Горбач О. Ісидорів служебник, слов'янський рукопис. Ч. 14 Ватиканської бібліотеки. *Зібрані статті*. 1993. С. 101–117.
59. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма на українську народню мову. *Наукові записки Українського вільного університету*. 1988. Т. 13. С. 29–98.
60. Горбач О. Повні та часткові переклади Біблії українською мовою. *Бюлетень Українського біблійного товариства*. 1999. № 10. С. 26–32.
61. Горбач О. Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України. Мюнхен : Укр. вільн. ун-т, 1993. 336 с.
62. Григоренко І. Біблія в українському літературному дискурсі. *Культурологічний альманах*. 2023. С. 250–255.
63. Грималовський І. Мова української духовної поезії XVIII – початку XIX століття : дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2006. 202 с.
64. Грималовський І. Мовостиль Василя Ферлеєвича. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2001. Т. 119. С. 169–175.
65. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. Київ, 2000. 153 с.
66. Гриньків К. Сакральні лексеми та вислови і трудність їх ужитку в сучасному українському мовному просторі (на прикладі поезії Є. Маланюка). *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Львів, 1998. С. 264–273.

67. Грицак Є. Перший альманах перемиських богословів: відбитка з ювіл. альм. укр. катол. богословів Перемиської єпархії. Перемишль, 1917. 44 с.
68. Грубінко А. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право: навчальний посібник. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2019. 384 с.
69. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. / ред О. В. Дідух. Київ : Либідь, 1995.
70. Гудзик К. Іван Хоменко – людина, яка все життя перекладала Біблію. *День*. 2007. № 60.
71. Давидова Т. В. Роль загальнонаукових методів у дослідженні антиконцептів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2014. № 2. С. 26–39.
72. Даниленко Л.І. Лексико-семантичні інновації у сучасній чеській мові. *Мовознавство*. 2001. Т. 3. С. 101–112.
73. Даніленко А. Перші переклали нового Заповіту новоукраїнською мовою: Антонію Кобилинську проти Пантелеймона Куліша. *У силовому полі мови*. Київ, 2011. С. 87–102.
74. Даценко І. Дві пам'ятки української юридичної лексикографії – словник «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe» та «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних» К. Левицького. *Лексикографічний бюлетень*. 2009. Т. 18. С. 1–6.
75. Дзера О. Історія українських перекладів Святого Письма. *Іноземна філологія*. 2014. Т. 127. № 2. С. 216–222.
76. Дзера О. Особливості паратекстів перекладів Святого Письма. *Alfred Nobel University Journal of Philology*. 2024. Т. 1. № 27. С. 300–324.
77. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Слововживання у сакральному тексті як відображення активних процесів у конфесійному стилі від 60-х рр. XIX ст. до початку XX ст. *Наукові записки нац. ун-ту Києво-*

- Могилянської академії*. Серія: філол. науки. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 9–14.
78. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Ще один стиль української літературної мови. *Культура слова*. 1994. Т. 45. С. 14–20.
 79. Дмитрів І. Функціонування релігійних символів у художній літературі як вияв містичної традиції. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2017. Т. 17. С. 195–200.
 80. Дудик П. С. Стилїстика української мови. Київ: Академія, 2005. 368 с.
 81. Дулуман Є. К., Закович М. М. та ін. Релігієзнавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вища школа, 2000. 171 с.
 82. Жайворонок В. Термінологія в загальномовному словнику. *Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць*. Київ, 1998. С. 210–212.
 83. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.). Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1963. 415 с.
 84. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. Київ: Укр. Бібл. Т-во, 2003. 176 с.
 85. Журавльова Н. Слова та вирази, пов'язані з релігією, у мові української народної поезії. *Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції*. Львів, 2000. С. 181–189.
 86. Захарчук О. Суспільно-історичні форми рабства: зміст та особливості прояву : дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. 2016. 193 с.
 87. Звонська Л. Типові лексико-синтаксичні складності перекладу Нового Завіту українською мовою. *Сучасна українська богословська термінологія*. 1998. С. 50–55.

88. Ігнатуша О. М. Оновлення української церкви у перспективах І. Огієнка та його сучасників. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2008. Т. XXII. С. 56–60.
89. Ільїна О. В. Мовностилістичні особливості конфесійного стилю української мови. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31. № 1(1). С. 44–50.
90. Історія держави та права зарубіжних країн (схеми і таблиці): навчальний посібник / О. В. Шкуратенко та ін. Київ : ТОВ «7БЦ», 2023. 152 с.
91. Капраль М. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.). Львів: Вид. Льв. нац. ун-т ім. І. Франка, 2010. 576 с.
92. Капуш. А. Німецькі метафори в актуальному суспільно-політичному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Т. 10. С. 68–72.
93. Карабута О. Сучасна суспільно-політична лексика: семантико-структурний аспект. *Науковий вісник ХДУ. Серія: Лінгвістика*. 2013. С. 54–57.
94. Каракуця О. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 212 с.
95. Каторж Н. Стилiстичне використання сакральної лексики та бiблiйних висловiв у поезiї Є. Маланюка. *Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції*. Львів, 2000. С. 500–508.
96. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду (X–XIV ст.): Запозичення. Нью-Йорк, 1964. 280 с.
97. Коваль А. Молитовник, служебник: Пам'ятка XIV ст. Нью-Йорк, 1960. 435 с.

98. Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів: навчальний посібник. Харків: ДАЗТ, 2007. 163 с.
99. Копилов С. Першопроходець. І. Огієнко – освітянин, будівничий, ректор Кам'янець-Подільського університету: відкрита лекція. Кам'янець-Подільськ: ТОВ «Друк. «Рута», 2018. 60 с.
100. Королівське Євангеліє 1401 року / ред. О. І. Сопко. Ужгород: Гражда, 2015. 354 с.
101. Котенко Т. Морачевський як дослідник та перекладач українською мовою книг Святого Письма в історіографії кінця ХІХ – початку ХХІ ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2013. Т. 17. С. 415–428.
102. Котенко Т. Що може бути святіше для серця народу за слово Боже рідною мовою: Листи П. С. Морачевського до І. І. Срезневського 1862, 1864, 1874 рр. *Українська мова*. 2011. № 4. С. 54–62.
103. Котляревський І. Енеїда. Київ : Довіра, 2021. 60 с.
104. Котович В., Федурко М. Назви осіб жіночої статі в українських перекладах Біблії: семантичний та культурологічний аспекти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Т. 73. № 2. С. 168–174.
105. Котяш О. Біблійні мотиви в романі Василя Барки «Жовтий князь»: мовностилістичний аспект. *Лінгвістичні студії: на пошану корифею*. 2014. С. 228–231.
106. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 44 с.
107. Коць Т. Іоанн Павло ІІ чи І. Павло ІІ. *Культура слова*. 2001. Т. 57/58. С. 119–120.
108. Коць Т. Поняттєва парадигма публіцистичного стилю в академічному проєкті. «Українська стилістика: енциклопедія». *Українська мова*. 2020. № 1 (73). С. 13–26.
109. Коць Т. Завіт–заповіт. *Культура слова*. 2002. Т. 60. С. 67–68.

110. Кочан І., Мацюк Г. Українське термінознавство: підручник. Львів: Світ, 1994. 198 с.
111. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
112. Кралюк П. Новий Завіт В. Негалевського як «альтернатива Острозької Біблії. *Історія музеєзнавства та пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині*. Остріг, 2006. С. 64–70.
113. Крехно Т. І. Історія ЛСГ «плати податки повинності» в українській мові XV–XVIII ст. (на матеріалах українських пам'яток): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». 2005. 19 с.
114. Крушельницька О. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. 142 с.
115. Кузь Г. Біблійна фразеологія з ономастичним компонентом у лемківських говірках східної Словаччини. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2020. Т. 1. № 43. С. 174–179.
116. Куліш П., Левицький І., Пулюй І. Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Київ : Укр. Бібл. Т-во, 2003.
117. Куньч З. Й. До історії термінів «казання» і «проповідь». *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукраїнської наук. конф.* Львів, 1998. С. 184–190.
118. Лагудза Д.І. Релігійний стиль і творчість Тараса Григоровича Шевченка. Львів, 2014. 175 с.
119. Лазарєва В. Т. Соціотворчий потенціал філософських поглядів П. Куліша. 2015. 205 с.
120. Левченко Т. Функціонування лексико-тематичних груп у соціальних діалектах. *Society. Document. Communication. Ed. 7. A series of «Philological science»*. 2008. P. 75–92.

121. Лесів М. Церковнослов'янізми в сучасній українській літературній мові. *Греко-католицький церковний календар*. 1988. С. 83–89.
122. Лещак О. Мовна діяльність. Основи функційної методології лінгвістики. Тернопіль, 1996. 446 с.
123. Лук'янчук С. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : авт. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
124. Ляхоцький В. «Служити народові – то служити богові»: Висвячення Івана Огієнка і обрання архієпископом, 1940 р. *Історичний календар*. 2000. С. 173–174.
125. Малюк М. Пилип Морачевський: спроба портрета на тлі заборон українського слова. *Неопалима купина*. 1993. № 1. С. 55–74.
126. Марченко О. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник. У 2-х т. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Т. 1. 312 с.
127. Мацьків П. Особливості деривації релігійних терміносполук. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 201–209.
128. Мацьків П. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі: монографія. Дрогобич: Коло, 2007. 330 с.
129. Мацьків П., Мацьків О. Дохристиянська богослужбова лексика української мови. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2006. № 559. С. 278–280.
130. Мацько Л. І. Сакральний стиль Тараса Шевченка в інтерпретації І. Огієнка (Митрополита Іларіона). *І. Огієнко і сучасна наука та освіта*. 2016. Т. 13. С. 122–129.
131. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: підруч. для студ. вищ. закл. освіти. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
132. Методологія лінгвістичних досліджень: конспект лекцій / М. В. Черник та ін. ; ред. С. О. Швачко. Суми : Сум. держ. ун-т, 2018. 78 с.

133. Микульчик Р. До питання тематичної класифікації фізичних термінів-епонімів. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. Т. 6. С. 98.
134. Мирончук О. Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. *Культура слова*. 2010. № 72. С. 151–157.
135. Михайлин І. Л. Історія української журналістики ХІХ століття. Київ, 2002. 328 с.
136. Морачевський П. С. Твори / ред. Ф. Ф. Крейда. Логос, 2001. 339 с
137. Мороз О. Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 160 с.
138. Мороз Т. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2007. 222 с.
139. Мороз Ю. Національна традиція біблійних перекладів: філософсько-релігієзнавчий аналіз : дис. ... канд. філол. наук. Житомир, 2017. 184 с.
140. Мороз Т. «Вживання народного язика в церковних книжках»: лексика Пулюєвого перекладу псалмів українською мовою. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2025. Т. 61. С. 108–114.
141. Мороз Т. Кулішева мовна політика у виробленні високого стилю української літературної мови. *Література та культура Полісся*. 2020. Т. 98. № 14. С. 218–230.
142. Мороз Т. Мовні одиниці козацького лексикону в українському перекладі Біблії П.Куліша-І.Пулюя та в «Словарі української мови» Б. Грінченка. *Мовознавчий вісник: збірник наукових праць*. 2023. Т. 34. С. 6–14.
143. Москаленко А. Українська лексика першої половини ХІХ ст.. Одеса : Од. міська друк., 1969. 91 с.

144. Москаленко А. А. Українська історична лексикологія. Одеса, 1972. 162 с.
145. Москаленко М. Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі: Антологія. Київ : Дніпро, 1995. 693 с.
146. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу. *Всесвіт*. 2006. № 1–2. С. 172–190.
147. Набитович І. *Lingua sacra* та художня література. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2010. № 509–511. С. 3–13.
148. Нахлік Є. К. П. Куліш: особистість, письменник, мислитель. Київ, 2007. 463 с.
149. Німчук В. Історія українського правопису: XVI–XX століття. Хрестоматія. Київ : Наукова думка, 2004. 584 с.
150. Німчук В. В. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / ред. К. К. Цілуйко. Київ : АН Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1973. 541 с.
151. Німчук В. Українська мова – священна мова. *Людина і світ*. 1993. С. 7–9.
152. Німчук В. Українські переклади Святого Письма. *Das Ukrainische als Kirchensprache. Українська мова в Церквах. Українська мова в Церквах*. 2005. С. 15–64.
153. Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Житомир: Полісся, 2015. 352 с.
154. Німчук В. Християнство й українська мова. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 11–30.
155. Німчук В., Пуряєва Н. Український «Отче наш»: хрестоматія перекладів. Київ: Грані-Т, 2013. 228 с.
156. Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа. З 4-го повного перекладу Біблії з давньогрецької. Київ, 2003.

157. Новий Заповіт Господа нашого Ісуса Христа. Київ, 1988.
158. Огієнко І. Українська Пересопницька Євангелія 1556 р. Каліш: Благод. вид-во Укр. автокеф. церква, 1921. 35 с.
159. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову. Варшава: Друк. Синод., 1927. 37.
160. Огієнко І. Повстання перекладів Св. Письма на українську мову й повстання нової української літературної мови. Варшава: Друк. синод., 1930.
161. Огієнко І. Тарас Шевченко / ред. М. Тимошик. Київ, 2003. С. 164–280.
162. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. Київ: Україна, 1993. Т. 2. 284 с.
163. Огієнко Іван. Рідне писання. Частина друга: Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних. Жовква, 1934. 154 с.
164. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Рідна мова / ред. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
165. Огієнко І. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Київ : Укр. Бібл. Т-во, 2012.
166. Осінчук Ю. Історія української богослужбово-обрядової лексики. Київ : К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2009. 176 с.
167. Основи наукових досліджень у лінгвістиці: навчально-методичний посібник / Мартинюк А. П. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 40 с.
168. Основи римського приватного права: підручник / В. І. Борисова та ін. ; ред.: В. І. Борисової, Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. 190 с.
169. Особливості субстантивів у системі богословської лексики. *Християнство й українська мова: матеріали наук. конф.* Львів, 2000. С. 111–117.

170. Павлик В. Суспільно-політична лексика у текстах Джеремі Кларксона (перекладацький аспект). «*Young Scientist*». 2018. № 12 (64). С. 477–480.
171. Павлик М. Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р. *Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка*. 1900. № 35–36.
172. Павлова І. Слово як семантико-функціональна одиниця в структурі української проповіді: дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2005. 259 с.
173. Пантелеймон Куліш: матеріали і дослідження / ред. М. Г. Жулинський. Львів; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2000. 413 с.
174. Панько Т. Від терміна до системи: становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах. Львів : Вища школа, 1979. 148 с.
175. Панько Т. Збагачення української соціально-економічної термінології в процесі перекладу творів українською мовою. *Мова В. Леніна та її відтворення в українському перекладі*. Київ, 1980. С. 17–31.
176. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 216 с.
177. Пацьорек А. Біблія для кожного і на кожен день. Старий завіт. Львів : Свічадо, 2005. С. 80–87.
178. Передрієнко В. А. Українська і церковнослов'янська мови першої половини XVIII ст. у драматичних творах Митрофана Довгалевського. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2017. Т. 66. С. 69–73.
179. Перший повний переклад Псалтиря новою українською літературною мовою. *Псалтир: переклад новою українською літературною мовою П. С. Морачевського (1865)*. Київ, 2015. 196 с.
180. Петrenchко О. Історія Стародавнього Риму. Дрогобич : Ред.-вид.відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 576 с.

181. Піддубна Н. Бібліїзми й релігійна лексика та фразеологія: спроба розмежування понять. *Лінгвістичні дослідження*. 2018. Т. 47. С. 50–56.
182. Піддубна Н. До питання про вживання релігієзнавчих термінів у лінгвістичних дослідженнях. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. Т. 6. 131–139.
183. Піддубна Н. Національна українська традиція розвою теолінгвістики: дорадянський і радянський періоди (критичний огляд). *Acta Polono-Ruthenica*. 2020. Т. 25. С. 131.
184. Піддубна Н. Проблема потрактування теолінгвістичних термінів сакральний текст і сакральна мова. *Лінгвостилістичні студії*. 2020. № 12. С. 160–168.
185. Піддубна Н. Сакральні лексеми у творчості О. Олеся (на прикладі вживання агіонімів та назв священних будівель). *О. Олесь. Творча спадщина і сучасність*. Суми, 1999. С. 240–248.
186. Піддубна Н. Стилiстичний потенціал релігійної лексики в щоденниковому дискурсі, (на матеріалі щоденника Олександра Довженка). *Лінгвістичні студії: на пошану корифею*. Харків, 2014. С. 247–252.
187. Піддубна Н. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.). Харків : Майдан, 2019. 447 с.
188. Піддубна Н. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2000. 202 с.
189. Піскун В. Суспільно-політична лексика радянської преси Донбасу як транслятор партійної ідеології. *Along Clio's Ways, Topical Problems of Modern Historical Science*. 2020. № 3. С. 193–198.
190. Побірченко Н. С. Куліш Пантелеймон Олександрович (1819-1897). *Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посіб.* / ред. О. В. Сухомлинська. Київ, 2005. С. 334–345.

191. Повний переклад критичного видання Острозької Біблії. Львів, 2006.
192. Полюга Л. М. До джерел українського красномовства в релігійній проповіді. *Християнство українською мовою: матеріали наук. конф.* Львів, 2000. С. 444–448.
193. Попойлик Ю. Д. Лексико-семантичні особливості лексеми Бог у поетичному дискурсі, XX століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2018. Т. 1. № 69. С. 112–114.
194. Посівнич М. Р. Отець Степан Онишкевич: творець і будівничий ЗУНР. *Новітня доба*. 2019. № 7. С. 217–225.
195. Пугач В. М. Видатні постаті Ніжинської вищої школи в контексті історії української етнолінгвістики. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. 2022. № 20. С. 103–118.
196. Пуряєва Н. Варіантність у сучасній церковно-обрядовій термінології: проблема термінографічного відображення. *Християнство й українська мова: матеріали наукової конференції*. Київ, 2000. С. 101–111.
197. Пуряєва Н. Історія української літургійної мови: основні етапи розвитку. <https://www.academia.edu/>.
URL: https://www.academia.edu/37567592/ІСТОРИЯ_УКРАЇНСЬКОЇ_ЛІТУРГІЙНОЇ_МОВИ_ОСНОВНІ_ЕТАПИ_РОЗВИТКУ (дата звернення: 27.07.2024).
198. Пуряєва Н. Українська мова в літургійній практиці українських церков. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»: зб. наук. праць Дрогобицького державного університету ім. І. Франка*. 2018. № 42. С. 128–146.
199. Пуряєва Н. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.

200. Релігієзнавство : підручник. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.
201. Решетняк О. О. Парадигма біблійних символів з онімним компонентом в українській лінгвокультурі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпро, 2015. 285 с.
202. Решетняк О. О. Антропонім як маркер провідних біблійних концептів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2016. Т. 1. № 25. С. 62–64.
203. Рибак Н. До проблеми вживання іншомовних слів і правопису власних назв у сучасній українській богословській термінології і популярній релігійній літературі. *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф.* Львів, 2013. С. 313–316.
204. Рожко В. Є. Рукописні пам'ятки українського православного життя Волині XIV–XVII століть. *Історія релігій в Україні: матеріали XIV Міжнар. наук. конф.* Львів, 2004. С. 114–122.
205. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 254 с.
206. Рудика Н. С. Біблія в переказі для дітей. Львів : Свічадо, 2020. 180 с.
207. Рудницький Я. Семантика «хреста» й «хрещення». *Релігійна лексика: наук. конгрес у 1000-ліття Хрещення Руси-України*. 1989. С. 577–587.
208. Савелюк Н. Психологія розуміння релігійного дискурсу. Київ: КНТ, 2017. 400 с.
209. Савчин І. П. Буськ у вирі століть: історичний нарис. Львів: Львівські новини, 1996. 161 с.
210. Савчук М. В. Церква Преподобної Параскеви у Великому Ключеві : до 150-річчя храму. Коломия : Вік, 2015. 62 с.
211. Самойленко Г. В. В. Морачевський – поет, драматург, перекладач. «Наука-сервіс», 1999. 84 с.

212. Святе Письмо (Біблія) / пер. о. І. Хоменко. Київ, 2015.
213. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Київ : Довкілля, 2008. 712 с.
214. Синтяк Р. М. Конфлікт синхронії і діяхронії у дослідженнях з лексичної семантики (лінгвоісторіографічний аспект). *Південний архів (філологічні науки)*. 2021. Т. 87. С. 72–76.
215. Сімович В. Хрестоматія з пам'ятників староукраїнської мови (старого й середнього періоду до кінця XVIII стол.). «Сіяч», 1932.
216. Смирнова М. Православна проповідь у релігійному дискурсі, XX століття: лінгвопрагматичний аспект. Київ, 2017. 274 с.
217. Снісаренко Я. Полісемія лексичних одиниць у складі суспільно-політичної лексики на прикладі української та англійської мов. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2012. Вип. 1. С. 229–239.
218. Снісаренко Я. С. Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на розвиток суспільно-політичної лексики та суспільно-політичної термінології. *Термінологічний вісник*. 2013. Т. 2. № 2. С. 88–93.
219. Снісаренко Я. С. Методи дослідження суспільно-політичної лексики української та англійської мов. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2012. Т. 25. С. 166–176.
220. Снісаренко Я. Суспільно-політична лексика у структурно-семантичному аспекті : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2012. 27 с.
221. Снісаренко Я. Суспільно-політична лексика: проблеми визначення та вивчення. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*. 2009. Т. 81. № 4. С. 31–35.
222. Сологуб Н. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного. *Мовознавство*. 1993. № 1. С. 43–47.

223. Солончак В. Словесний образ апостола в українському поетичному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. № 71. С. 203–213.
224. Сорока Т. Релігійнознавчий компонент змісту семантичної структури українських та англійських аксіономенів. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки*. № 7. С. 186–189.
225. Сохацька Є. Іван Огієнко про революційні вірші Тараса Шевченка. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність*. 2004. С. 137–140.
226. Становлення та розвиток податкової системи України : монографія / М. Г. Волощук та ін. ; ред.: Я. В. Лазур, Я. В. Греца. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2021. 172 с.
227. Стародуб А. Невідоме свідчення про поширення українського перекладу Старого Заповіту на території Наддніпрянської України у 80-і роки XIX ст. *Український археографічний щорічник*. 2004. Т. 8/9. С. 620–628.
228. Степовик Д. Київська Біблія XVII ст. Дослідження нездійсненого біблійного проекту митрополита Петра Могили. Київ :Укр. Бібл. Т-во, 2001. 176 с.
229. Степовик Д. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. Київ, 2013. 480 с.
230. Степовик Д. Третій повний (римський) переклад Біблії українською мовою. *Бюлетень Українського Біблійного Товариства*. 1996. № 4.
231. Стецик М., Біда І. Сакральний лінгвопростір новелістики Василя Стефаника. *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. 2016. Т. 772. С. 99–105.
232. Стишов О. А. Нова суспільно-політична лексика і термінологія в сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2019. Т. 50. С. 258–268.

233. Струганець Л. Лексика на перетині наукових парадигм: монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 212 с.
234. Сулима В. Біблія (Святе Письмо) в українських перекладах і дослідженнях Наукового товариства ім. Шевченка. *Наукове товариство ім. Шевченка. Енциклопедія*. 2014. Т. 2. С. 103–109.
235. Тележкіна О. Конфесійна лексика в поетичному потрактуванні Дмитра Павличка. *Лінгвістика: збірник наукових праць*. 2012. Т. 1 (25). С. 93–98.
236. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (І. Огієнко) і українське відродження : наукове видання. Наша культура і наук, 2000. 371 с.
237. Тимошик Г. Біблієантропоніми в новочасних перекладах Святого Письма українською мовою : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2010. 227 с.
238. Тимошик Г. Латинські біблієантропоніми у структурі Новозавітного тексту (на матеріалі українських новочасних перекладів Святого Письма). *Вісник. Львів. УН-ТУ Серія філол.* 2009. Т. 46. С. 75–82.
239. Тимошик М. Видавництво отців Василіан у Римі: специфіка видань та особливості редакційно-видавничого процесу. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2014. Т. 6. С. 294–310.
240. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. Київ: Заповіт, 1997. 231 с.
241. Тимошик М. С. І. Огієнко: «Як ти українець...». Київ: Парламентське видавництво, 2019.
242. Тимошик М. С. Його бій за державність. Київ: Наша культура і наука, 2017.
243. Тимчик О.А. Економіка та релігія: теорія і практика взаємовпливу: монографія : Київ : КНТ, 2014.

244. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882–1972. Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 1997.
245. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ на початку ХХ ст. Частина 1: Матеріали до словника Ткач Л. Олександрівна. Чернівці: Рута, 2000.
246. Ткачук Л. Викладачі Київської духовної академії: матеріали до просопографічного портрета. *Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії*: збірник наукових праць / упоряд. і відп. ред. М. Л. Ткачук. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 4–56.
247. Томіленко Л. Екстралінгвальні чинники як наслідок виникнення нової суспільно-політичної лексики Мандрівець. 2014. № 1. С. 58–61.
248. Турконяк І. Р. Я одинокий священник, свячений двома ісповідниками віри. URL: <https://velychlviv.com/iyeram-rafayil-turkonyak-ya-odynokyj-svyashhennyk-svyachenyj-dvoma-ispovidnykamy-viry> (дата звернення: 30.08.2024)
249. Турконяк Р. Біблія (четвертий повний переклад з давньогрецької мови) / пер. і. о. Р. Укр. Бібл. Т-во, 2011.
250. Туровська Л. Українська суспільно-політична терміносистема: витоки і проблеми становлення терміни. *Термінологічний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 176–181.
251. Турчак О. М. Екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники виникнення okazionalizmів у мові періодики кінця ХХ століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Філологічні науки. 2014. Вип. 4. С. 30–37.
252. Тюрменко І. Українська культура у вимірі православної концепції митрополита Іларіона. Віра і культура (Вінніпег, Канада). 2008–2010. Ч. 15. С. 126–140.
253. Український «Отче наш»: хрестоматія перекладів / В. Німчук, Н. Пуряєва. Київ : Грані-Т, 2013. 195 с.

254. Український Новий Завіт з додатком Псалмів і Притч, переклад Григорія Деркача. Торонто–Онтаріо, 1990. 580 с.
255. Федик О. Духовні номінації та їх правопис. Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: *матеріали Всеукраїнської наукової конференції*. Львів, 1998. С. 287–295.
256. Федорук О. П. Куліш: бібліографія літератури (1989—2002). *Відкритий архів: щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури*. Київ, 2004. Т. I. С. 453–573.
257. Філософія: Світ людини: навч. посібник / В. Г. Табачковський та ін. Київ: Либідь, 2004. 432 с.
258. Фощан Я.І. Історія православ'я в науковому доробку Георгія Кониського: синтез теорії і церковної практики. *Гілея*. 2016. № 26. С. 238–245.
259. Фрадинський О., Машко А. Становлення оподаткування в країнах Стародавнього Світу. *Перспективи розвитку фінансово-кредитної системи. Наука молода*. 2011. № 15–16. С. 244–247.
260. Харченко С. Варіативність спонукальних речень (на матеріалі українських перекладів Нового Завіту). *Християнство й українська мова: матеріали наук. конф.* Львів, 2015. С. 486–493.
261. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. 2004. 20 с.
262. Хоміч М. Особливості богословського (конфесійного) стилю сучасної української літературної мови в богослужбовій практиці УПЦ КП. *Волинський Благовісник*. 2017. № 5. С. 247–262.
263. Цимбал Н. А. Методи лінгвістичних досліджень: навчальний посібник. Умань : Візаві, 2019. 106 с.
264. Ципердюк О. Мова творів конфесійної літератури. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. 84 с.

265. Чемеркін С. Г. Модифікація ознак сакрального стилю в Інтернеті. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2008. № 10. С. 176–184.
266. Чернишова Ю. Релігійний текст, стиль, дискурс: уточнення понять. *Studia linguistica*. 2012. № 6(2). С. 361–365.
267. Шашкевич М. Повне зібрання творів / за ред. М. Шалати. Дрогобич : Коло, 2012. 560 с.
268. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 720 с.
269. Шульський М. І. Вишенський в оцінці Івана Франка: монографія. Львів, 2016. 380 с.
270. Шуменко О. А. Основи наукових досліджень. Суми : Сум. держ. ун-т, 2020. 78 с.
271. Юрковський М. Староукраїнська сакральна термінологія. *Варшавські українознавчі записки*. 1988. С. 74–83.
272. Юрковський М. Українські назви храму. *Греко-католицький церковний календар*. 1987. С. 71–73.
273. Яремчук С. Система богословських термінів: семантика лексем апостол, Біблія, Євангеліє. Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2007. 100 с.
274. Ясь О. В. Історичне письмо Куліша у світлі його інтелектуальних трансформацій. *Хроніка 2000*. Київ, 2009. Т. 78. С. 459–462.
275. Clark H., Schaefer E. Areas of Language Use Dealing with Overhearers. *Cambridge University Press*. 2003. P. 249–259.
276. Dreisbach D. L. The Bible in the Political Rhetoric of the American Founding. *Politics and Religion*. 2011. Vol. 4, no. 3. P. 401–427.
277. Dzera O. Feminism and Bible Translation. *Іноземна філологія Укр. наук. зб.* 2020. Т. 133. С. 106–117.
278. Dzera O. Ukrainian Bible Translation and Russian Orthodox Church: power-related approach. *Academia Letters*. 2022. No. 5569. P. 7.

279. Dzera O., Molchko O. Bifurcation of Archetypes in Mykhailo Kotsiubynskyi's Novel «Shadows of Forgotten Ancestors». *Vertimo Studijos*. 2024. Vol. 17. P. 20–29.
280. Fourcade M. Political space and the space of politics: Doing politics across nations. *Poetics*. 2016. Vol. 55. P. 1–18.
281. Frohock F. M. The Structure of «Politics». *The American Political Science Review*. 2008. Vol. 72. P. 859–870.
282. Green D. Shaping Political Consciousness. N. Y.: The per Collins Publishers, 1997. 192 p.
283. Hogart S. Politics. Fair of Speech. The Uses of Euphemisms. N. Y.: Random House, 2005. 243 p
284. Jewish Budapest: Monuments, Rites, History / ed. by K. Frojimovics, G. Komoróczy. 1999. 190 p.
285. Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1851. 280 p.
286. Jurkowski M. Tematyka sakralna w «Warszawskich Zeszytach Ukrainoznawczych». *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. 2004. Vol. 17/18. P. 75–77.
287. Łesiów M. Wzajemne oddziaływanie polsko-ukraińskie w świetle faktów językowych w średniowieczu. Między wschodem i zachodem / ed. by J. Kłoczowski. Warszawa, 1989. P. 41–52.
288. Łesiów M. Zagadnienie polsko-ukraińskich wzyjemnych stosunków językowych. *Studia z językoznawstwa słowiańskiego* / ed. by M. Łesiowa, M. Sajewicz. 1995. P. 244–258.
289. Shmiher T., Dzera O. Sociocultural Power of Biblical Translation in Early Modern Europe: the Cases of the Ostroh Bible (1581) and the King James Bible (1611). *Verbum Vitae*. 2023. Vol. 41, no. 4. P. 919–933.

СПИСОК ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000. Київ; Ірпінь : Перун, 2005.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Греческий лексикон Стронга (с) Bob Jones University.
4. Грінченко Б. Словник української мови. Київ : ГОРНО, 1927.
5. Дорошенко М., Станиславський М., Страшкевич В. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія: проект. Харків : ДВУ, 1930.
6. Еврейский лексикон Стронга (с) Bob Jones University.
7. Енциклопедія Сучасної України / І. М. Дзюба та ін. URL: <https://esu.com.ua/article-6921..>
8. Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж - Нью-Йорк : Молоде життя, 1984.
9. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред.: О. С. Мельничук та ін. Київ : Наукова думка.
10. Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / Укл. Я. Рудницький. – Вінніпег-Оттава, 1962.
11. Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар: У 2 т. Львів, 1886.
12. Ізюмов О. Українсько-російський словник : за новим правописом. Харків; Київ : Держ. вид-во України, 1930.
13. Казимиrowa І. А., Петрова О. І., Туровська Л. В., Халіновська Л. А., Яценко Н. О. Словник сучасної суспільно-політичної лексики (1991–2022 р.). Національна академія наук України, Інститут української мови. Київ: Наукова думка, 2024. 500 с.
14. Левицький К. Німецько-русский словарь висловів правничих і адміністративних. Львів : Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, 1893.
15. Малий словник історії України / ред. В. А. Смолій. Київ : Либідь, 1997.

16. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 кн. / упорядн.: В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ: Літопис XX, 2002–2003.
17. Ніковський А. Словник українсько-російський. Київ : Горно, 1927. 864 с.
18. Німчук В. В. Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / ред. К. К. Цілуйко. Київ : АН Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1973.
19. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови / ред. Ю. Мулика-Луцик. Вінніпег : Волинь, 1979.
20. Онацький Є. Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. Буенос-Айрес : Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1959. 120 с.
21. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів : Свічадо, 2001.
22. Пустовіт Л. О. та ін. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень. Київ : Довіра, 2000. 246 с.
23. Російсько-український словник / за ред. А. Кримського та С. Єфремова. Київ: Держ. вид-во України УАН, 1924–1933.
24. Російсько-український словник у 4-х томах / ред.: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова. Київ : Червоний шлях, 1924.
25. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України / ред.: М. П. Вовк та ін. Київ : НАВС України, 2016.
26. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. в 2 т. / ред.: Д. Г. Гринчишин, Л. Гумецька. Київ : Наукова думка, 1978.
27. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. М. Чікало; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2022.

28. Словник української мови. 3-є вид., виправ., допов. / ред.: С. Єфремов, А. Ніковський ; упоряд. Б. Грінченко. К. : ГОРНО, 1927. 470 с.
29. Словник української мови. У 20 томах. 1-15 (А-П'ЯТЬ) / ред. В. М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 2021.
30. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
31. Словник церковно-обрядової термінології / Ред. Н Пуряєва. Львів: Свічадо, 2001.
32. Смолій В. А., та ін. Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ : Наук. думка, 2011.
33. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: в 3-х т. М., 1958.
34. Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / І. Я. Вдовичин та ін. ; ред. Н. М. Хома. Львів : «Новий Світ-2000», 2015.
35. Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів / М. Петрович та ін. Львів : ЛБА, 2001.
36. Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / ред.: Г. Яворський, та ін. Тернопіль : Видавничо-полігр. комбінат «Збруч», 2004.
37. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. У 2-х кн. / ред. Німчук В. (відп. ред.). Київ; Нью-Йорк : НАН України; Укр. Вільна Акад. Наук у США, 2002.
38. Українська мова: енциклопедія / ред.: В. М. Русанівський та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. 854 с.
39. Українська музична енциклопедія. В Т. 2 / ред. Г. Скрипник. Київ : Вид-во Ін-ту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2006.
40. Українсько-російський словник : за новим правописом / О. Ізюмов. Харків; Київ: Держ. вид-во України, 1930.

41. Уманець М. (Комаров М.), Спілка А. Словарь російсько-український. Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893.
42. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред.: Ю. С. Шемшученко, та ін. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001.
43. Якубський С., Якубський О. Російсько-український словник військової термінології. Мюнхен : Укр. Вільн. Ун-т, 1928. 216 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевського	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
1.	רַבָּקָל (равкал)	означав особу, яка з комерційною метою часто переміщалась з одного місця на інше	-	Продавці, крамар	Гендляр, крамар, купець	Купець, крамар	Купець, торгівець	-
2.	סַחְרִיָּה (савкхар)	торгувати		Купець, продавці	Торговець. купець	Крамар, купець	Купець, продавці	
3.	כַּרְשׁ (кгавравш)	фах коваля, ремісника, майстра, художника, різьбяр, столяра тощо.		Котляр, Коваль, різьбар, ремісник	Котляр, слюсар, коваль, різьбар, ремісник	Коваль, слюсар, різьбар, ремісник	Коваль, різьбар, ремісник	Коваль, різьбар, ремісник
4.	לַכְרָמִים (кораме)	професія особи, яка вирощує виноград, переробляє і продає його			Винарі виноградарі	виноградарі	виноградарі	виноградарі
5.	τραπεζίταις (трапеедзетаце)	Професія особи, яка вимінювала гроші	купець	Міняльник	Грошоміни	торговець	торговець	Грошімінйали
6.	τελωναι (телонасе)	Збирач податків	митарь	Митник	митник	митар	МИТНИК	

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевського	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
7.	הַמְזָכִּיר (завкар)	Змусити згадати	старші	Старші	Канцлер, старші	Окличник, генеральний писар, старші	Літописець, старші	Старші
8.	פְּקִידִים (павкеед)	Наглядач		писар	наглядач	писар	писар	
9.	πράκτωρ (практор)	статус судового виконавця	Слуга	возний	прислужник	слуга	судовий виконавець	
10.	κιθαρῳδός (катхародас)	кіфаред	гусяр	кобзар	гусяр	гусяр	гусяр	
11.	ραβδουχοι (грабдокгос)	слуги	паличники	Паличники, воєводи	Поліційні слуги, начальники	Ліктори, воєводи	Виконавці, воєводи	
12.	וְלִנְיָד (навгед)	монарх, державний адміністративний керівник, вищий духовний ієрарх		Князь, вождь	Володар, значний, зверхник	Старший, князь	Володар, князь	
13.	ἡγεμόν (гегемон)	ватажок, вождь, намісник, правитель, напутник	Воєвода, старший	Гетьман, староста, старший	Володар, начальник, правитель, намісник, вельможа	Старший, ігемон, правитель, намісник, вождь,	Правитель, намісник, правитель	Вождь намісник, правитель
14.	שָׂרִי (сар)	начальник, правитель, чиновник, очільник		Начальник, князь	Зверхник, начальник, головний проповідник, вельможі, князі, гетьмани, вождь,	Старшина, отаман, урядовець, доглядач, дуки, князі, полководець,	Полководець, князь, воєначальник, старійшина, шляхетний, наглядач, командир,	

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевськог о	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
					поводир,			
15.	נשיא (навсее)	князь, вождь, правитель		Вождь, старшина	Начальник, старші, князь,	Цар, старші, видатні, старшина, цар, князь	Старійшина, володар, народність вождь, князь, старшини	
16.	גבוריו (гібборе)	найманець		вельможі	лицарі	вельможі	найманці	
17.	ἀνθύπατος (антигупатас)	Керівник провінції		староста	Проконсул	проконсул	проконсул	
18.	אדרגזריא (адаргавзаре)	верховний суддя, царський радник			суддя	суддя	радник	
19.	הפקח (пегкха)	намісник		начальник	Намісник, підсатрап	намісник	Намісник, охоронець скарбів	
20.	סגניא (сеган)	Воєначальник, вищий адміністративний чин		сатрап	Провідник, сатрап	Начальник, правителі, сатрап	Полководці, володарі, сатрап	
21.	וסגנים (савган)	Дрібний керівник		старшина	Заступник, представник,	Начальник, юдеї, вождь	Володар, визначні, вождь, молодці, начальник	
22.	ἄρχων (архонт)	найвища посадова особа в багатьох містах-держав		князь	Старші, старшина, володар, уряд	Князь, фарисей, пани	Князь, фарисей, правитель	
23.	ἀνομων (аномос)	порушник, беззаконник,	Беззаконник, лиходій	Беззаконник, лиходій	злочинець	Злочинець, лиходій	злочинець	Злочинець, немудрі

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевськог о	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
		нечестивий						люди,
24.	גֵּתוּוֹד (гетоод)	некерований охлократичний натовп, організована банда розбійників.		розбійники	Розбійники, розбишака, юрба, група, орда	Розбійники, розбишака, орда	Розбійники, досвідчений муж	розбійники
25.	πορνοῖς (порнос)	розпусник чи розпусниця	блудник	Блудник, перелюбник	Розпусник, перелюбник	Розпусник, блудниця	розпусник	
26.	ψευσταῖς (псиостаце)	брехун, той, хто обманув або обманює		неправдомовець	неправдомовець	Брехун, забріханець, лжець	неправдомовець	ошуканець
27.	λοιδοροὶ (лойдорос)	той, хто злословить про інших, насміхається, лається, кепкує		злоріка	злоріка	наклепники	злоріка	
28.	κακοποιῶν (какопіос), κακούργος (какоргос)	особи, яка чинить зло	лиходій	лиходій	Злодій, злочинець	Злодій, злочинець	Злодій, злочинець	
29.	σικαριῶν (сікаресос)	розбійник, убивця			убійник	опришки	вбивця	
30.	φονεῖς (фоніосе)	убивця		убивця	Убійник, душогуб	вбивця	убивця	
31.	פָּזָר (равтсакг)	убивця		убийця	Убійник, душогуб	вбивці	вбивці	
32.	πληκτὴν (плакетасе),	людину, що любить битися			заводіяка			

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевськог о	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
33.	αλλοτριοεπισκοπος (аллотреепіскопос)	людина, яка втручається не у свої справи або безпідставно посягає на чужу посаду		бунтівник	ворохобник	той, хто втручається у чужі справи	той, хто втручається у чужі справи	той, хто втручається у чужі справи
34.	גנ (навгас)	правитель, гнобитель, тиран			гнобитель	Доглядач, посіпака,	Наглядач, доглядач, збирач податків	
35.	גמ (моотс)	Гнобитель, здирник			насильник	Спустошник	переслідувач	
36.	הבליעל: ואיש (ееш белеягал)	негідна, нечестива, розбещена людина			Чоловік негідний, люди негідні,	Негідник, мерзенник, нікчема,	Сини-язичники, сини-поганці,	
37.	בדים (бад)	особа, яка з меркантильною метою видає себе за священника, провидця.		чарівник	чарівник	віщун	віщун	
38.	καταλαλους (каталалос)	Обмовник, наклепник	полкіпники	наклепники	наклепники	наклепники	наклепники	наклепники
39.	αλαζονας (аладзоне)	хвалько, самохвал, гордй	пишні	пишні	Пишні, зарозумілі	Хвальки, хвалькуваті, зарозумілі	Хвальки, хвалькуваті, обмовники	Хвальки, хвалькуваті, чванливі
40.	εφευρετας (ефюретес)	Винахідник зла	Видумщик лихого	винахідник зла	винахідник зла	винахідник зла	винахідник зла	винахідник зла

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевського	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
41.	ὕβριστής (губрістес)	нахабний чоловік, той, хто говорить грубі, образливі слова, гордовитий та пихатий	богоненавидники	Богоненавидники, знущатель	богоненавидники	Богоненавидники, знущатель	напасники	Богоненавидники, напасники
42.								
43.	δανειστή (даністес)	людину, яка дає позику		віритель	Лихвар, позичальник, гнобитель, віритель	Лихвар, позичальник, здирець, віритель, позикодавець	Лихвар, хто дав позику, той, хто позичає,	
44.	ἄσπονδος (аспондос)			ламателі умови	зрадники	зрадливий	зрадливий	
45.	ἡγῶν (нагар)	неодружена молода особа в статусі слуги		раб	раб	Раб, джура	раб	раб
46.	συνδουλος (сондолос)	характер стосунків, які сьогодні позначаються статусом колег по роботі			товариш, співробітник, співслуга, служитель	товариш, співробітник, слуга-товариш, співслужник, товариш в службі	товариш, співробітник, співраб, співслуга	
47.	παιδίσκας (паїдіске)	молода служниця чи рабиня	челядка	дівчина	служниця	служниця	служниця	рабиня
48.	οἰκονόμος (окіономос)	старший раб, наймит	Домоправитель, доморядник	доморядник	Домоправитель, доморядник	Дворецький, приставник	управитель	

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевського	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
49.	פָּרָשׁ (павравш)	кіннотник, вершник, кавалерист		комонні	Верхівець, комонники	Комонні, кінні, кіннотчики, кіннотники	колісниці	
50.	משמר (мішмегретт)	сторож, охорона, обов'язок, служба		охоронець	Охоронець, бігун, сотник	Охоронець, сердюк, сотник	Охоронець, сотник	
51.	σπεκουλάτωρ (спеколаторе)	Воїн призначений для особистого супроводу, носіння власної зброї та охорони	кат	кат	вояк	прибічник	охоронець	
52.	השער (шоаре)	людина, яка стоїть на сторожі біля воріт чи дверей		воротар	Воротар, придверні придверники	Воротар, одвірний,	Воротар, придверні, сторож на вході	
53.	והצפה (тсавфав)	стерегти, спостерігати, очікувати		сторожі	вартівник	Юнак, варта	слуга, який стежив, ті, які стережуть, вартові, сторож	
54.	ולמכשפים (кавшаф)	ворожбит		викликувач, чарівник	чарівник	чарівник, знахур	ворожбит, заклинач	
55.	המתים: אל ודרש (ідегоне давраш але мотт)	чарівник, що запитує в мертвих		хто питає померлих	чорнокнижник	хто питає померлих	черевомовець	
56.	ולאשפים (ашшавф)	чарівник		чародій	заклинач	чародій	заклинач	

№	Гебрейське або старогрецьке слово	Значення згідно Конкордансу Стронга	Переклад П. Морачевського	Переклад П. Куліша, Нечуя-Левицького, І. Пулюя	Переклад І. Огієнка	Переклад І. Хоменка	Переклад Р. Турконяка	Переклад Українського біблійного товариства
57.	φάρμακον (фармакос)	чаклун	чарівник	чарівник	чарівник	чарівник	чарівник	
58.	חֲטָוֹ (хартон)	Волхв, мудрець		віщун	ворожбит, віщун	чарівник	чаклун, заклиначі	

